

T.C.
Hitit Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

**İRŞAD VE TEBLİĞ FAALİYETLERİNDE YÖNTEMLERİN
BELİRLENMESİ AÇISINDAN İHTİDA HAREKETLERİ**

Tuğba BUZLU

Yüksek Lisans Tezi

Çorum 2015

İRŞAD VE TEBLİĞ FAALİYETLERİNDE YÖNTEMLERİN BELİRLENMESİ AÇISINDAN İHTİDA HAREKETLERİ

Hazırlayan
Tuğba BUZLU

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Osman EĞRİ

Çorum 2015

KABUL VE ONAY

Tuğba BUZLU tarafından hazırlanan “**İrşad ve Tebliğ Faaliyetlerinde Yöntemlerin Belirlenmesi Açısından İhtida Hareketleri**” başlıklı bu çalışma, 10/09/2015 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Prof. Dr. Osman EĞRİ (Danışman)

İmza

Doç. Dr. Adem KÖRUKCU

İmza

Doç. Dr. Yakup KESKİN

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

İmza

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN

Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (10/09/2015)

 İmza
Tuğba BUZLU

ÖZET

BUZLU, Tuğba, *İrşad ve Tebliğ Faaliyetlerinde Yöntemlerin Belirlenmesi Açısından İhtida Hareketleri*, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2015.

Fıtrat üzere doğan insan, inanma ve bağlanma duygularıyla birlikte dünyaya gelir. Fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) belirttiği gibi zamanla kişi fıtratından sıyrılıp, ailesinin, çevresinin dinine dönüş yapar. Allah (c.c.) insanların tekrar fıtratına dönmesi için peygamberler göndermiştir. Peygamberler yaptıkları tebliğler ile bu yolda mücadele etmiş, kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz sonuçlar elde etmişlerdir.

Genelde Hz. Âdem, özelde Hz Muhammed'in (s.a.v.) peygamber oluşuyla başlayan İslamiyet'in tebliğ faaliyetleri Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla daha sonraki dönemlerde de devam etmiş, kıyamete kadarda devam edecek bir süreçtir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) 610 yılıyla başlayan İslam'ın tebliğ süreci yirmi üç yıl boyunca devam etmiş, Mekke'de on üç Medine'de on yıl boyunca putperest, Hıristiyan, Yahudilere İslam'ı anlatmıştır. İslamiyet'i kabulleriyle beraber hem karakter hem din eğitimi başlanmış, Kelime-i Şehâdet'i getiren insanlar kişilik ve karakterleriyle yeniden inşa edilmiştir. Zira ahlâksızlığın, fuhşiyatın, evlat öldürmenin had safhada olduğu bir toplumda yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede Hz. Peygamber (s.a.v.) “gökteki yıldızlara” benzettiği sahabelerini yetiştirmiştir.

İrşad ve tebliğ faaliyetlerinde, Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamber'i (s.a.v.) rehber edinen din eğitimcisi, insanların fıtrata dönüş sürecinde, kendisinde bulunması ve bulunmaması gereken vasıfları hayatına yerleştirmelidir. Aynı zamanda eğitim sürecinde muhatabına uygun kullanılabilecek yöntemlere dikkat etmelidir. Böylece bireylerde oluşan ve oluşabilecek ihtida sürecine katkı sağlayabilir.

Anahtar Sözcükler: İrşad, Tebliğ, İhtida, Mühtedi, Din Eğitimi

ABSTRACT

BUZLU, Tugba, *Determination of Conversion Movements in the context of Determination of Methods in The Studies of Acts of Showing The True Path to People and Notification*, Master Thesis, Chorum 2015

Human comes into the world with the instincts of belief and affiliation is born on his disposition as his creation. But, as Prophet Muhammed (Peace be Upon Him) said, Human pulls away his disposition and turn into the religion of his family or environment by time. Allah had sent prophets for humans turning back their disposition. Prophets had struggled in this manner with their notifications and sometimes they got positive results and sometimes they got negative ones.

Notification of Islam that started with his Holiness Prophet Adam in general manner and with Prophet Muhammed (Peace Be Upon Him) in specific manner have continued after Prophet Muhammed's (Peace Be Upon Him) passing away and it will go on until the last judgment.

Notification period of Prophet Muhammed (Peace Be Upon Him) started in the year of 610 and had lasted for 23 years and Prophet Muhammed (Peace Be Upon Him) had disclosed Islam to pagans, christians and jews in Mecca for 13 years and in Madinah for 10 ten years. Both personality and religion education started with recognition of Islam and the people who declared the Islamic confession of faith were reshaped. Although, Prophet Muhammed (Peace Be Upon Him) educated his companions who were compared to "stars in the air" in a short duration of 23 years in a society that was in a highest level in immorality, doing wrongs publicly without shame and filicide.

Religious Educator who selects Koran and Prophet Muhammed (Peace Be Upon Him) as a guide for himself/herself and does the acts of showing the true path to people and notification should be carefull to appropriate methods to be able to use for his/her collocutors in the process of returning disposition. So, It will contribute the process of conversion that occurs/can occur in individuals.

Key Words: Showing the true path to people, Notification, Conversion, Convert, Religious Education

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
ÖNSÖZ.....	ix
1. GİRİŞ	1
1.1. PROBLEM	1
1.2. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	1
1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	2
1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	4
1.4.1. Varsayımlar	4
1.4.2. Kapsam ve Sınırlılıklar	4
1.5. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İHTİDA VE TARİHÇESİ	7
1.1. TEBLİĞ-İRŞAD VE İHTİDA-MÜHTEDE.....	7
1.1.1. Tebliğ	7
1.1.2. İrşad.....	8
1.1.3. İhtida ve Mühtedi	9
1.2. İHTİDANIN TARİHÇESİ	11
1.2.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde İhtida	11
1.2.2. Dört Halife Döneminde İhtida Hareketleri.....	13
1.2.3. Emeviler ve Abbasiler Döneminde İhtida Hareketleri	20
1.2.4. Türklerin İhtidası.....	25
1.2.5. Selçuklu ve Osmanlı Döneminde İhtida Hareketleri.....	26

İKİNCİ BÖLÜM

2. DAVET METODLARI.....	35
2.1. KUR'AN-I KERİM VE DAVET	35
2.1.1. Kur'an-ı Kerim'in İnsanları Davet Metodu	35
2.1.1.1. Kur'an-ı Kerim'in Gayrimüslimlere Bakışı	40
2.2. HZ. PEYGAMBER VE DAVET	41
2.2.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde İhtida	41
2.2.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Tebliğ Metodları.....	46
2.2.2.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Gayrimüslimlere Bakışı.....	59
2.2.2.2. Gayrimüslimlerin (Batı) Hz. Peygamber (s.a.v.) Hakkındaki Düşünceleri.....	66
2.3. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) TEBLİĞ MEKTUPLARI.....	72
2.3.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mısır Kralı Mukavkıs'a Gönderdiği Mektup	74
2.3.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Habeşistan Necası'ne Gönderdiği Mektup	75
2.3.3. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Bizans İmparatoru Heraklius'a Gönderdiği Mektup	76
2.3.4. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İran İmparatoru Kisra'ya Gönderdiği Mektup	78
2.3.5. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) El Ahsa Valisi El Münzir'e Gönderdiği Mektup.....	78
2.3.6. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Umman Melikleri Ceyfer ve Abd'e Gönderdiği Mektup	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İHTİDA SÜRECİ.....	83
3.1. İHTİDANIN SEBEPLERİ	83
3.1.1. Araştırarak Gerçekleşen İhtida	85
3.1.2. Evlilik ile Gerçekleşen İhtida	86
3.1.3. Ekonomik Sebepler ile İhtida	89
3.1.4. Eş, Dost ve Arkadaştan Etkilenerek Gerçekleşen İhtida	92
3.1.5. Çıkar Amaçlı Gerçekleşen İhtida	94
3.1.6. Tekke, Zaviye ve Tarikatların İhtidaya Etkisi.....	96
3.1.7. Gezme ve Seyahat Esnasında Dinî Motiflerden Etkilenerek İhtida	101
3.2. İHTİDA SONRASI KARŞILAŞILAN DURUMLAR	102
3.2.1. Kişisel Değişiklikler.....	102
3.2.2. İnsanların Mühtedilere Davranışları.....	107

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. İHTİDA VE DİN EĞİTİMİ	110
4.1. İHTİDA SÜRECİNDE ETKİLİ OLAN MÜSLÜMAN DAVRANIŞLARI	111
4.1.1. Güvenilir Olmak.....	112
4.1.2. Adaletli Olmak	114
4.1.3. Hoşgörülü ve Affedici Olmak	118
4.1.4. Yardımlaşma	119
4.1.5. Merhamet ve Şefkat	122
4.2. İHTİDAYA ZEMİN HAZIRLAYAN DİN EĞİTİMİ	123
4.2.1 Yangın Din Eğitimi	123
4.2.1.1. Ailede Din Eğitimi	124
4.2.1.2. Kur'an Kurslarında Din Eğitimi.....	126
4.2.1.3. Kitle İletişim Araçları Yoluyla Din Eğitimi.....	126
4.2.2. Örgün Din Eğitimi.....	127
4.3. DİN ÖĞRETİCİSİNİN VASIFLARI.....	133
4.3.1. Din Öğreticisinde Bulunması Gereken Vasıflar.....	133
4.3.2. Din Öğreticisinde Bulunmaması Gereken Vasıflar.....	137
4.4. MÜHTEDİLERİN DİN EĞİTİMİ	139
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	144
KAYNAKÇA	149

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
AÜ	: Atatürk Üniversitesi
AÜDTCFD	: Atatürk Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
bkz.	: Bakınız
Bsk.	: Baskı
Bsm.	: Basım
c.	: Cilt
c.c.	: Celle celaluhu
CÜ	: Cumhuriyet Üniversitesi
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İSTEM	: İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
OTAM	: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
ö.	: ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh

s.	: Sayfa
S.	: Sayı
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SDÜ	: Süleyman Demirel Üniversitesi
ss.	: Sayfa sayısı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Tec.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜBİTAK	: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TV	: Televizyon
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire

ÖNSÖZ

Tezimiz, İslamiyet hakkında kısmen veya tam olarak bilgi sahibi olup kendisini kalben ve zihnen tatmin ettikten sonra hayatının radikal kararını vererek dinini değiştiren mühtediler ve ihtida süreçleri üzerinde yapılan bir araştırmadır. Bu konuyla alakalı yapılan diğer araştırmalardan farklı olarak mühtedilerin din eğitimi, İslamiyet'in doğru anlaşılıp yaşanabilmesi ve gayrimüslimlere doğru anlatılabilmesi için nelerin yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Mühtedilerin aldıkları bu radikal karar neticesinde gerçekleşen ihtida hadisesinin öncesi ve sonrası üzerinde durularak, İslamiyet'in bilinçli bir şekilde yaşanabilmesi için alınabilecek tedbirler, öneriler sunulmuştur.

Giriş ve dört bölümden oluşan yüksek lisans tezimizin; Giriş bölümünde, araştırmanın amacı, konusu ve yöntemi belirlenmiştir.

Birinci bölümde, konumuzla alakalı olan irşad, tebliğ, ihtida ve mühtedi kavramlarının tanımları yapılmış ve ihtidanın dönemsel boyutlarıyla daha iyi anlaşılacağı düşünülerek tarihçesinden bahsedilmiştir. Hira mağarasında Allah'ın (c.c.) Hz. Muhammed'e (s.a.v.) peygamberlik görevini vermesiyle başlayan yoğun tebliğ çalışmaları, ilk başta atalarının dininde inatla kalmaya ısrar eden insanlar arasında yayılmaya başlamış ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatına kadar binlerce insanın ihtidası gerçekleşmiştir. İhtidanın tarihçesini araştırırken İslam'ın yayılmasında fetihlerin çok önemli bir yeri olduğunu tespit ettik. Fetihler vesilesiyle tanıtılan İslam dininin "kılıç dini" olmadığını yorumlarımızla açıklamaya çalıştık.

İkinci bölümde, Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın (c.c.) uyguladığı ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tavsiye ettiği, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ esnasında uyguladığı yöntemler üzerinde durulmuştur. İslamiyet'in gayrimüslimlere bakışı hakkında ayetler ve hadisler ışığı altında bilgi verilmiştir. Bu bölümde Allah'ın (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ esnasında uyguladığı yöntemler ele alınmıştır. Günümüzde verilmekte olan din eğitiminde hangi konularda hata yaptığımızı ve bu bağlamda din eğitimcisinin dikkat etmesi gereken hususları belirledik.

Kişiden kişiye değişiklik gösteren ihtida sebeplerinin anlatıldığı üçüncü bölümde, Müslümanların davranışları, yaşantılarıyla bu sürece nasıl dâhil oldukları üzerinde durulmuştur.

Dördüncü bölümde, din eğitimi ve ihtida üzerinde durulup “Mühtedilere nasıl bir din eğitimi verilebilir?”, “İslamiyet nasıl anlatılabilir?”, “İrşad ve tebliğ vazifesinde olan din eğitimcilerinin vasıfları neler olmalı?” ve “Bu vasıfların dinî sevdirme ve ihtidalara yararları nelerdir?” sorularıyla konuyla alakalı fikirler ve öneriler tartışılmıştır.

Çalışmalarımızda klasik eserlerin yanı sıra çağdaş eserlerden; kitap, tez, makale, dergi ve internette gibi kaynaklardan faydalanılmıştır.

Böyle önemli bir konuda çalışmayı bana tavsiye ederek, araştırmamın her aşamasında teşvik ve desteğini benden esirgemeyen saygı değer hocam Sayın Prof. Dr. Osman EĞRİ' ye teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca, yüksek lisans çalışmalarımda bilgi, öneri ve tecrübelerinden faydalandığım, Sayın Doç. Dr. Adem KORUKCU'ya kitap, tez ve makalelerinden istifade ettiğim tüm bilim insanlarına, tez savunması sırasında yapmış olduğu katkı ve düzenlemelerinden dolayı Doç. Dr. Yakup KESKİN'e, tezimin yazım aşamasında fikirleri, sabrı ve hoşgörüsüyle bana destek olan kıymetli eşim Adem BUZLU'ya çalışmalarım esnasında bana sağlamış oldukları yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Tuğba BUZLU

2015, ÇORUM

1. GİRİŞ

1.1. PROBLEM

Sevgi, kardeşlik ve hoşgörü dinî olan İslamiyet 610 yılında Arap Yarımadası'ndan tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Dalga dalga yayılan İslamiyet, ulaştığı her yere sevgi ve hoşgörü götürmüştür.

İslamiyet'in dokunduğu her insan yeniden inşa edilmiş ve cehalet içinde yaşayan insanlar, örnek şahsiyetler haline gelmişlerdir. Gelişiyse insanları cehaletten asr-ı saadete çıkartan İslamiyet, kendisinden bir şey kaybetmemesine rağmen, bugün Müslümanlar hoşgörü ve sevgiyle değil, zulüm, şiddet ve terörle anılır hale gelmiştir. İslami değerler özünde hiçbir şey kaybetmemesine rağmen bugün Müslümanların şiddet, terör ve zulüm ile anılır hale gelmesinin sebebi neydi? Burada problem elbette İslamiyet'te değil, İslam dinini zamanla yanlış anlayan ve yorumlayan Müslüman zihinlerdedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde tebliğ ve irşadın bu kadar başarılı olmasının ve gayrimüslimlerin akın akın İslamiyet'e girmesinin en önemli sebebi, Müslümanların her hareketinin temelinde sevgi, barış ve hoşgörünün olmasıdır. Fakat günümüzde Müslümanlar arasında tahammüllerinin azaldığı, birlikte yaşama kültürünün ortadan kalktığı, şiddet ve nefret duygularının ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda Müslüman bir toplumun İslamiyet'i nasıl yaşayıp, nasıl anlatacağı ve insanları İslam dinine nasıl davet edeceği büyük bir muammadır. Günümüzde yaşanan bu problemin çözümü elbette Kur'an-ı Kerim'in rehberliği ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) örnek hayatında mevcuttur.

1.2. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Araştırmamızda, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olarak gelmesi ile başlayan İslam'ın yayılma sürecinde mühtedi olmuş insanları ele alacağız. Bu kapsamda,

- Allah'ın (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de uyguladığı metodları,
- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamaları,

- Hz. Peygamber (s.a.v.) sonrası dönemde (ilk üç asır) uygulanaşı,
- Osmanlı'nın durumu ile Anadolu'nun ve Balkanların Müslümanlaşması,
- İnsanların ihtida sürecine katkı sağlayan Müslüman davranışları,
- Mühtedilerin ihtida sebepleri, ihtida sonrası yaşantıları, eğitimleri ve eğitimleri esnasında kullanılan ve kullanılması gereken yöntemler ele alınacaktır.

1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI

İrşad ve Tebliğ Faaliyetlerinde Yöntemlerin Belirlenmesi Açısından İhtida Hareketleri adlı tezimizin amacı, ihtida hareketlerini ve ihtida sürecini Müslüman davranışları ve din eğitimi açısından daha etkin ve bilinçli hale getirmektir.

Tezimle ihtida hareketlerinde Müslüman davranışlarının ve din eğitiminin önemini ortaya koyarak, örnek olan veya dinî anlatan kişinin hangi davranışlarıyla gayrimüslimleri etkilediğini ya da bunun tam tersi durumu tespit ederek bu olumlu ya da olumsuz davranışları açıklamaya çalışacağız.

Tezimiz, günümüzde mühtedilerin din eğitimi sırasında hangi hususlara dikkat edilmesi gerektiğini tespit etmemize de kolaylık sağlayacaktır.

Ayrıca, “Din eğitimi ve öğretimi daha verimli hale nasıl getirilebilir?”, “Din eğitiminin veriminin artmasında, din öğreticisinin etkisi nedir?”, “Hangi davranışlar din eğitimcisinde bulunması gerekir?” gibi sorularında cevapları bulunmaya çalışılacaktır.

Allah (c.c.), insanoğlunu yaratıldığı andan itibaren kendisini tanıması, bir takım amaçlar doğrultusunda yaratıldığını unutmaması ve kul olma bilinciyle yaşaması için faklı rivayetlere göre 124 bin ile 225 bin arasında tebliğci göndermiştir. Durumun önemini anlamamız açısından ilk insanın aynı zamanda ilk peygamber olması dikkat çekicidir. Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar gönderilen bütün peygamberlerin ortak amacı, “tevhit, nübüvvet ve ahiret inancını” anlatmak insanların hidayetine vesile olmaktır.

Dinin varlığının bilinmesi, insanlık tarihiyle eşdeğerdir. İnsanlar yaratıldığı andan itibaren bir şeylere inanmıştır. İnsan kimi zaman bir olan Allah'a (c.c.) iman

ederken kimi zaman hak dinden uzaklaşmıştır. Bu uzaklaşma esnasında insanlar, peygamberi tebliğleri değiştirmiş ve bu değişim geçirmiş (muharref) dine inanmış, kimi zaman tabiatta var olan nesnelere, kimi zaman ise hiçbir şeye inanmamaya inanmıştır. Ama insanoğlu yaratıldığı andan itibaren doğru veya yanlış hep bir şeylere inanma gereksinimi hissetmiştir. Tebliğ amaçlı gönderilen peygamberler insanlığı inandığı yanlışlardan kurtarmak, insanlara doğru yolu göstermek için mücadele etmişlerdir.

İnsanlık tarihi kadar eski olan ihtida, günümüze kadar devam etmiş olup kıyamete kadar da devam edecek bir olgudur.

Avrupa'nın ünlü dergilerinden biri olan The Economist'te yayımlanan bir habere göre; 1900'lü yıllarda dünyada 200 milyon Müslüman varken bu rakam bugün 1,5 milyara çıkmıştır. Dünyada 2 milyar Hıristiyan 1,5 milyar Müslüman yaşamaktadır. Avrupa'nın kalbinde Hıristiyan dinine tabi olanlar azalırken Müslümanların sayısı giderek artmaktadır. Birçok Hıristiyan bilim adamına göre; 2050 yılında İslamiyet dünyanın sayıca en büyük dinî haline gelecektir.¹

Amerika'daki The Pew Forum adlı kuruluş tarafından son yıllarda yapılan bir araştırma, dünyadaki Müslüman nüfusunun 1,57 milyara ulaştığını, diğer bir deyişle yeryüzündeki her dört kişiden birinin Müslüman olduğunu ortaya koymuştur. Araştırmanın sonuçları, Hıristiyan bilim adamlarının, "2050 yılında İslamiyet'in dünyanın en büyük dinî olacağı" öngörüsünde haklı olduğunu ortaya koyarken oryantalizmin İslam'a karşı ürettiği; İslam'ın "kılıç dini" olduğu ve "kılıçla yayıldığı" tezini de çürütmektedir.² Zira İslam dininde zorlama yoktur.

İslamiyet'in zorlama yapılmaksızın anlatıldığı Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemini incelediğimizde, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanlar ile olan ilişkilerini öğrenmemiz tebliğ faaliyetlerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır. Ayrıca bu bilgileri günümüzde verilen din eğitiminin kalitesinin artırılmasında kullanabiliriz. Böylelikle var olan eksikliklerimizi, hatalarımızı, doğru bildiğimiz yanlışlarımızı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını öğrenerek giderebiliriz.

¹ Aktaran, Duygu Kaçaranoğlu, *Çin ve Doğu Türkistan'da İslam'ın Yayılışı*, (Yüksek Lisans Tezi), Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı, Rize 2012, s. 8.

² A.g.t., s. 8.

1.4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Tezimizde, literatür araştırması, konumuzla ilgili çağdaş ve klasik eserlerden, internetten faydalanma, kavramsal ve mantıksal açıklamalar yapma, anlatma, yorumlama ve değerlendirme yöntemleri kullanılmış; sonuç-çözüm odaklı önerilerde bulunulmuştur.

1.4.1. Varsayımlar

Hz. Muhammed'in (s.a.v.) son peygamber olarak gönderilmesi ile başlayan İslam'ın yayılma sürecinde mühtedi olmuş insanlar, peygamberi bir eğitimden geçmişlerdir. Mühtedi insanların din eğitimi için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kullanmış olduğu metodlar günümüzde daha fazla ortaya konulmalıdır. Bu metodlar, mühtedi insanların din eğitiminde din görevlilerine kolaylık sağlayacaktır.

Müslümanlar Hz. Peygamber'i (s.a.v.) örnek alma konusundaki eksikliklerini giderdikleri zaman, hem İslamiyet daha güzel yaşanılacak, hem de insanlara daha doğru bir şekilde anlatılabilecektir. Böylece Müslüman davranışları ihtida etme potansiyeli taşıyan insanlar üzerinde olumlu bir etki bırakabilecektir.

1.4.2. Kapsam ve Sınırlılıklar

Tezimizin kapsamı; 610 yılında İslamiyet'in doğuşu ile başlayıp günümüze kadar devam eden ihtida hareketleridir.

İnsanlık tarihiyle beraber başlayan ihtida hadiselerinin geniş bir zamanı kapsamamasından dolayı tezimizde son peygamber Hz. Muhammed'den (s.a.v.) ve ondan sonraki zamanlarda yaşanan ihtidalar üzerinde durmaktayız. Zamanı Hz. Peygamber'den (s.a.v.) itibaren ele almamızın amacı, günümüz ve gelecekteki ihtida hadiselerini daha iyi anlamak ve bu sürecin oluşması ve verimli bir şekilde ilerlemesi için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamalarını, yöntem ve stratejilerini rehber edinmektir.

1.5. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

İrşad ve Tebliğ Faaliyetlerinde Yöntemlerin Belirlenmesi Açısından İhtida Hareketleri adlı tezimizin yazım aşamasına geçmeden önce yapılan araştırmalarda, konumuz ile alakalı olarak Kur'an-ı Kerim, hadis kitapları, eski dönem ile çağdaş eserler, makale ve internetten (üzerinden elde edilen kitap, makale, tez, haber kaynakları vb.) yararlanılmıştır.

Araştırmamız esnasında konumuzla alakalı on farklı tezdten yararlanılmıştır. Kamil Çolak'ın doktora ve yüksek lisans tezi, Halide Aslan'ın doktora ve yüksek lisans tezi, Esra Karadağ'ın yüksek lisans tezi; konu itibariyle Osmanlı Devleti'nde dönemsel olarak ihtida hadiselerini incelemesi, tahrir defteri ve dosyalarını incelemesi açısından birbirilerine yakınlıkları oldukça dikkat çekmektedir. Dönemsel olarak incelemelerde bulunan bir diğer tez ise "Emeviler Döneminde İhtida Hareketleri"ni inceleyen Feyza Candan'ın yüksek lisans tezidir. Tasavvufi açıdan ihtida hadiselerini inceleyen Nuriye Top'un, günümüzde Fransa'da yaşayan mühtedilerle anket ve röportaj yöntemleriyle oluşturduğu tezi dikkat çekicidir.

Tezimizde; din eğitimi, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sahabe eğitiminde kullandığı yöntemler, Kur'an-ı Kerim'de geçen tebliğ metodları, din eğitiminde günümüzde kullanılan metod ve yöntemlerden bahseden eser ve makalelerden faydalanılmıştır. Bunların arasında İbrahim Canan'ın "Hz. Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye" adlı eseri, eğitim metodlarını ayet ve hadis ışığı altında incelemesi bakımından son derece önemlidir. Mehmet Zeki Aydın'ın "Din Öğretiminde Yöntemler" adlı kitabı, bütün yöntem ve teknikleri detaylı anlatması açısından din eğitimi alanında başvurulacak önemli kaynaklardandır. Muhammed Hamidullah'ın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı, davet metodları, mektupları ile ilgili eserleri, yazılmış birçok esere kaynak olması açısından önemlidir.

Geçmiş dönem dinî eserlerden Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatını, davet metodlarını, ihtida sonrası mühtedi olmuş insanların (sahabeler) din eğitimlerini; İbn Sa'd'ın "Tabakatu'l-Kübra, İbn Kesir'in "es-Sîratü-n Nebeviyye" ile "Büyük İslam Tarihi" ve İbn Hişam'ın "es-Sîratü-n Nebeviyye" adlı eserleri detaylı bir şekilde anlatmaktadır.

Mehmet Sosyaldı ve Ali Erkan Kavaklı'nın Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eğitim metodlarını anlatan makaleleri üslup itibariyle kolay anlaşılabilir bir dille kaleme alınmıştır. Ayrıca tezimizin konusunu kapsayan din eğitimiyle alakalı birçok eser, tez ve makaleden kaynak olarak yararlanılmıştır.

Din psikolojisi ve sosyolojisi açısından; Hayati Hökelekli ve Hüseyin Peker'in din psikolojisiyle ilgili kitapları, mühtedilerin ihtida öncesinde içsel olarak yaşamış oldukları süreci daha iyi kavramamız açısından önemlidir. İhtidanın sosyal boyutlarını araştıran; Şinasi Gündüz, Levent Öztürk, Osman Güner, Yavuz Ercan, İbrahim Küçük, Yücel Özkaya, Ali Aslan Topçuoğlu, Ali İhsan Karataş ve Mehmet Mahfuz Söylemez; ihtidanın sebep ve sonuçlarını, insanların mühtedilere yaklaşımlarını, ihtida öncesi ve sonrası sosyal hayatlarının nasıl olduğu konusunda, eser ve makaleleriyle tezimize önemli katkıları olmuştur.

Tasavvufi yaklaşımların ihtida sürecine katkısını özellikle Ömer Lütfi Barkan, Osman Çetin, Ahmet Yaşar Ocak, Muharrem Çakmak, Osman Türer, Necdet Yılmaz, Mithat Baş; makaleleri ile İslam'ın Anadolu ve Balkanlar'da yayılması sürecinde, "Alperen"lerin, "Kolonizatör Türk Dervişleri"nin ihtidaya katkılarını anlamamız ve tezimize kaynak olması açısından bize rehber olmuştur.

İhtida hadiselerini şehir veya bölgelere göre inceleyen; Heat Lowry, Yılmaz Kurt, İrfan Başkurt, Osman Çetin; yaptıkları bölgesel alan çalışmaları sonucunda ortaya koymuş oldukları eser ve makaleler, ihtida hadiselerini bölgesel olarak örnekledikleri için ihtida hadiselerini daha iyi anlamamızı sağlamış ve temize kaynak olmuşlardır.

Tezimizin yazımında; kaynakçada belirtilen eser, tez ve makaleler ile sınırlı kalınmamış olup tezimizin konusunu kapsayan birçok eser, tez ve makalelerden ayrıca faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İHTİDA VE TARİHÇESİ

1.1. TEBLİĞ-İRŞAD VE İHTİDA-MÜHTEDİ

1.1.1. Tebliğ

Tebliğ kelimesinin sözlük anlamı, fiil kökü olarak ele alındığı zaman ulaşmak, yetişmek, yeterli olmak ve maksada kavuşmak gibi anlamlara gelir.³ Terim anlamı ise; Peygamberlere Allah'tan (c.c.) gelen vahyin mahsulü olan ilahî hükümlerin hiç birini gizlemeden, eksiltmeden ve ilavede bulunmadan aynısını insanlara bildirmektir.⁴ Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliği için şöyle buyurmaktadır; “Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah kâfirler topluluğuna rehberlik etmez.”⁵

Tebliğ peygamberlerde bulunması gereken vacip sıfatlardandır. Aynı zamanda tebliğ peygamberlerin kavmiyle ortak inançta buluşması ve bu vesileyle kavminin Allah'ın (c.c.) varlığına inanmasıdır.

İlk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.v.) kadar tebliğ ile görevlendirilmiş peygamberler tebliğ vazifesini yerine getirirken, dinî tebliğ ettikleri insanları inanmaları için zorlamamıştır. Zira onların görevi bütün insanları zorla inandırmak değildir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de “Peygamberlere düşen, sadece tebliğ etmektir.”⁶ şeklinde ifade edilmiştir. Peygamberler bu görevi, insanları zorlamadan, yumuşak bir lisan ile gerçekleştirmişlerdir. Allah (c.c.) sevgisinden uzaklaşmış katılaşmış kalplere peygamberlerin yumuşak tebliğleri tesir etmiş, tebliğ ile yumuşayan kalpler neticesinde insanlar hidayete ermişlerdir.

³ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari İbn Manzur, *Lisanü'l-Arap*, (nşr. Emin Muhammed 'Abdulvehhâb vd.), Beyrut 1999, c. 1, s. 258.

⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, c. 2, s. 2114; Muhammed Ali es-Sabuni, *en-Nübüvve ve'l-enbiya* (Çev. Hanifi Akın), Ahsen Yayınları, İstanbul 2003, s. 43.

⁵ Maide, 5/67.

⁶ Maide, 5/99.

1.1.2. İrşad

İrşad kelimesinin sözlük anlamı, “doğru yolu göstermek”, “doğru yola getirmek”, dinî bir kavram olarak mü’minleri dinî görevlerini yerine getirmeye çağırarak demektir.⁷ Terim anlamı ise nakil, akıl ve tesirli sözlerle insanları gafletten uyandırıp hidayet ve doğru yolu göstermektir.⁸ Bu hizmeti yerine getiren kimseye mürşit denir. Amacı insanları Allah’a (c.c.) ibadet ve itaat etmeye kavuşturmadır.⁹

Dinî hükümlerin tebliği ve ilahî emirlerin talimi demek olan irşad ve davet çok önemli ve pek kudsi bir görevdir. Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Âlimler peygamberlerin varisleridir.”¹⁰ Eskiden din adamına ve İslam davetçilerine Ulema-i İslam denirdi. Din adamı ilahî hükümlerin insanlara tebliğinde peygamberlerin varisi, vekili, naibi, temsilcisi ve halifesidir. Vazifesi, Allah’ı (c.c.) kullara, kulları Allah’a (c.c.) sevdirmek, manevi ve ahlâki bir disiplin tesis etmek, insan hakkına saygı şuurunu vicdanlara nakşetmek, insanları ıslah ve terbiye etmek ve aralarında kardeşlik ve dostluk bağlarını güçlendirmektir.¹¹ Peygamberlerden sonra peygamberi görev olarak adlandıracağımız irşad vazifesi, Müslümanların İslamiyet’i doğru anlayıp yaşayabilmeleri ve bütün dünyaya doğru tanıtılabilmeleri adına ihtida sürecinde oldukça önemlidir.

İslam dinine göre, bir insanın hidayetine vesile olmanın anlamı ve değeri; Hz. Peygamber’in (s.a.v.), Hz. Ali’ye (r.a.) hitaben buyurduğu, “Ey Ali, senin vesilenle bir kişinin hidayete ermesi, senin için üzerine güneşin doğup battığı her şeye sahip olmaktan daha hayırlıdır”¹² veya “kırmızı develerin olmasından daha hayırlıdır.”¹³ hadisinde ifade edilmiştir.

⁷ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 320.

⁸ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arap*, c. 1, s. 1170.

⁹ Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, c. 1, s. 995.

¹⁰ Ebu Abdillâh Muhammed İbn İsmail Buhari (256), *Sahihu Buhari*, Kahire, (1313 Bakısından Ofset) Kahire 1958, İlim, 10; Süleyman b. el Eş’as es-Sicistani Ebu Davud (275-888), *es-Sunen*, c. 1-6, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), yalın yılı tarihsiz, İlim, 1; Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mace (275-888), *Sunenu İbn Mace*, c. 1-2, (thk. Muhammed Fuat Abdulbaki), Beyrut 1975, Mukaddeme, 17.

¹¹ Süleman Uludağ, *İslam’da İrşad*, 1. Bsk., Dergah Yayınları, İstanbul Ekim 2012, s. 43.

¹² Buhari, *es-Sahih*, Cihad, 143.

¹³ Buhari, Cihad, 102; Ebu’l-Huseyn el-Kuşeyri en-Neysaburi Müslim (261-874), *Sahihu Muslim*, c. 1-5, 2. Bsm, (thk. Muhammed Fuat Abdulbaki), Mısır 1955, Fedailü’s-Sahabe, 35.

Müslüman bir kişinin, başka bir insanın hidayetine vesile olabilmesi için öncelikle kendisinin dinî tanıyıp yaşaması gerekmektedir. Dinini doğru yaşayan bir Müslüman hem sözleriyle hem davranışlarıyla dinini anlatır, irşad vazifesini yerine getirmiş olur.

1.1.3. İhtida ve Mühtedi

Din, insan hayatının ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak bu konuda esas olan, doğru dinî ve yönü bulabilmektir. İnsanlar, zaman zaman doğruyu bulma adına veya çeşitli sebeplerle dinlerini değiştirme yoluna gitmişlerdir. İşte bu "doğru yolu bulma" anlamında din değiştirme hadisesine hidayete erme; diğer bir ifadeyle ihtida denilmektedir.¹⁴

"Bir hedefe kılavuzlanmak", "doğruyu ve güzeli bulmak", "bir lütuf eseri olarak göstermek veya görmek", "fark etmek" ve "bir hedefe giden yolda yürümek" gibi anlamlara gelen hidayet ve hüda, esas itibarıyla "oluşturma yol alma kolaylığı ve kararlılığı" elde etmektir. Hidayeti buldurmaya veya göstermeye ise ihtida denilmektedir. Hidayetin karşıtı dalâlettir ki, "sapmak", "şaşmak", "karanlıkta kalmak", "bocalamak" ve "kaosa yenik düşmek" anlamlarına gelmektedir.¹⁵

İslami literatürde ihtida, başka bir inanca mensupken veya inançsızken İslam dinini benimsemeyi ya da din dışı yaşantıdan dine dönüşü ifade etmektedir. Bunun zıttı olarak dinden dönüş hadisesi için de irtidat kavramı kullanılmaktadır.¹⁶ Buna göre ihtida eden kimseye mühtedi, dinden dönen kimseye de mürted denilmektedir. Esas itibarıyla ihtida, hayatın, anlam ve kimliğin radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi hadisesidir.¹⁷

¹⁴ İrfan Başkurt, "Yaygın Din Eğitimi ve Sosyo-Psikoloji Açısından İhtida Hadisesi (Üsküdar, Kadıköy ve Beyoğlu Örneği)", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, Sayı: 14, ss.173-205, s. 175.

¹⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 5. Bsk, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul 1995, s. 178-179.

¹⁶ Neda Armaner, *Din Psikolojisine Giriş (Ders Notları)*, Ayyıldız Matbaacılık, Ankara 1980, s. 10.

¹⁷ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara 1993.

İslam kültüründe ihtida ve irtidat kavramlarını da içerisine alan din değiştirme, Türkçe de bir dinden başka bir dine geçmek anlamına gelmektedir.¹⁸

Batı kaynaklarında ihtida hadisesi için genel olarak “conversion” kelimesi kullanılmaktadır. Sözlük olarak conversion, "bir halden başka bir hale geçme", "değişime uğrama veya uğratma", "dönüşüm", "özel bir görüşe getirmek veya ikna etmek"¹⁹ "karşı kıyıya geçmek", "bir gelişim evresini bitirip diğerine ulaşmak", "dünyaları değiştirmek, yani ölmek", "başka bir dine veya mezhebe geçmek"²⁰ "iman vasıtasıyla şeytanı reddetme ve Tanrı'ya radikal bir şekilde yönelme" gibi anlamlara gelmektedir.²¹

İhtida için; din değiştirmenin karşılığı olarak “apostasy” kavramı da kullanılmıştır. Apostasy Yunanca apostasisin ikinci hali olan apostasiadan türetilmiştir. Kelime Yunanca'da apo (away from) ve stasis (rebellion) kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuştur. Apostasy kelimesi sözlükte; isyan, ayaklanma, uzaklaşma, başkaldırı, hainlik, mensup bulunduğu zümre parti veya siyasi ve dini bir örgütten ayrılma gibi anlamlara gelmektedir. Batılı araştırmacıların, her dinde meydana gelen din değiştirmeler için apostasy kavramını kullandıkları görülmektedir. Yahudilik'te ve Hıristiyanlık'ta apostasy kavramı din değiştirmenin karşılığı olarak kullanılmaktadır.²² Kısaca diyebiliriz ki İslam dinindeki ihtida kavramı herhangi bir inançtan İslam dinine geçişi ifade eder. İrtidat ise İslam dininden herhangi bir dine geçişi ifade eder. Fakat İngilizce conversion kelimesi genel bir anlam ifade etmekte olup herhangi bir dinden herhangi bir dine geçişin anlamıdır.

İhtidaya vesile olacak irşad ve tebliğ faaliyetlerinin belirlenmesi, ihtida hadiselerinin daha iyi anlaşılması için ihtidanın tarihi geçişini bilmemiz gerekmektedir.

¹⁸ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaa ve Yayıncılık, Samsun 1993, s. 129

¹⁹ Ali Köse, "İhtida", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, ss. 554-558, s. 554; Osman Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, 2. Bsk., TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 59.

²⁰ Deutsche Duden, *Deutsches Universal Wörterbuch*, übertreten ve Übertritt maddeleri, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 2003, s. 1632.

²¹ Heon Choul Kim, *Din Değiştirmenin Entelektüel Arka Planı*, Işık Yayınları, İstanbul 2003, s. 35.

²² Ali Osman Kurt, *Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme*, Gökkubbe Yayınları, İstanbul 2004, s. 22-23.

1.2. İHTİDANIN TARİHÇESİ

Allah (c.c.) tarafından insanlığa gönderilen en son din İslam'dır. İslam bir coğrafyaya mahsus olmadığı gibi belli bir zamana da mahsus değildir. Kur'an'da tüm insanların İslam'a davet edilmesi emredilmiştir. Bunun yönteminin nasıl olacağı konusunda Allah (c.c.) Kur'an'da yol göstermiş ve bu konuda öncelikli vazifeyi Hz. Muhammed'e (s.a.v.) vermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.), İslam dinini tebliğ etmeye en yakınındaki insanlardan başlayıp kısa bir sürede ulaşabildiği herkesi bu dine davet etmiştir.

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatıyla iş başına gelen Râşid halifeler döneminde tebliğ ve cihad faaliyetleri sürdürülmüştür. Hız. Ali'nin (r.a.) vefatı ve birlik yılında Hız. Hasan'ın (r.a.) halifeliği Muaviye'ye bırakmasıyla kurulan Emevi Devletinde, iş başına gelen halifelerin iç ve dış politikadaki tutumlarına bağılı olarak İslam'ın yayılış hızı ve şekilleri farklılık göstermiştir.²³ Emevi Devleti'nin uygulamış olduğu siyaset (Arap ırkının üstünlüğünü savunması), devletin ömrünün kısa olmasına sebep olmuştur. Emevi Devleti'nin yıkılmasının ardından kurulan Abbasi Devleti Arap ırkının üstünlüğünü savunmadığı için mühtediler açısından daha rahat bir dönem olmuştur. Türklerin ihtidasının bu döneme rastlaması, Türkler arasında İslamiyet'in hızlı yayılmasına vesile olmuştur.

1.2.1. Hız. Peygamber (s.a.v.) Döneminde İhtida

İslamiyet evrensel bir din olup kendi değerlerinden bütün insanların faydalanmasını, dolayısıyla Müslüman olmayanların ihtida etmesini ister. Müminlere de bu noktada görevler yükler. Peygamberliği evrensel olan Hız. Muhammed (s.a.v.) bu hususu, "Bir kişinin ihtida etmesine vasıta olmak büyük bir servete kavuşmaktan daha hayırlıdır." hadisiyle vurgulamıştır.²⁴

İslam Hukuku'na göre Müslüman olmanın temel gereği, kişinin iman ettiğini dili ile ikrar ve kalbi ile tasdik etmesidir. Dili ile ikrar eden fakat kalbi ile tasdik etmeyen kimse Müslüman olmuş sayılmamaktadır. Ancak insanların kalplerini okumak mümkün

²³ Feyza Candan, *Emeviler Dönemi İhtida Olayları*, (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2007, s. 1.

²⁴ Köse, "İhtida", c. 21 , s. 554.

olmadığından, kalp ile tasdik etme meselesi Allah (c.c.) ile kul arasındadır. Bu açıdan bakıldığında, kişi Müslüman olduğunu beyan ettiği takdirde onun sözüne itimat etmek gerekmektedir.²⁵

İhtida bir anlamda kişinin yeni bir dinî kabul edişi değil, eski dinine dönüşüdür. Çünkü İslam'a göre insan fitrat dini (İslam) üzere doğar. İhtida eden kimse fitratını hatırlamış ve ona dönmüştür. Her doğan çocuğun fitrat üzere dünyaya geldiğini, fakat ebeveyninin onu Yahudi, Hıristiyan veya Mecusi yaptığını bildiren hadis-i şerif de bu gerçeği vurgulamaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, ihtidanın tek şartı, Kelime-i Şehâdet getirerek Allah'ın (c.c.) birliğini ve Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini kabul etmektir.²⁶

Hz. Muhammed (s.a.v.) peygamber olduktan sonra, İslam dinini "(öncelikle) en yakın hısımlarını uyarıp, korkut"²⁷ ayeti emrinde önce en yakındakilere tebliğ etmiştir.

İlk olarak eşi Hz. Hatice (r.anhâ.) Müslüman olmuştur. Daha sonra Hz. Ali (r.a.), Hz. Zeyd (r.a.), Hz. Ebu Bekir (r.a.), Hz. Ebu Zer-i Gifari (r.a.) ve Hz. Sad bin Ebi Vakkas (r.a.) Müslüman olmuşlardır.²⁸

İlk üç sene İslam'a davetini gizli olarak yapan Hz. Muhammed (s.a.v.), daha sonra davetini açıktan yapmaya başlamıştır. İlk vahyin gelmesinden itibaren on üç yıl boyunca Mekke'de yapılan tebliğ faaliyeti müşriklerin Müslümanlara aşırı saldırgan tavırları neticesinde Mekke'de devam edememiş, 622 yılında Medineli Müslümanlarca Medine'ye davet edilen Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Müslümanlar hicret etmişlerdir. Peygamberliğin ikinci yarısı diyebileceğimiz on yıl süren Medine döneminde İslamiyet hızla yayılmıştır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicreti ile İslamiyet'in rahat bir ortamda anlatılması ve tebliğ faaliyetleri neticesinde insanlar ihtida etmeye başlamıştır.

İhtidalar sadece Medine şehriyle sınırlı kalmayıp şehrin sınırlarını aşır farklı coğrafyalara ulaşmıştır. Hz. Muhammed (s.a.v.) uzak bölgelerdeki insanları, elçiler ve mektuplar ile dine davet etmiştir.

²⁵ Kamil Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2000, s. 6.

²⁶ A. Köse, *a.g.m.*, s. 555.

²⁷ Şuara, 26/214.

²⁸ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi/Hayatı ve Faaliyetleri*, (Çev. Salih Tuğ), 5. Bsk, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993, c. 1, s. 92-94.

Hz. Peygamber (s.a.v.) İslam'ın yayılması için devlet liderlerine ve kavimlere elçi ve mektup göndererek gerçekleştirdiği tebliğin yanı sıra evlilikler de yapmıştır. Bu evlilikler neticesinde evliliği gerçekleştirdiği kavmin insanlarına İslam dinini anlatma, yaşantısıyla tanıtmaya imkânı olmuş, bu durumda ihtidaları hızlandırmıştır.

Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde İslam'ın yayılması için fetihler gerçekleştirilmiştir. Fetihler İslam'ın yayılmasını kolaylaştırmıştır. İslam da fetihler, insanları ihtidaya zorlamak için değil, sadece İslam dünyasına yapılan saldırıları önlemek, İslam'ın yayılmasını kolaylaştırmak için yapılmıştır. Nitekim insanlar cizye ve haraç ödemeleri karşılığında rahat bırakılmışlar ve Müslümanların koruyuculuğu altına girmişlerdir.²⁹

İlk yayılış döneminde İslam dininin tanıtılmasında en önemli vasıta fetihler olmuş, bu dinin Kur'an ve Sünnet olan iki ana kaynağından öğrenilmesi fethin hemen sonrasında değil, daha sonraki yıllarda gerçekleşmiştir.³⁰

Fetihlere gayrimüslimlerin gözü ile bakarsak, topraklarına zorla yabancı insanlar girmiştir. Yabancı olan bu İslam ordusuna kapılarını bir anda açmamışlardır. Fakat Müslümanlar fethettikleri yerlerde yaşamaya başlayınca bu süreç içerisinde Müslümanları tanımışlardır. Müslümanların hal ve tavırlarını inceleyen gayrimüslimler yeni dinî benimsemişlerdir. 610 yılında Mekke şehrinde başlayan İslamiyet'in yayılma süreci Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat etmesiyle son bulmamıştır. Daha sonraki dönemlerde de devam etmiştir.

1.2.2. Dört Halife Döneminde İhtida Hareketleri

Fetihlerle İslam hâkimiyetinin yayılması amacı, Halifeler devrinde de devam etmiştir. Barış yoluyla fethedilen yerlerdeki ahali haraç ve cizye vergisi vermeleri karşılığında kendilerine zimmî hukukuna göre davranılmıştır. Hz. Ebu Bekir (r.a.) döneminde Irak ve Suriye dolaylarında fetihler gerçekleştirilmiş; Hz. Ömer (r.a.) devrinde Kudüs, İskenderiye, Mısır gibi önemli beldeler ele geçirilmiş; Hz. Osman (r.a.) devrinde ise, Kuzey Afrika'nın bir kısmı Kıbrıs ve Azerbaycan gibi yerler fethedilmiştir.

²⁹ Çolak, *İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 9.

³⁰ Candan, *Emeviler Dönemi İhtida Olayları*, s. 54.

Hız. Ali (r.a.) farklı problemlerle uğraşmak zorunda kaldığından döneminde pek fetih gerçekleştirilememiştir.³¹

Fetihlerden sonra ortaya çıkan şehirleşme hadiseleri de ihtidaları kolaylaştırmıştır denilebilir. Hız. Ömer (r.a.) devrinde Kahire yakınlarında Fustat adıyla bir şehir kurulmuştur. Amr bin As'ın kurduğu bu şehirde ensar ve muhacirler oturlardı. Yine Hız. Ömer (r.a.) devrinde Musul Kalesi fethedilmiş, burada yaşayan gayrimüslimlerin yanına Araplar da iskân edilerek büyük bir şehir kurulmuştur. Mahalleler teşkil edilmiş, Dicle Nehri üzerine bir köprü ve merkezde bir Cami inşa ettirilmiştir. Bunlar gibi, Kufe ve Basra şehirleri de yine Hız. Ömer (r.a.) döneminde kurulmuşlardır.³²

Şehirleşme ile beraber, bu diyarlarda İslam inancı ve kültürü de yayılmış, gayrimüslimler etkileşim sonucunda İslamiyet'i daha iyi tanıyarak kabul etme noktasına gelebilmişlerdir. Ayrıca, hâkim olan unsur Müslümanlar olduklarından, onların bulunmuş oldukları ayrıcalıklı konumun da gayrimüslimlere kısmen cazip geldiğini ve bunun da ihtidalara sebebiyet verdiğini tahmin etmek zor değildir.³³

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra İslamlaşma süratle devam etmiştir. İslamiyet'in yayılış sürecinde savaşlar çok önemli bir yere sahiptir. Günümüz için geçerli olmasa da İslamiyet'in ilk yılları; dört halife dönemi, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular ve Osmanlıların ilk dönemlerinde savaşlar önemli yer tutmuştur. Kılıç ile girilen bir şehre veya ülkeye girildikten sonra şehir halkının arasına karışarak onlarla yaşamaya başlayan Müslümanlar "Dinde zorlama yoktur."³⁴ ayeti düsturunca halleri ile örnek olup, yaşantıları ile İslam'ı sevdirmişlerdir. Bu şekilde insanlar, aralarında yaşayan Müslümanların yaşam anlayışları ve dinleri ile kendi dinlerini kıyas yapma imkânı bulup ihtida etmişlerdir. Bu yüzden her fetih ihtidaya kapı aralamıştır.

Komutanların, valilerin ve askerlerin tutum ve davranışları, fethedilen bölgede yerli halkın onlara karşı tutumunu çoğu zaman olumlu yönde etkilemiş, bunun sonucunda hem o bölgede İslam devletinin hâkimiyeti güçlenmiş hem de Müslüman

³¹ Çolak, *İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 10.

³² Marshall G.S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni I-II*, (Çev. İzzet Akyol vd.), İz Yayıncılık, İstanbul 1993, c. 1, s. 151.

³³ Çolak, *a.g.t.*, s. 10.

³⁴ Bakara, 2/256.

olanların sayısı hızla artmıştır.³⁵ Çünkü şehirleşme ile beraber, İslam inancı ve kültürü yayılmış, gayrimüslimler İslamiyet'i daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır.³⁶

Hz. Ebu Bekir (r.a.) iki yıllık hilafeti sırasında hem irtidatla uğraşmış hem de Bizans ve Sasani Devletlerine fetihler düzenlemiştir. Hz. Ebu Bekir (r.a.) dönemi yıl itibarı olarak uzun sürmemiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sancağının ve gölgesinin altında yaşayan Müslümanlar, onun varlığını bilen gayrimüslimler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefat haberi ile sarsılmış, yeni Müslümanlar arasında irili ufaklı sesler yükselmeye başlamıştır. Hz. Ebu Bekir (r.a.), hilafetinin ilk zamanlarında irtidat eden, Hz. Peygamber'in vefat haberi ile kafası karışan insanlarla mücadele etmiş ve dinden dönenler yeniden İslam'a girmiştir. Bu irtidat olayları aklımıza şunu getirmektedir; yeni Müslüman olan bu insanlar İslamiyet'i içselleştirememiş çünkü en ufak bir sarsıntıda yeni dinlerinden çıkmışlardır. Fakat aynı zamanda eski dinleri de onlara yetersiz gelmiştir. Çünkü Hz. Ebu Bekir (r.a.) ile yaptıkları savaşta ısrar etmeden tekrar Müslüman olmuşlardır.

Hz. Ebu Bekir (r.a.), İslam dinini tebliğ etme ve cihad konusunda, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) başlattığı stratejiyi devam ettirerek Fırat'ın aşağı tarafındaki bölgelere ordu göndermeye karar vermiştir. Hz. Halid bin Velid (r.a.) komutasındaki orduyu Sasanilerin üzerine göndermiştir. Basra körfezindeki önemli yerleşim merkezleri fethedilmiştir. Sonra ordu Suriye tarafına gönderilmiştir. Yemen halkına gönderdiği cihadla ilgili mektubunda şöyle diyordu:

'Rahman Rahim Allah'ın adıyla,

Resulullah'ın (s.a.v.) halifesinden, Yemen halkından bu mektubu okuyacak olan Müslümanlara. Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah'a (c.c.) hamd ederim. Allah (c.c.) müminlere cihadı farz kıldı. Onlara gerek hafif ve gerekse ağır olarak (şartlar nasıl olursa olsun) cihadı emretti ve şöyle buyurdu: "Allah yolunda mallarınız ve canlarınızla cihad edin!"³⁷ Cihad, belirlenmiş bir farzdır. Allah (c.c.) katında sevabı çoktur. Bu bölgelerdeki Müslümanları cihada davet ettik. Onlar da derhal toplanıp hazırlandılar. Bu konuda iyi niyetliler. Hayır, yolunda çok mükâfat aldılar. Allah'ın (c.c.) kulları! Onların

³⁵ Candan, *Emeviler Dönemi İhtida Olayları*, s. 55.

³⁶ Çolak, *İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 10.

³⁷ Tevbe, 9/ 41.

koştuğuna siz de koşun. Bu hususta niyetiniz halis olsun. Siz iki güzel şeyden birine koşuyorsunuz; ya şehitlik, ya da fetih ve ganimet. Allah (c.c.) kulunun amelsiz sözüne razı olmaz. Kendisine düşman olan kimseleri hak dine girinceye, Kitap'ın hükmünü ikrar edinceye ve küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar bırakmaz. Allah (c.c.) dininizi korusun. Kalplerinize hidayet nasip etsin. Sizi sabreden mücahitlerin sevabıyla mükâfatlandırın. Allah'ın selamı size olsun.”³⁸

İki yıl gibi kısa süren hilafeti esnasında fethedilen yerlerde adaletle hükmeden Hz. Ebu Bekir (r.a.) , Hz. Peygamber'in (s.a.v.) izinden ayrılmamış, tebliğ ve irşad faaliyetlerine devam ederek insanların ihtidasına vesile olmuştur.

Hz. Ömer'in (r.a.) ihtidası başlı başına İslam için büyük bir güç olmuştur. Hz. Abdullah ibn Mesut (r.a.), Hz. Ömer'in (r.a.) Müslüman oluşunu şöyle ifade etmiştir. “Ömer'in Müslüman oluşu bir fetihtir.”³⁹ Hz. Ömer'in (r.a.) on yıllık süren hilafeti döneminde fetihler devam etmiş, Hz. Ömer (r.a.) dönemi Hz. Ebu Bekir (r.a.) dönemine göre daha uzun olduğu için, Hz. Ömer (r.a.) döneminde meydana gelen fetihler daha yoğundur. Üç din için kutsal olan Kudüs, Hz. Ömer (r.a.) tarafından fethedilmiştir. Fetih sonrası Müslümanlar, halkı Yahudi ve Hıristiyan olan Kudüs'ü İslam için zorlamamış, Kudüs halkı Müslümanların yaşayışlarını, onlardan gördükleri müsamaha ve adil davranışlardan etkilenecek kitleler halinde Müslüman olmuşlardır.

Müslümanlar 634 yılında Nihavend'de kazandıkları zaferin ardından, İran'ın çeşitli yerlerinde serbestçe dolaşma hakkı elde etmişlerdir.⁴⁰ Bu durum onlara İslam dinini en iyi şekilde uzun bir zaman diliminde, yaşayarak tanıtmaya fırsatı vermiştir. Savaş sonrasında fethedilen yerlere yerleşen Müslümanlar, fethedilen şehrin halkına hem kendilerini hem de İslam dinini tanıtıp sevdirmişlerdir. Beraber yaşayarak gönülleri fetheden Müslümanlar ihtida olaylarına zemin hazırlamışlardır. Böylelikle fethedilen şehrin halkı Müslümanları savaşın etkilerinden uzak bir şekilde tanıma fırsatı

³⁸ Muhammed Hamidullah, *El-Vesaike's-Siyasiyye (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri)*, (Çev. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, s. 396-399.

³⁹ İzzeddin Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed el-Cezeri İbnü'l-Esir (ö. 630/1233), *Üsdül'Gabe fi Ma'rifeti's-Sahebe*, Kahire 1970, c. 6, s. 151.

⁴⁰ Ahmed b. Yahya el-Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fethi)*, (Çev. Mustafa Fayda), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 372.

bulmuştur. Belazuri'nin naklettiğine göre birçok İranlı lider bu fetihlerden sonra Müslüman olmuş, üzerlerinden cizye kaldırılmış, topraklarında bırakılmışlardır.⁴¹

Hz. Ömer (r.a.), fethedilen bölgelerde okullar açmış, buralara müderrisler tayin etmiş ve Kur'an-ı Kerim'i okumak ve onunla amel edebilmek için gerekli olan eğitimin verilmesini sağlama yolunda gayret sarf etmiştir. İslam'ın, Müslüman olan insanlara öğretilmesi ve tebliğ çalışmalarının yürütülmesi için sahabelerden ve diğer âlimlerden istifade etmiş ve onları değişik bölgelerde görevlendirmiştir. Kur'an, Hadis ve Fıkıh öğretimi ile uğraşan bu âlimlere büyük meblağlar tutan maaşlar bağlamıştır. Hz. Ömer (r.a.), devletin her tarafında camiler inşa ettirmişti. Onun zamanında dört bin tane cami yapılmış olduğu rivayet edilmektedir.⁴² Hz. Ömer (r.a.) bu faaliyetleri, İslam dininin tebliğ ve irşadı, fetihler neticesinde karşılaşılan insanların ihtida etmeleri ve ihtida edenlere de başarılı bir din eğitiminin verilebilmesi için gerçekleştirmiştir.

Hz. Osman (r.a.) dönemindeki İslam'ın yayılma hareketlerine baktığımızda o da Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer (r.a.) gibi İslamiyet'i yaşayarak göstermiştir. Hz. Osman (r.a.) döneminde İran, Kafkasya ve Afrika'da fetihler devam etmiştir. Bizans İmparatorluğu'na karşı büyük zaferler kazanılmış, ele geçirilen topraklarda düzen ve adalet tesis edilmiştir. Ermenistan, Kafkas, Horasan, Merakeş, Kerman, Afrika ve daha pek çok bölge, İslam devletinin haritası içerisine alınmıştır.⁴³

Hz. Osman (r.a.) fetihler esnasında ve sonrasında, İslam ahlâkının bir gereği olarak daima adaletli ve merhametli bir tutum sergilemiş, bunu yönetimi altında bulunan kişilere ve fethettiği ülkelerde yaşayan halka da en iyi biçimde hissettirmiştir. Hz. Osman (r.a.) döneminde bir Ermeni kenti olan Debil'in fethi sırasında, şehirde yaşayan Hıristiyanlar, Yahudiler ve Mecusilere verilen emannâmede, mabetlerin korunacağı garantisi sunulmuştur.⁴⁴ Ayrıca yıkılan kiliselerin onarılmasına, yeni havraların ve manastırların inşa edilmesine de her zaman müsaade edilmiştir. Örneğin,

⁴¹ el-Belazuri, *a.g.e.*, s. 196, 398.

⁴² Ahmed en-Nedvi, *Asr-ı Saadet*, (Çev. Ali Genceli), Şamil Yayınevi, İstanbul 1985, c. 1, s. 317.

⁴³ "Potre; Hz. Osman (r.a.)", *Diyanet Dergisi*, Ankara Nisan 2002, Sayı: 136, Kaynak: <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-40/konu-628.html> (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2014).

⁴⁴ Levent Öztürk, *Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 114-115.

Medain dışında bulunan ve Patrik Mar Amme tarafından daha önce yakılmış olan St. Sergius Manastırı, Hz. Osman (r.a.) döneminde yeniden inşa edilmiştir.⁴⁵

İslam dinini yaymak amaçlı yapılan bu fetihlerden amaç, insanları zorlamak, yok etmek, ellerindeki alıp zarar vermek değildir; zira öyle olsaydı fethedilen yerler tarumar edilir ahalisi ise öldürülürdü. Fakat maksat İslam dinini anlatmak olunca girilen şehirlerde, şehre ve halka zarar verilmemiş tam tersine şehir halkına hizmet edilmiştir. Hizmetleri sırasında İslam dinini anlatabilmişlerdir. Fethedilen şehrin halkı bu vesileyle İslam dinini ve Müslümanları tanımış, zorlama olmadan ihtida etmişlerdir.

Hz. Osman (r.a.) da Hz. Ömer (r.a.) gibi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) izinden gitmiştir. Hz. Osman (r.a.), gayrimüslimlerin, kendi dini inanç ve ibadetlerini yaparak serbestçe ve huzur içinde yaşamak için cizye denilen vergiyi ödemeyi kabul eden kişilerin (Zimmilerin), hakkını gasp etmemiş, adaletle hükmedip haklarına riayet etmiştir.

Hz. Osman (r.a.) halife olunca valilerine ve sınırlarda bekleyen komutanlarına yazdığı mektup bunun en güzel örneklerindedir.

"... Şunu iyi bilin ki, adalet hem Müslümanların ihtiyaçlarını gözetmek, haklarını verip, vergilerini tahsil etmek, hem de Zimmilerin haklarına riayet edip, haklarını vermek ve cizyelerini tahsil etmektir. Düşmanlarınızla antlaşmalarınıza da sadık kalınız.

Sizler Müslümanların hamisisiniz. Hz. Ömer'in (r.a.) komutanlarla olan münasebetlerini bilmeyen yoktur. Onun bütün davranışları, herkesin gözleri önünde cereyan ederdi. Bu düzeni bozmaya veya değiştirmeye kalkmayın. Sonra Allah (c.c.) da sizi değiştirir ve İslam'ın savunulması ve yayılması görevini başka bir ümmete verir. Davranışlarınızı sürekli kontrol edin. Ben de Allah'ın (c.c.) bana emanet ettiği ve yapmamı istediği ödevleri sürekli olarak gözetmekteyim."⁴⁶

Hz. Osman (r.a.) İslam dininin doğru anlaşılıp yaşanılması için şehâdetine kadar büyük gayretler sarf etmiş ve bunun neticesi ihtidalar ile sonuçlanmıştır.

⁴⁵ "Potre; Hz. Osman(r.a.)", Diyanet Dergisi, Sayı: 136.

⁴⁶ *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, 1986, s. 196.

655 yılında Hz. Osman'ın (r.a.) şehit edilmesi ile başlayan Hz. Ali (r.a.) dönemi, tıpkı Hz. Osman'ın (r.a.) on üç yıllık hilafetinin son altı yılı gibi karışıklıklarla dolu bir dönem olmuştur. Bu karışıklıkların en büyük sebebi Hz. Osman'ın (r.a.) katillerinin bulunması ve cezalandırılması konusunda ısrarcı olan gruplarla “Osman'ı hepimiz öldürdük” diyen grupların çıkardığı çatışmalar olmuştur.⁴⁷ Durum gittikçe bir iç savaş halini almış ve Hz. Ali'nin (r.a.) hilafetini kabul etmeyen Hz. Aişe (r. anhâ), Hz. Talha (r.a.) ve Hz. Zübeyr (r.a.) taraftarları ile Hz. Ali (r.a.) arasında bir savaş çıkmıştır. 656 tarihinde meydana gelen Cemel savaşı Hz. Ali'nin (r.a.) galibiyetiyle neticelenmiş, ardından kendisine biat etmeyen Muaviye ile karşı karşıya gelen Hz. Ali (r.a.), 657 tarihinde Sıffin'de Muaviye ile savaşmak zorunda kalmıştır.

Bu savaşta her iki taraf da çok kayıp vermiştir. Savaş, tahkim hadisesi ile son bulmuş fakat savaşın son bulması karışıklıkları gidermek bir tarafa, yeni bir muhalif grup olan Haricilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.⁴⁸ Hz. Ali (r.a.) hilafetinin geri kalan kısmını bu olayların etkisiyle çıkan iç karışıklıklarla meşgul olmuş ve en nihayetinde bu karışıklıklar Hz. Ali'nin (r.a.) hayatına mâl olmuştur.

İslam'ın yayılış tarihinde, Hz. Ali'nin (r.a.) Müslümanlar arasında ilim, takva, ihlâs, samimiyet, fedakârlık, şecaat, kahramanlık gibi yüksek ahlâki ve insani vasıflar bakımından müstesna bir mevkiye sahip olduğu konusunda bütün kaynaklar ittifak halindedir. Buna karşın onun döneminde iç karışıklıklardan dolayı yoğun bir fetih ve ihtida olayı görülmemiştir.⁴⁹ Fakat Hz. Ali'nin (r.a.) İslamiyet'e katkısı oldukça büyüktür. Ehl-i Beyt'in parlayan bir güneşi olan Hz. Ali (r.a.), dini bizzat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eğitimden geçerek öğrenmesi, dinî dosdoğru yaşaması ve etrafındaki Müslüman, gayrimüslimlere bunu göstermesi, hilafeti öncesi, sonrası, vefatından sonra dahi dinin yaşanılması ve öğrenilmesi adına İslam'ın en önemli isimlerindedir.

⁴⁷ Candan, *Emeviler Dönemi İhtida Olayları*, s. 27.

⁴⁸ Ahmet Önkal, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İSTEM*, Meram/Konya 2003, c. 1, Sayı: 2, ss. 33-68, s. 33.

⁴⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, “Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, ss. 371-374, s. 374.

1.2.3. Emeviler ve Abbasiler Döneminde İhtida Hareketleri

Hız. Ali'nin (r.a.) vefatından sonra 661-750 yılları arasında hilafet Emevilere geçmiştir. Emeviler döneminde de fetihler gerçekleştirilmeye devam edilmiştir. Bu fetihler, Anadolu ve İstanbul, Kuzey Afrika ve İspanya ve son olarak da Orta Asya olmak üzere üç istikamette gerçekleştirilmiştir. İstanbul'a yapılan alanlardan netice alınamamış, Kuzey Afrika'da ise Berberilere karşı verilen mücadeleler sonucunda Kartaca 700 yılı dolaylarında ele geçirilmiştir. 711 yılında ise Tarık bin Ziyad İspanya'ya geçmeyi başarmış ve yaklaşık on yıl içinde İspanya'nın büyük bir bölümü Müslümanların eline geçmiştir. Orta Asya'ya yapılan seferlerin başlangıcında ise, Maveraünnehir'e yapılan seferler için Horasan üs olarak kullanılmış ve Kuteybe bin Müslim kumandanlığında kuzeydoğuya doğru fetihler gerçekleştirilmiştir.⁵⁰ Gerçekleşen bu fetihler ihtidalar zemin hazırlamış, zaman içerisinde ihtidalar meydana gelmiştir.

Emeviler döneminde bir "Arap asabiyet"inden söz etmek mümkündür. Araplar ancak kendilerini gerçek Müslümanlar olarak görmüşler, yeni ihtida edenleri mevali, yani kendilerinin himaye ettikleri bir çeşit yardımcı orta sınıf olarak değerlendirmişlerdir. Emeviler devrinde, yeni ihtida edenler bir Arap kabilesine bağlanırlar ve bu kabile onları himaye ederek mevalisi olarak kabul ederlerdi. Bu mühtediler ve onların soylarından gelenler, sosyal açıdan kabilenin asıl mensuplarından daha aşağı bir konumda bulunurlardı.⁵¹ Emevilerin izlemiş olduğu bu ayrımcı siyaset insanların Müslüman olmalarını tamamen engellememiş, fakat Emevi devletinin yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Aynı zamanda Müslümanların barış içinde yaşamalarından ziyade ayrımcılığın ve şiddetin artmasına sebebiyet vermiştir. Adaletiyle II. Ömer unvanını alan Hız. Ömer bin Abdülaziz (r.a.), Emevilerin Arap ırkı arasında dahi yaptığı ayrımı ve zulmü ortadan kaldırmıştır.

Muaviye'nin vefatından sonra Hız. Ali (r.a.) karşıtlığından, Cuma hutbelerinde Ehl-i Beyt'e lanet okumak âdet olmuştu. Ömer b. Abdülaziz halife olunca Ehl-i Beyt'e yapılan bu zulmü ortadan kaldırmıştır. Hız. Ömer bin Abdülaziz (r.a.) Cuma hutbesinden

⁵⁰ Philip K. Hitti, *İslam A Way Of Life, Minneapolis*: University of Minnesota Press, 1970, s. 82-84; Hudgson, *İslam'ın Serüveni*, s. 170-171.

⁵¹ Galip Eken, "Bir Anadolu Osmanlı Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 1997, Sayı: 1, ss. 85-90, s. 85.

kaldırıldığı bu lanet yerine “Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayasızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye öğüt veriyor.”⁵² ayetinin okunmasına karar verdi. Aynı zamanda Ehl-i Beyt imamı İmam Muhammed Bakır’a Fatıma evlatlarına hakları olduğu için Fedek arazisini geri vermiştir. Hz. Ömer bin Abdülaziz’in (r.a.) bu hareketi Emevi saray mensupları tarafından hoş karşılanmamıştır. Fakat Hz. Ömer bin Abdülaziz (r.a.) adaletli tutumundan taviz vermemiştir.⁵³ Hz. Enes bin Malik’in (r.a.) ders ve sohbetlerine katılan Hz. Ömer bin Abdülaziz (r.a.) adaletli ve İslami yaşantısından ötürü “İmamlık yapmakta Hz. Resulullah’a (s.a.v.) Hz. Ömer bin Abdülaziz’den (r.a.) daha çok benzeyen kimse görmedim.” takdirini almıştır.⁵⁴

Hz. Ömer bin Abdülaziz (r.a.), İslam'a yeni girenlere (mevaliler) kuşku ile bakmak yerine, ihtida olgusunu hızlandırıcı tedbirler almaya karar vermiştir. Yeni Müslüman olmuş olanlar vergiden tamamen muaf tutmuş olmasa bile, onların vergi yüküyle öteden beri Müslüman olanların vergi yükü arasındaki dengesizliği ortadan kaldıran mali bir ıslahata girişmiştir. Sınırları savaş yerine barışçı yollarla genişletmek için, düşmanları olan Soğdlar ve Berberilere Müslüman oldukları takdirde vergi ödemekten muaf olacakları teklifinde bulunmuştur. Ayrıca, Arap ordularında savaşan mevalilere de maaş vermeye başlamıştır.⁵⁵

Halife Hz. Ömer bin Abdülaziz (r.a.) böyle bir siyaset izlemiş olmakla beraber, Vaglieri ilk fatihlerin ve dolayısıyla Emeviler'in genel olarak fetihler neticesinde yerli halkın İslam'a girip girmemesini pek mesele yapmadıklarını ifade etmektedir. Onlara göre, yerli halkın İslam idaresini kabul etmesi yeterliydi ve bu da İslam'a bir hizmet olarak telakki ediliyordu. Bununla birlikte, devletin İslam'ın tebliğine kayıtsız kalmasına rağmen çok sayıda gayrimüslim ihtida etmiştir.

Vaglieri'ye göre bunun bir nedeni, yeni efendilere daha yakın olma ve bu efendilerin sahip oldukları imtiyazları paylaşma konusundaki belirgin bir istektir. Bir

⁵² Nahl, 16/90.

⁵³ *wikipedia*, “Emevi Halifesi: II. Ömer”, Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/II._%C3%96mer (Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2015).

⁵⁴ “Ömer Bin Abdülaziz (Radıyallahü Anh)”, *İslam Âlimleri Ansiklopedisi*, Türkiye Gazetesi Yayınları, İstanbul 1985, c. 2, ss. 220-229, s. 220.

⁵⁵ Laura Veccia Vaglieri, *Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri.*, İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, 2. Bsk., (Çev. İlhan Kutluer) Kitabevi Yayınları, İstanbul 1997, c. 1, s. 105.

diğer neden ise, İslam'ın sadelik ve müsamahası sayesinde bütün tartışmaları hariçte bırakan bir itikat sistemi olduğudur. Vaglieri son olarak, tebliğ ateşiyle yanıp tutuşan Müslümanların ihtidalarda büyük bir rol oynadıkları ve Allah'ın (c.c.) fetihlerde Müslümanlara yardım ettiği yönündeki düşüncelerin insanların ihtidalarında etkili olduğu görüşünü de dile getirmekte ancak bu konuda tam bir hüküm vermenin zor olduğunu da ilave etmektedir.⁵⁶

Emeviler döneminde hem Arap ırkının hem de cizye ve haracın azalacağı gibi ekonomik endişelerden dolayı, en azından devlet bazında fethedilen topraklarda gayrimüslim ahalinin Müslüman olması yönünde çok fazla bir gayret sarf edilmediğini⁵⁷ görüyoruz. Uygulanılan bu siyasetin İslam dininin ruhu, tebliğ ve irşad vazifesinin yerine getirilmesiyle uyuşmadığını biliyoruz. Fakat daha sonra İslam devleti adı altında kurulacak olan Abbasi Halifeliği, Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin her fethinin amacı İslam dinini yaymak ve tanıtmak olmuştur. Bunu yaparken de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyguladığı yöntemleri uygulayıp, İslam dininin sevgi dini olduğunu gösteren davranışlarla insanlara yaklaşmışlardır.

İslam fetihlerinin beraberinde ihtida olaylarını getirdiği bilinmektedir fakat bu olaylar bir anda gerçekleşmemiştir. İslam çoğunlukla fatihlerin bizzat tanıtımı ile yayılabilmiş, ana kaynaklarından eğitim öğretim yolu ile yayılma, fetihlerden hemen sonra pek görülmemiştir. Dolayısı ile İslam dini ilk defa gittiği bir kültürün karşısında, ordudaki askerinin tavır ve davranışlarında kendini gösterebilmiş, elbette sonuçta ortada bir savaş söz konusu olduğu için İslam'a davet çok etkili olamamıştır. Düşündüğümüz zaman hiç kimse elinde kılıcı ile üzerine gelen bir grup askere sempati ile bakmaz. Buna karşın fetih ve cihad İslam'ın temel ilkeleridir. Bu durumda fetihler ile siyasi iktidar sağlanmış, zaman içerisinde siyasi ve askeri gücün etkisi ile eğitim ve kültür faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Fetihlerden hemen sonra ihtidalar görülse bile bunlar toplam nüfusa göre çok az miktarda kalmıştır. Geniş kapsamlı olarak kitlelerin İslam'ı kabul süreci genelde birkaç asır sürmüştür.⁵⁸

Emevilerin, yeni Müslümanlara uygulamış olduğu Arap milliyetçiliği, ağır ekonomik vergiler ve gergin siyasi ortamdan sonra, Abbasilerin iktidara gelişi, Orta

⁵⁶ Vaglieri, "*Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri*", s. 102.

⁵⁷ Eken, *Bir Anadolu Osmanlı Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri*", s. 85.

⁵⁸ Köse, "*İhtida*", s. 556.

Asya'nın İslamlaşmasına ivme kazandırmıştır. Bu dönemde önemli bir siyaset değişikliği meydana gelmiş, Arap olmayan Müslümanlar da yönetimde önemli mevkiler elde etmişlerdir.⁵⁹ Arap olanlar ile Arap olmayanlar arasındaki farklar ortadan kalkmıştır. Hatta bu dönemde, İranlılar hükümette ve sarayda işgal ettikleri mevkiler sayesinde Doğu'da yavaş yavaş Arap üstünlüğünü kaybettirerek ilk sıraya yükselmişlerdir. Bu arada bir İran milliyetçiliği de ortaya çıkmış, ancak Araplarla olan münasebetler kesilmemiştir. Daha sonraki yıllarda, Türkler de Müslüman olarak (IX-XI. yüzyıllar) otoritelerini Araplara kabul ettirmişlerdir.⁶⁰ Emevilerin zulmünden kurtulmak amacıyla Orta Asya'ya göç eden Ehl-i Beyt, Türkleri İslam'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) evlatlarının haksız yere Emeviler tarafından öldürülmüş olması, bu katliamdan geride kalanların göç ederek Türklerin arasına sığınması, Türklerin Ehl-i Beyt'e muhabbetini kuvvetlendirmiştir.⁶¹

Annesi Horasanlı bir Türk olan Abbasi halifesi Me'mun'un, İmam Ali Rızâ'yı veliaht tayin etmesi, hem Türklerin Abbasî yönetiminde söz sahibi olmaya başlamalarını temin etmiş, hem de İslamiyet'le tanışmalarını sağlamıştır. Türkistan'a gelen Ehl-i Beyt imamları, tasavvuf erbabı ve tüccarlar, İslâmiyet'in bu coğrafyada yayılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Samarra'da zorunlu ikamete tâbi tutulan imamlar, Kur'an'ın anlamını, Hz. Peygamber'in (r.a.) sünnetini, İslam'ın temel prensiplerini, sade bir dille çevrelerindeki insanlara anlatmışlardır. Sevgi ve saygıya dayalı bu birlikteliğin olumlu yönde geliştiğini gören yeni Müslüman olmuş Türkler, on birinci imam Hasan'a, "Asker" (bizden) diye hitab etmişlerdir.⁶²

Horasan üzerinden Anadolu'ya gelen "seyyidlik kurumu", Hz. Hüseyin (r.a.) soyundan gelen Ehl-i Beyt'le Türkmen oymakları arasında, kız alıp kız verilmesiyle oluşmuştur.⁶³ Kur'an ve sünnetin öngördüğü din esaslarını, Ehl-i Beyt'in adâlet, hoşgörü ve muhabbete dayalı yorumlarından öğrenen nesiller, Hz. Peygamber'in (s.a.v.)

⁵⁹ Philip K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (Çev. Salih Tuğ), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1980, c. 2, s. 552.

⁶⁰ Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar)*, (Çev. İsmet Kayaoğlu), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1981, s. 195-196.

⁶¹ Baki Yaşa Altınok, "Ehl-i Beyt ve Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 2001, Sayı: 18, ss. 205-213, s. 205.

⁶² A.g.m., s. 209, 210.

⁶³ Alemdar Yalçın. Hacı Yılmaz, "Kargın Ocaklı Boyu ile İlgili Yeni Belgeler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2002, Sayı: 21, ss. 13-89, s. 14.

önderliğine ve Hz. Ali'nin (r.a.) evlatlarına bağlılıklarını tarih boyunca devam ettirmişlerdir.

Fetihler ve dolayısıyla İslam'ın yayılması Abbasiler devrinde de devam etmiştir. Ancak hemen şunu ifade etmek gerekir ki, İslam başlangıcından Emeviler'in son zamanlarına kadar oldukça büyük bir coğrafyaya yayılmış olduğundan, yeni fetihler oldukça az olmuştur. Bu dönemlerde İslam Türkler arasında iyice yayılmaya başlamış ve İslam'ın bayraktarlığını artık yavaş yavaş Türkler ele geçirmeye başlamışlardır. Abbasi halifelerinin bu dönemlerde daha çok mezhep kavgaları gibi iç problemlerle ve zaman zaman da Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Bizanslılarla uğraşmak zorunda kalmış olduklarını da ilave etmek gerekir.⁶⁴

Hitti'nin ifade ettiğine göre, Abbasiler döneminde oldukça fazla miktarda ihtida hadisesi cereyan etmiştir. Bunlardan bir kısmının halifeler Harun er-Reşid ve el-Mütevekkil dönemlerindeki hoşgörü taşımayan kanun yapıcı faaliyetler neticesinde gerçekleştiğini dile getiren Hitti, Halife el-Mehdi'nin talep ve emirlerine boyun eğmek suretiyle de Halep şehri yakınlarında beş bin kişilik bir Hıristiyan grubunun ihtida ettiğini ilave etmektedir. Bu ihtidaların tesir altında tutularak gerçekleştiğini belirten yazar, kendi tabii halinde de ihtidaların devam ettiğini belirtmekte ve bundan kaçınmanın çok zor olduğunu söylemektedir. Hitti ayrıca, şahsi menfaatlerin, cizye vergisi ödemekten ve diğer elverişsiz durumlardan sıyrılıp kaçma arzusunun, itibar veya siyasi nüfuz temin etme düşüncesinin ve daha geniş ölçüde hürriyet ve emniyet sağlamak gibi isteklerin, ihtidaların nedenleri arasında yer aldığını belirtmektedir.⁶⁵

Bu arada, Abbasi Halifesi Mansur'un (754-775) Bağdat şehrini kurarak başkent yapması, Bizans İmparatoru V. Konstantin'in yakıp yıktığı ve halkını sürgün ettiği Malatya şehrini yeniden inşa ettirmesi ile Halife Mu'tasım'ın (833-843), Samarra şehrini kurarak başkent yapması,⁶⁶ şehirleşme ve İslam'ın bu yolla yayılmaya devam etmesi açısından dikkate değer hadiselerdir. Ayrıca İslam, kervan ve deniz güzergâhları boyunca da kolayca yayılmış, kasabalar arasındaki ticari ilişkiler ağı bu gelişmenin

⁶⁴ Bahriye Üçok, *İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler (Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi)*, 2. Bsk., MEB Yayınları, Ankara 1983, s. 87-107.

⁶⁵ Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, s. 552.

⁶⁶ Üçok, *a.g.e.*, s. 87-107.

çerçevesini oluşturmuştur. Şehirler de, İslam'ın kırsal çevreye yavaş yavaş yayıldığı bir tebliğ faaliyeti merkezi halini almıştır.⁶⁷

1.2.4. Türklerin İhtidası

İslamiyet büyük bir hızla yayılırken Müslümanlar, Türkler ile karşılaşmış ve Türkler arasında İslamiyet hızla yayılmıştır. Türklerin tarihte İslamlaşması çok önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Türkler İslamiyet'i din olarak seçtikten sonra İslamiyet'in yayılması çoğunlukla Türkler tarafından gerçekleştirilmiştir. Kurdukları imparatorlukların, beyliklerin amacı İslamiyet'i yaymak olmuştur. Bu yüzden İslam tarihinde Türklerin Müslüman olması bir dönüm noktası ve İslam dini için büyük bir güç olmuştur.

Müslümanlar, Türkleri ilk defa muhtemelen Sasani ordularında görmüş olmalıdırlar. Belki de, Arabistan'a ve ordugâh şehirlerine esir olarak getirilen Sasani askerleri arasında Türkler de bulunuyordu. Fakat bu Türkler ve bunların arasında İslam'ı kabul edenlerin olup olmadığı hakkında bilgiler mevcut değildir. Türklerle Müslümanların doğrudan temasları ilk defa Hz. Ömer (r.a.) zamanında, 641 yılı dolaylarında Azerbaycan ve Horasan civarında olmuştur. Türkler arasında İslamiyet'i ilk kabul edenler, muhtemelen, köleler ve İslam ordularına asker olarak alınan kimselerdir. Bunların ilk defa, Emeviler döneminde, 675 yılı dolaylarında zikri geçmektedir.⁶⁸

İslamiyet'in Orta Asya'ya girmesi ve Türkler arasında yayılması üç kanal ile gerçekleşmiştir. Bunlardan birincisi askeri kanaldır ki, İslamiyet Orta Asya'ya Arap orduları aracılığıyla ve özellikle Emevi kumandanlarından Kuteybe bin Müslim vasıtasıyla girmiştir. İkincisi, tüccarlar kanalıyla gerçekleşmiştir ki, özellikle İran kültürünün hâkim olduğu Soğd'lu Müslüman tüccarların, Orta Asya'da İslamiyet'i tanıtmalarıyla gerçekleşmiştir. Üçüncü kanal ise, sûfi kanaldır ki, Ahmet Yesevi'den bir asır evvel sûfilerin öğrettikleri İslam'ı yansıtmaktadır.⁶⁹ Orta Asya ve Anadolu'nun İslamlaşmasında Emeviler tarafından mağdur edilen Ehl-i Beyt'in rolü büyüktür. Hz.

⁶⁷ X. De Planhol, "İslam Toplumu ve Medeniyeti." *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, (Çev. Kemal Kahraman), 2. Bsk., Kitapevi Yayınları, İstanbul 1997, c. 3, s. 336.

⁶⁸ Ramazan Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1985, s. 5-6.

⁶⁹ Çolak, *İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 14.

Peygamber'in (s.a.v.) torunları olan "seyyidler", Orta Asya ve Anadolu'da büyük bir kamuoyu oluşturmuşlardır. Türklerin İslamiyet'i daha iyi öğrenmelerini ve yaşamalarını sağlamışlardır. Anadolu'da Ehl-i Beyt'in önemli isimlerinden olan Koyun Baba, Odman Baba, Garip Dede, Pir Baba ve Abdal Musa, Ehl-i Beyt neslinden yüzlerce mana sultanının sadece bir kaçıdır. Anadolu'da insanlar "seyyidlere" çirkin sözler söylemekten kaçınmış, kötülemekten uzak durmuşlardır. Onların yoluna canla başla bağlanmışlar, bu bağlılığı da bahtiyarlık addetmişlerdir.⁷⁰

Türklerin İslam ile büyük kitleler halinde tanışması, Emeviler döneminde olmuştur. Emevi idaresindeki İslam ordularının Maveraünnehir'e girmeleri, Göktürk Devleti'nin doğuda ikinci defa kurulduğu dönemlere rastlamaktaydı. Göktürkler'in bu devirlerde çeşitli sorunlarla mücadele ediyor olması, İslam ordularının Semerkand, Buhara ve Baykend şehirlerine kolayca girebilmelerini sağlamıştır. İkinci Göktürk Devleti sona erdiği yıllarda, Türkler İranlılarla birlikte, Emevi Devleti'nin yıkılıp Abbasi Devleti'nin kurulmasında etkili olmuşlardır.⁷¹

Abbasi Devleti'nin kurulması Türkler için dönüm noktası olmuş, İslamiyet'e karşı daha yakın ilgi duymaya başlamışlardır. Türkler kendilerini de tehdit eden Çinlilere karşı, Talas Savaşı'nda Abbasiler'in yanında yer almışlar, savaşın neticesini etkiledikleri gibi, kendileri açısından çok daha önemli neticeler meydana gelmiş adeta Türklerin kaderi değişmiştir.⁷² Fetihler ile İslamiyet'i tanıyan Türkler, karşılaştıkları bu yeni dine girip samimiyetle yaşamaya ve yaşatmaya başlamışlardır. Hatta ileriki yıllarda İslam'ın sancaktarlığını yapmaya başlayacakları gibi Türk Müslüman kelimeleri birlikte anılır hale gelecektir. Afrika'nın İslamlaşmasında önemli katkıları olan Türkler için yerli halkı, "Müslüman olduk" yerine "Türk olduk" dedikleri bilinmektedir.

1.2.5. Selçuklu ve Osmanlı Döneminde İhtida Hareketleri

Türk toplumsal tarihinde ihtida olgusu ve İslamlaşma konusunun önemli bir yeri bulunmaktadır. XI. asrın ikinci yarısından itibaren Türk vatanı olmaya başlayan Anadolu'nun İslamlaşma süreci, Selçuklu hâkimiyeti ve beylikler döneminde sona

⁷⁰ Kutluay Erdoğan, "Alevilerde Dedelik Kurumu ve Değişme Olgusu Karşısında Toplum Yapısı", *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Ankara 2002, Sayı: 30, ss. 121-126, s. 123.

⁷¹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, 3. Bsk., Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 10-11.

⁷² A.g.e., s. 10-11.

ermemiş, Osmanlılar devrinde de devam etmiştir. Bu durum, Anadolu'da İslamlaşma hadisesi ile birlikte ihtida hareketlerinin sürekliliğine işaret etmektedir.⁷³

İslam fetihlerle beraber yayılmış ve ihtidalar gerçekleşmiştir. Asker ile beraber girilen bir şehre insanlar elbette ki bir anda kucak açmamıştır. O yüzden ihtidalar zaman içerisinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın balkanlarda uyguladığı strateji ise çok önemlidir. Fetih öncesi gönderilen “Alperenler” şehir halkının kalplerini, şehir fetih edilmeden önce fethediyorlardı. Genelde zulüm altında bulunan halk da kapılarını, gönüllerini Müslüman Türklere kolaylıkla açıyorlardı.

Türklerin İslam'ı benimseme süreci zor olmamıştır. İslam'daki cihad olgusunun Türklerin savaşçı ruhlarına uygun gelmesi, Şamanilik'teki ruhun bekası, ahiret hayatı, cennet ve cehennem akideleri ve Tanrı'ya kurban inançlarının, İslamiyet'te daha mütakâmil olmasından dolayı Türklerin kendilerini bu dine çekmiştir. Osman Turan aynı zaman da Türkler'deki Gök Tanrı inancının İslam'ın tek Tanrı inancına yakın olmasının da onların İslamiyet'e ısınmalarında etkili olduğunu ifade etmektedir. Türklerin keramet sahibi, her derde deva bulan, gaibden haber veren kamları yerine, İslam şeyhleri ve evliyası geçerken burada da sessiz bir kaynaşma olduğunu ve bu ihtida inkılabında ciddi bir zorluk hissedilmediğini dile getiren Turan, Müslüman Türk ata veya babalarının da hem şamanlara ve hem de evliyaya benzediğini ilave etmektedir. Ayrıca Turan'a göre, Türklerin kendi Alpleri (kahramanları), Alp-eren şekli ile kutsiyet kazanmış ve İslam, Türk'ün gazileri ile birleşmiştir.⁷⁴ Hem dinî inanç hem dinî kültür açısından inandıkları dine yakın olan İslamiyet, Türklerin kabul etmesini kolaylaştırmıştır.

Anadolu'daki ihtida hadiselerini inceleyen araştırmacılar, ihtidaların en önemli sebeplerinden birinin, Osmanlı topraklarında, (Anadolu'da) Hıristiyanlığın eski siyasî gücünü yitirmiş⁷⁵ olmasını kabul etmektedirler. Bazı araştırmacılar ise tasavvufun,⁷⁶

⁷³ Ali Açıklı, “Şer'iyye Sicillerine Göre Tokat'ta İhtida Hareketleri (1772-1897)”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 11, Sayı: 23, s. 172.

⁷⁴ Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, s. 151.

⁷⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu Türkleşmesi ve İslamlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 3, ss. 110-116; H.A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, (Çev. Ragıp Hulusi), Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

⁷⁶ Ahmet Yaşar Ocak, “Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, 1981, Sayı: 2, ss. 31-42, s. 35.

göçlerin ve İslam'ı tebliğin⁷⁷ çok büyük rolü olduğunu ifade ederken, diğerleri ekonomik, sosyal faktörlerin mesela vergiden kurtulma, idari mevki ve mülk edinme isteği, Hıristiyanlığa yönelik aşağılayıcı bakış açısından kurtulma arzusu, evlilik vs. faktörlerin kısaca ekonomik, sosyal ve kültürel etkilenmenin etkili olduğunu ifade etmektedirler.⁷⁸ Bunların yanı sıra İslamiyet'i anlatan her yapıtında gayrimüslimler üzerinde etkisi olmuştur. (Tekke, dergâh, cami, medrese gibi) Kısacası Anadolu'nun İslamlaşma sebepleri olarak fetih, ticaret, tasavvufu gösterebiliriz. Bunların yanı sıra halk arasında siyasi, sosyal, ekonomik sebeplerde etkili olmuştur.

Anadolu'nun İslamlaşmasından bahsederken dikkat edilmesi gereken husus, bu topraklarda İslamlaşma ve Türkleşme hadisesinin aynı anda olmasıdır. Anadolu Türkleştiği oranda İslamlaşmıştır. Yerli halkın ferdi ihtidaları ise İslamlaşmayı daha da köklü ve etkili kılmıştır.⁷⁹

Anadolu Selçukluları ve Osmanlı dönemindeki ihtidalarda tasavvuf ve tarikatların da önemli bir rolü olmuştur. Özellikle halk kitleleri ve din adamları arasında cereyan eden ihtidaların, büyük oranda tasavvuf tarikatlar vasıtasıyla vuku bulduğu görülmektedir.⁸⁰

Tasavvuf kanalının ihtidalara etkisinin yanında ortak mekânı paylaşan Müslüman, gayrimüslim birlikteliğinin de ihtidalara büyük katkısı olmuştur. Bu durumu A. Yaşar Ocak şu şekilde ifade etmiştir. Müslüman-Türk nüfusun hiç mevcut olmadığı bazı gayrimüslim köyler yanında iki halkın ortak olarak oturduğu köyler de vardı. Özellikle şehir ve kasabalarda Müslümanlar ile gayrimüslimler ayrı ayrı mahallelerde oturmalarına rağmen oldukça yakın münasebetler kurabiliyorlardı. Bu şekilde yaşamaya alışan ahali birbirlerinin dillerini kısa zamanda öğrenmişler, hatta Müslüman devlet adamları ve ahali, Hıristiyanlardan kız almaya bile başlamışlardı. Bu sıkı münasebetlerin neticesinde birtakım ihtida hadiselerinin meydana geldiği tahmin

⁷⁷ Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1981, s. 45-47, 63-71.

⁷⁸ Heat Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583)*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 138; Mehmed Yavaş, *Selçuklular Döneminde Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, Manisa 2002, s. 52, 73.

⁷⁹ Osman Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, 2. Bsk., Marifet Yayınları: Yaylacık Yayınları, İstanbul 1990, s. 59-60.

⁸⁰ Ocak, "Menakıbnameler", s. 35.

edilebilir.⁸¹ Osmanlı devletinde uygulanan yöntemler Anadolu Selçuklu Devleti'nden farklı değildi.

Osmanlıların kurulduğu yıllarda halka müsamahakâr ve adaletli davranılması, fetihleri kolaylaştırmasının yanı sıra ihtida olaylarını da hızlandırmıştır. Orhan Gazi döneminde Taraklı Yenicesi ve Göynük Süleyman Paşa tarafından fethedilmiş, adaletli ve müsamahakâr davranışlardan etkilenen ahali de ihtida etmişlerdir.⁸²

Balkanlar'da Osmanlı fetihleriyle beraber gayrimüslimlerle başlayan iletişimin bir sonucu olarak, ekonomik, siyasal, dini ve sosyal faktörlerin etkisiyle pek çok gayrimüslim, Müslüman olmuştur. Ancak bu ihtidalar daha çok bireysel bazda kalmış, Boşnakların dışında kitlesel sayılabilecek ihtidalara rastlanmamıştır.⁸³

Balkanların bir Türk-İslam yurdu olmasında ve dolayısıyla ihtida olaylarına vesile olmasında en etkili olan unsurlardan birisi, Osmanlıların sistemli bir şekilde uygulamış oldukları iskân siyasetidir.⁸⁴ Kişisel çıkarları açısından Müslüman idarecilerle daha iyi ilişkiler içinde olması gereken zengin Hıristiyan tüccarlar, eski pozisyonlarını kaybetmemek için Müslüman olmuşlardır. Özellikle Balkanlar'da Osmanlı fetihleriyle beraber gayrimüslimler ile başlayan iletişimin bir sonucu olarak, ekonomik, siyasi, dinî ve sosyal faktörlerin sonucunda pek çok gayrimüslim Müslüman olmuştur.⁸⁵

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler, gerek devlet ve gerekse halk tarafından İslam'a girmeye teşvik edilmişlerdir. Fakat İslam hukuk sistemine bağlı olan Osmanlı Devleti'nde, zimmet ehli denilen gayrimüslimlerin zorla Müslümanlaştırılmaları söz konusu değildir. Zira gerek Kur'an-ı Kerim, gerekse Hz. Peygamber'in sünneti böyle bir şeyin olmasına imkân ve fırsat vermezler. Bu yüzdendir ki, İslam tarihi boyunca değil sadece Osmanlılarda, bütün İslam dünyasında böyle bir harekete rastlanmaz.⁸⁶

⁸¹ Ahmet Yaşar Ocak, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail-i Maşuki", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1990, Sayı: 10, ss. 49-58.

⁸² Âşık Paşazade, *Tevarih-i Al-i Osman (Aşık Paşazade Tarihi)*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332, s. 43.

⁸³ Çolak, *İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 33.

⁸⁴ A.g.t., s. 33.

⁸⁵ A.g.t., s. 34.

⁸⁶ Ziya Kazıcı, "Hidayet: Dine Yöneliş Zamanı; Osmanlı Döneminde İhtida", *Köprü Dergisi*, Yaz, 2005, Sayı: 91.

Osmanlı Devleti ihtida konusunda fıkıh hükümlerine genelde bağlı kalmış ve hemen hemen hiçbir dönemde zorla İslamlaştırma politikası izlememiştir. Ancak altı asırlık Osmanlı tarihi süresince Arnavutlar ve Boşnaklar büyük ölçüde Müslüman olurken Rumlar, Ermeniler, Süryaniler ve diğer gayrimüslimlerden de çok sayıda ihtidalar olmuştur. Fakat Arnavutlar ve Boşnaklar dışında kalan diğer gayrimüslimler sadece ihtida etmeyip, aynı zamanda Türkleştiklerinden şimdilik kaç gayrimüslimin ihtida ettiğini sayısal olarak belirtmek mümkün değildir.⁸⁷

İhtida edenlere verilen hediyeler, toplumsal durumlarına göre değişik olmuştur. Gayrimüslimin ihtida töreninde bir takım işlemler yerine getirilmiştir. Her şeyden önce ihtidanın eğer varsa kadı huzurunda yapılması gerekirdi. Daha sonra Kelime-i Şehâdet getirerek bu duruma iki Müslüman şahit olduktan sonra gayrimüslime Arapça yeni bir ad verilirdi. Gayrimüslim, Müslüman olduktan sonra genellikle babasının adıyla anılmaz, ona, Abdullah oğlu denilirdi. Bu şekilde gayrimüslimin babasının isminin söylenmemesi ve kimliğinin açığa çıkmaması sağlanmış olurdu. Ancak bu uygulama kesin bir kural olmayıp, hem ihtida eden kişi adlarında hem de baba adlarında, yaşanan yörede yaygın olan Türkçe adların da kullanıldığı olmuştur.⁸⁸

Osmanlılar, ihtidadan sonra İslami isim kullanmayı Müslümanlığın bir gereği olduğunu düşünmüşler ve o şekilde uygulamışlardır. Mühtedinin adı değiştirildikten sonra başına Müslüman erkeklerin sardığı sarıktan sarılıp daha sonra da sünnet ettirilirdi.⁸⁹ İlk dönemlerdeki mühtedinin başına sarık sarılması ve cübbe giydirilmesi uygulaması zamanla terk edilmiş, daha çok kisve baha verilmesi şeklinde uygulamaya gidilmiştir.⁹⁰ Osmanlı döneminde ihtida esnasındaki bu prosedür uygulandıktan sonra, gayrimüslim artık Müslüman kabul ediliyordu.

⁸⁷ Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Turhan Kitabevi, Ankara 2001, s. 198-201.

⁸⁸ Yılmaz Kurt, "Adana Sancağı'nda Kişi Adları", *AÜDTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1991, c. 25, Sayı: 26, ss. 169-252, s. 182-184; Esra Karadağ, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri*, (Yüksel Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2005, s. 38; Mühtedilerin, "Abdullah" adını kullanmaları ile ilgili olarak geniş bilgi için bkz., Karadağ, *Anadolu'da İhtida Hareketleri*, s. 74-78.

⁸⁹ Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler* s. 198-201'den özetle; Ayrıca farklı uygulamalar için bkz., Yücel Özkaya, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985, s. 151.

⁹⁰ Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri (1839-1876)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 138.

İhtida eden gayrimüslimler, eski dindaşlarıyla ilişkilerini devam ettirmekteydiler. Ancak bu ilişkilerin bazen eskisi gibi iyi gitmediği de bir gerçektir. Çünkü hiçbir samimi din mensubu dindaşlarını kaybetmeyi hemen kabullenemez. Bu durumda yeni mühtedi ile eski çevresi arasında bir çatışmanın ortaya çıkması beklenen bir durumdur. Din değiştirmelerde kişinin yakın çevresi dine ilgisiz bile olsa, yeni durumu kabullenmez ve değişik seviyelerde tepki gösterir. Böyle bir durumda din değiştiren kişi ya çevresini değiştirecek, ya çevresiyle uzlaşacak, ya da çevresini kendi değerlerine göre şekillendirmek için sürekli mücadele içerisine girerek yeni kimliğini korumaya çalışacaktır.⁹¹

Bu tür sıkıntılar yaşandığında bazen mühtedi, Müslüman bir çevreye taşınmıştır. Bu taşınmadaki pratik fayda, yeni kabul ettiği dinî, esas toplumu içinde yaşayarak benimsemesine yardımcı olmak ve hayatlarını sosyal, ekonomik ve psikolojik açıdan kolaylaştırmaktır. Mühtedilerin böyle durumlarda eski dindaşları tarafından yalnızlığa itilmesi ve bazı sıkıntılara girmesi söz konusu olduğundan, gerek gayrimüslimlerin Müslüman olmalarını teşvik etmek, gerekse ihtida ettikten sonra daha rahat bir hayat sürmelerini sağlamak amacıyla devlet ya da vakıflar tarafından ihtida edenlere yönelik bazı dönemler yardımlar yapılmıştır.⁹²

İslam tarihi, bir açıdan ihtidalar tarihidir. İslam, ilk günlerinden itibaren evvelce başka bir din veya yol üzere iken İslam'a dönen insanların ellerinde ilerlemiştir. İslam'ın ilk tabileri olan Mekkeli Muhacir ile Medineli Ensar-Hz. Ebu Bekir (r.a.) gibi daha önce de Hanif dinine müntesip çok az kişi müstesna-önceden putperest yahut Hıristiyan idiler. Keza, içlerinde önceden Yahudi olanlar da bulunmaktadır.⁹³

Küçük bir mağarada başlayan insanların fitratına dönme hadisesi önce Mekke şehrinde başlayıp Medine, bütün Arabistan, sonraki yüzyıllarda başka ülkeler, kıtalarda İslamiyet tanınmıştır. Böylece insanlar arasında ferdi ve toplu ihtidalar gerçekleşecektir.

Bugün “doğma büyüme Müslüman” yahut “doğuştan Müslüman” diye tabir edilen hangi kişinin geçmişine bakarsanız bakın, soy kütüğünün bir yerinde, gayrimüslim iken İslam'ı seçmiş bir ecdad vardır. Müslüman Arapların soy kütüğünün

⁹¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 311.

⁹² Aslan, *Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri*, s. 148.

⁹³ Metin Karabaşoğlu, “Hidayet: Dine Yöneliş Zamanı; İhtidanın Özel Tarihi”, *Köprü Dergisi*, Yaz, 2005, Sayı: 91.

bir yerinde müşrik atalar vardır; Müslüman Acemlerde Mecusi, Müslüman Türklerde Şamanist, Müslüman Urdu halkında Hindu, Müslüman Afrika halklarında totemist veya animist, Müslüman Endonezyalı ve Malezyalılarda ise Hindu veya Budist bir geçmiş bulunmaktadır. Her birinin soy kütüğündeki bu “gayrimüslim” renk, şu veya bu tarihte yaşanmış bir “İslam'a dönüş,” yani “ihtida” ile kırılmakta ve o kırılma çizgisinden itibaren, soy kütüğü İslami bir renge kavuşmaktadır.⁹⁴

Buraya kadar bahsetmeye çalıştığımız ihtidanın tarihçesinde, dikkatleri çeken nokta savaşlar ve savaşlar ile girilen ülkelerde hayat normal seyrine döndükten sonra meydana gelen ihtidalar. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinden başlayıp dört halife, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Osmanlı Devleti tarihlerine baktığımızda savaşlar söz konusudur. Tarih boyunca savaşlar, insan kavgaları hep var olmuştur. İlk savaşı, aynı zamanda kardeş kanı dökülmesi olarak nitelendireceğimiz Habil ile Kabil'in kavgasını gösterebiliriz. İnsanların var olmasından kıyamete kadar sürecek bir durumdur savaşlar. İslam dini barış, sevgi dinidir. Barış dinî olması İslam'da savaş yoktur diyemeyeceğimiz gibi tarihte olan savaşlara bakarak İslam dini “kılıç dinidir.”⁹⁵ de diyemeyiz.

İslam dini adına yapılan savaşların anlaşılabilmesi için bu hususla olan ilahî mesajları bilmemiz gerekmektedir. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır;

1. “Kendilerine savaş açılan kimselere, zulme uğramaları sebebiyle savaşmalarına izin verildi. Şüphesiz Allah onlara yardıma kadirdir.”⁹⁶
2. “Sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın. Haddi aşmayın. Allah haddi aşanları sevmez.”⁹⁷
3. “Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasak kılmaz; doğrusu Allah adil olanları sever.”⁹⁸

Ayetlerden anlaşıldığı gibi Allah (c.c.) savaşa bazı sınır ve sebepler dâhilinde izin vermektedir; zulme engel olmak, barışı sağlamak için gibi.

⁹⁴ Karabaşoğlu, *a.g.m.*

⁹⁵ Svetlana Luchitskaja, “*The Image of Muhammad in Latin Chronography of the Twelfth and Thirteenth Centuries*,” *The Journal of Medieval Studies*, 2000, 26:2, s. 120.

⁹⁶ Hacc, 22/39.

⁹⁷ Bakara, 2/190.

⁹⁸ Mümtehine, 60/8.

İslam dininde savaş Allah (c.c.) yolunda yapılır. Çıkar amaçlı, yeni ülkeleri elde etme, doğal zenginlikler, güç amaçlı yapılmaz. Savaşın amacı zulüm, fitne, kargaşa çıkarmak değil; zulüm, kargaşa ve fitnenin önüne geçmek içindir. “Savaşta haddi aşmayın” ayetinde savaş esnasında ve sonrasında işkence, zulümden uzak durulması gerektiği belirtilmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde ayetler ışığında yapılan savaşlarda, Muhammed Hamidullah’ın tespitleri dikkat çekicidir; “On sene süren fiili bir siyasi faaliyetten sonra son nefesini verdiği sırada O (Hz. Muhammed), iki milyon kilometre kareye yaklaşan bir sahada kurulu bir devlet idare etmekteydi. Rusya hariç, Avrupa büyüklüğünde ve üzerinde o zaman milyonlarca halkın yaşadığı bu geniş saha, harp meydanlarında düşman ordu saflarında maktul düşen takriben 250 insana mukabil fethedilmiştir. On senelik bu zaman neticesinde Müslümanların kaybı ise ortalama ayda bir şehit olarak hesaplanabilir. İnsan kanına verilen değer ve hürmetin bir eşine daha insanlık tarihinde rastlanamaz.”⁹⁹

İslam dinini kılıç dini olarak tanımlayan oryantalistler, batının din adına yapmış olduğu savaşlar karşısında sessizliklerini korudukları görülmektedir. Hâlbuki Amerika kıtasının Hıristiyanlarca işgalinde milyonlarca yerli katliama uğradı. Avrupalıların ‘keşfi’nden önce Amerika kıtasında en düşük tahminle on milyonluk bir nüfus olduğunu dikkate alsak bile bu on milyon yerli, ‘fetihler’den sonraki yüz yıldan daha az bir zaman zarfında (1600) kabaca yarı yarıya azalmış ve kalan nüfus ise takip eden üç yüz yıllık zaman zarfında imha edilmiştir.¹⁰⁰

Fransız Din Savaşları (1562-1598) sadece ilk yirmi yılında 1.259.220 insanın katledilmesine sebebiyet vermiştir.¹⁰¹ XIX. yüzyıl öncesi itibarıyla en kanlı Avrupa savaşı, Almanya’da Protestanlar ile Katolikler arasında gerçekleşen Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) olmuştur. Bu savaşta 2.000.000 insan ölmüştür ve o dönem itibarıyla Almanya, nüfusunun tahminen % 15 ila % 20’sini kaybetmiştir.¹⁰² XIX. yüzyıl öncesi

⁹⁹ Muhammed Hamidullah, *Hazreti Peygamberin Savaşları*, 4. Bsk., Yağmur Yayınları, İstanbul 1991, s. 21-22.

¹⁰⁰ Massimo Livi-Bacci, “*The Depopulation of Hispanic America after the Conquest*”, *Population and Development Review*, 2006, 32:2, ss. 199-232.

¹⁰¹ James B. Wood, “*The Impact of the Wars of Religion: A View of France in 1581*”, *The Sixteenth Century Journal* 15:2, 1984, ss. 131-168.

¹⁰² Henry Kamen, “*The Economic and Social Consequences of the Thirty Years’ War*”, *Past & Present* 39, April 1968, s. 49.

itibarıyla Hıristiyan dünyası tarihine baktığımızda, dinî saiklerle gerçekleşmiş savaşlar sonucundaki işgal ve ölümlerle ortaya çıkan yüksek seviyeli bir şiddet (topyekûn şiddet) ile karşı karşıya kalıyoruz. Hıristiyan dünyası şiddette ya da dinî saiklerle ortaya çıkan şiddette yalnız değildir. Buradaki can alıcı husus; yüksek seviyedeki bir şiddet, bizzat Hıristiyanlığın kendi kendine yakıştırdığı sevgi dinî imgesi ve –bilahare– İslam’ı kılıç dini olarak tanımlama hamlesi arasındaki ahenksizliktir. Bu durum açık bir inkâr ve yansıtma tavrı göstermektedir.¹⁰³

Sonuç olarak Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sonraki dönemlerde yapılan fetihler İslamiyet’in farklı topraklarda duyulup yayılması amaçlı yapılmış olup ihtidalar zemin hazırlamıştır diyebiliriz. Savaş sonrasında fethin gerçekleştiği yerlerde Müslümanların yaşamaya başlaması ile İslamiyet tanınmış, zamanla Müslümanlar ile yaşayan insanlar Müslümanların davranışlarından etkilenecek ihtida etmişlerdir.

İslamiyet’in emrettiği savaş hukunu uygulayan Müslümanlar, fetihler sırasında buna dikkat etmiş, tarihin bazı dönemlerinde zulüm altında yaşayan Hıristiyan halk için Müslümanların varlığı ve fethi kurtuluş olmuştur. Fakat günümüzde İslam topraklarında yaşanan savaşları İslami hiçbir çerçeveye sığdıramamaktayız. İslamiyet’in cihad zihniyetiyle uyuşmayan savaşlar, siyasi rant ve çıkar amaçlı yapılmakta olup insanlara, Müslümanlara, en önemlisi İslam dininin doğru tanıtılmasına zarar vermektedir. İslam topraklarındaki bu kargaşanın zulüm dışında başka hiçbir açıklaması yoktur.

¹⁰³ Arthur F. Buehler, “İslamofobi: Batı’nın “Karanlık Tarafı”nın Bir Yansıması”, (Çev. Mehmet Atalay), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2014, c. 55, Sayı: 1, ss. 123-140.

İKİNCİ BÖLÜM

2. DAVET METODLARI

2.1. KUR'AN-I KERİM VE DAVET

2.1.1. Kur'an-ı Kerim'in İnsanları Davet Metodu

İnsanlara doğru yolu göstermek için indirilen son hak dinin kitabı Kur'an-ı Kerim, geldiği dönem ve indiği toplum bakımından aşırılıkların en uç noktasının yaşandığı zamanda azgın ve yolunu kaybetmiş insanlığa “hidayet rehberi” olarak, yirmi üç yıl boyunca tedricen inmiştir. Bu kadar kısa bir sürede adaletsizliğin, haksızlığın, akla gelebilecek her türlü olumsuz davranışların yaşandığı bir toplumda büyük bir devrim yapmıştır. Kalplerin vicdansızlaştığı, akılların durgunlaştığı, insanların vahşileştiği bir dönemde doğru yolu gösteren bir ışık olarak inen Kur'an-ı Kerim, insanları düşünebilen, merhametli, sadık birer birey yapmıştır. Bu kadar kısa zamanda meydana gelen bu değişikliğin sebebi şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in muhteviyatı, üslubu ve kullandığı tedrici yöntemidir.

Bunun yanında hak ve hakikati sunuş biçimi yani, irşad ve tebliğ metodu da bu inkılabı gerçekleştirmesinde büyük rol oynamıştır. Bir ilaç ne kadar tesirli olursa olsun, hastaya uygun dozajda verilmezse bir faydası görülemez. Bunun gibi, Kur'an'ın getirmiş olduğu evrensel esaslar, ne kadar yüce ve değerli olursa olsun, insanlara münasip bir üslup içinde anlatılmazsa, bundan da istenilen fayda sağlanamaz.¹⁰⁴

1-“(Ey Muhammed!) Sen, Rabbin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et. Çünkü Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de en iyi bilendir.”¹⁰⁵ Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c.), Hz. Peygamber'den (s.a.v.), insanlara İslam'ı tebliğ ederken güzel öğütle çağırmasını istiyor. Davetten nasibini alacak olanlar bu güzel çağrıya icabet edecektir. Fakat davet kaba, yıpratıcı, ezici üslup ile olsaydı elbette ki kimse icabet etmezlerdi.

¹⁰⁴ Mehmet Soysaldı, “Kur'an'da Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kavramların Analizi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara Eylül 2003, c. 39, Sayı: 3, ss. 43-64, s. 43.

¹⁰⁵ Nahl, 16/125.

Fahrettin Razi “Onlarla en güzel şekilde mücadele et.” ayetini günün şartlarını, sosyal yapının özelliklerini, muhatabın tutum ve davranışlarını dikkate alarak sistemli, seviyeli, şuurulu bir şekilde yapılması¹⁰⁶ gerektiğini belirtmektedir.

Münakaşalardan müspet bir netice elde etmek oldukça zor bir iştir. Karşılıklı olarak bir takım fikirlerin çatışması sonucunda, genellikle yorgunluktan ve dargınlıktan başka bir şey hâsıl olmaz.¹⁰⁷ Bunun için Kur’an, karşı tarafla mutlak olarak mücadele yapmayı pek tavsiye etmemiş, ancak ille de mücadele etmek gerekirse en güzel şekilde yapılmasını istemiştir.¹⁰⁸ Muhatabı kötüleyerek, onun şahsiyetini rencide ederek değil, ona karşı nazik ve anlayışlı davranarak hareket etmeyi, iyi bir netice elde edilmesi bakımından önemli saymaktadır.¹⁰⁹

2-Yumuşak sözlü olmayı kırıncı olmamayı Kur’an’da Allah (c.c.) şöyle ifade ediyor; “Kullarıma söyle, sözün en güzelini söylesinler. Doğrusu şeytan aralarını bozmak ister. Şüphesiz şeytan insanın apaçık düşmanıdır.”¹¹⁰ “O vakit, Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen, kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için duada bulun! (Umuma ait) işlerde onlara danış. Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven! Çünkü Allah, kendisine tevekkül edenleri sever.”¹¹¹

Ayetlerden de anlaşıldığı gibi Allah (c.c.), Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yumuşak olmasını, insanlara sert çıkışmamasını ister. Hiç kimse kendisiyle sert, kaba konuşan bir insanı dinlemek istemez. İnsanların aklına ve kalbine hitap edebilmek için yumuşak sözlü olunması gerektiğini Allah (c.c.) Kur’an-ı Kerim’de belirtiyor.

3-Kur’an-ı Kerim’de insanlara doğru yol anlatılırken kıssalar kullanılmıştır. Fikirlerin kalıcı olması, anlatılanların daha rahat anlaşılabilmesi, yaşanan olayların daha önceki insanlarında başına geldiğinin görülmesi, ibret alınması ve ona göre bir yol belirlenmesi için kıssalar sıklıkla kullanılan metodlardandır.

¹⁰⁶ Fahrüddin Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer Razi (ö. 606/1209), *et-Tefsiru'l-Kebir, (Mefâtihu'l Gayb)*, Beyrut 1997, c. 5, s. 374.

¹⁰⁷ Şevki Saka, *Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu*, Seha Neşriyat, İstanbul 1991, s. 206.

¹⁰⁸ Mehmed b. Muhyiddin el-İmadi Ebu's-Suud, *İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Azim*, İstanbul 1890, c. 6, s. 426.

¹⁰⁹ Soysaldı, “Kur’an’da Tebliğ Yöntemleri”, s. 54.

¹¹⁰ İsra, 17/53.

¹¹¹ Âl-i İmran, 3/159.

4-Kur'an-ı Kerim'in kullandığı metodlardan bir diğeri de soru sorarak muhatabın dikkatini çekmek ve merak uyandırmaktır. "Yükleri hoplatan büyük felaket! Nedir o yükleri hoplatan büyük felaket? Yükleri hoplatan büyük felaketin ne olduğunu sen ne bileceksin? O gün insanlar, her biri bir tarafa uçuşan küçük kelebekler gibi olacaktır."¹¹² ayette hem merak uyandırmak hem düşündürmek için önce soru soruluyor, sonra sorulan sorunun cevabı veriliyor. İnsanlar merak ettikleri, dikkatleri çeken konuları daha kolay öğrenmektedirler. Konuya duyulan ilgi ve merak öğrenmeyi hızlandırır. İnsanın yaratıcısı Allah insandaki bu özelliği dinin öğrenilmesi hususunda kullanmıştır.

5-Kur'an-ı Kerim bir anda topluca inmemiş yirmi üç yıl boyunca tedricen inmiştir. İnen ayetlerin özümsemesi, uygulanması için fırsat verilmiştir. İslam dininde çıkılan merdiven, basamak basamak ilerlemiş, her basamağa emin adımlarla çıkılmıştır. Eğer tedricilik uygulanmasaydı bilgiler oturmaz, duyu ve davranışlar benimsenmezdi.

6-Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de ayetleri insanların anlayacağı şekilde anlatmıştır. Cennetin nasıl olduğunu bilmememize rağmen çöl ortamında yaşayan insanlara anlatırken onlar için önemli olan şeyler vurgulanmıştır. Cennet tasvir edilirken ırmağların, yeşil ağaçların, varlığından bahsedilmiştir ki bunlar çöl insanı için en kıymetli şeylerdir.

7-Kur'an-ı Kerim'in eğitim metodlarından bir diğeri de şefkat ve merhametin tebliğ ve irşad ile vazifelenirilmiş insanda bulunması hususudur. Merhameti ve şefkati olmayan bir insan başka bir insanın iyiliğini istemez. Bu yüzden her şeyden önce insanda merhamet devreye girmelidir. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de merhameti birçok yerde vurgulamakla beraber besmele en büyük örneğidir. "Rahman Rahim Allah'ın adıyla." derken Rahman Rahim isimlerinin ikisinin de içinde merhamet vardır. Sevginin, şefkatin, merhametin olmadığı yerde iletişim söz konusu olamaz. İletişimin olmadığı bir yerde de dine davet etme veya lisan-ı hal devreye giremez. Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de "merhametlilerin en merhametlisi" diye kendini tanıtır. Bize de düşen insanlarla iletişim halindeyken merhamet duygularımızı en yoğun haline getirmektir.

¹¹² Karia, 101/1-4.

8-Kur'an-ı Kerim insanları sakındırarak, uyararak, korkutarak davet etmiştir. “Kendinden önce ve sonra uyarıcılar gelmiş olan Ad kavminin kardeşini (Hud'u) hatırla. Hani Ahkaf'taki kavmini; “Allah'tan başkasına kulluk etmeyin. Ben sizin, büyük bir günün azabına uğramanızdan korkuyorum.” diye uyardı.”¹¹³

Hz. Peygamber'e (s.a.v.) inen ilk ayetlerden sonra, İslam'ın tebliğ emrini veren ayetlerin inzar yani uyarma ve korkutmayı içermesi dikkat çekicidir. “Ey örtüsüne bürünen! Kalk ve insanları uyar.”¹¹⁴

İslam davetinde korku ve uyarma yöntemine bu derece ağırlık verilmesi âlimlerce iki yönden ele alınarak açıklanmıştır. Bunlardan biri, korkunun insanı harekete geçirmedeki rolünün daha fazla oluşudur. Fahreddin er-Razi'nin belirttiğine göre, bir işin yapılmasını veya terk edilmesini sağlamakta uyarma ve korkutmanın etkisi müjdelemenin etkisinden daha güçlüdür. Çünkü insan menfaat sağlamaktan çok zararı defetmek için çaba harcar.¹¹⁵ Dolayısıyla inzar hedefe ulaşma imkânını daha çabuk sağlar. Ancak inzarın sürekli olması gerekir, aksi takdirde iş'ar (bildirme) mahiyeti kazanır.¹¹⁶ İkincisi de davete muhatap olan insanların özellikleriyle ilgilidir. İslam öncesi Arap toplumunun büyük çoğunluğu inanç, zihniyet ve davranış bakımından son derece olumsuz niteliklere sahipti. Bundan dolayı davetin ilk dönemlerinden itibaren İslam'a karşı büyük bir direniş gösterdiler. Sağduyularını büyük ölçüde yitirmiş ve kalpleri katılaştırmış taş kesilmiş¹¹⁷ insanların vicdanlarında bir sarsıntı meydana getirerek dikkatlerini çekmek için inzardan daha etkili bir metod yoktur.¹¹⁸ Ancak ne yalnız cehennem ile korkutmak, ne de yalnız cennet ile müjdelemek; korku ile ümit arasında dengeli bir hava oluşturup ruh ve vicdanları serinletmeyi ihmal etmemek bu davetin bir parçasını oluşturmaktadır.¹¹⁹

İnzarın (uyarma, korkutma) yanında tebşir (müjdeleme) Kur'an-ı Kerim'de kullanılan yöntemlerdendir. Allah (c.c.), Kur'an-ı Kerim'de emirlerine uyan

¹¹³ Ahkaf, 46/21.

¹¹⁴ Müddessir, 74/1-2.

¹¹⁵ Fahrüddin Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, c. 2, s. 42.

¹¹⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b.Ahmed el-Kurtubi (ö. 671/1272), *el-Cami Li Ahkâmi'l-Kur'an*, Daru İhyai't-Türâsi'l-Arabi, Beyrut 1985, c. 1, s. 184.

¹¹⁷ Bakara, 2/74; Zümer, 39/22.

¹¹⁸ Hayati Hökelekli, “İnzâr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, İstanbul 2000, c. 22, s. 358-359.

¹¹⁹ Soysaldı, “Kur'an'da Tebliğ Yöntemleri”, s. 59-60.

Müslümanları Cennet ile müjdelemektedir. Allah insanlığa gönderdiği peygamberleri uyarıcı ve müjdeleyici olarak göndermiştir. “Ey Kitap ehli! Peygamberlerin arası kesildiğinde, 'Bize müjdecî ve uyarıcı gelmedi' dersiniz diye, size açıkça anlatacak peygamberimiz geldi. Şüphesiz O, size müjdecî ve uyarıcı olarak gelmiştir. Allah her şeye Kadir'dir.”¹²⁰ Kur'an-ı Kerim'de davetin “havf ve reca” (korku ile ümit) arasında olması hedeflenmiştir. Zira ikisinin aşırısı insan için zararlıdır ve istenilen sonuca götürmez.

Her şeyden çok korkan insan yaptığı işi sevmez, yaptığından zevk almaz. Sadece korku duygularının hâkim olduğu Müslümanın ibadetleri, rahmet değil zahmet haline döner. Sevgi dinini severek yaşayamaz. Sadece ümit içinde olan, Cennete gireceğini düşüncelerinde garantileyen Müslümanda ise rahatlık ve gevşeklik olur. Cennete kesinlikle gireceğini düşündüğü için ibadetler karşısında gayretli olmaz. İki duyguda tek başına Müslüman için tehlikelidir. İnsanların bu hatalara düşmemesi için Allah peygamberleri müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermiştir.

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim uygulamış olduğu ve Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tavsiye ettiği metodlar sayesinde inmeye başladığı dönemde, insanları karanlıktan aydınlığa çıkarmıştır. Elbette ki bu davranış geliştirme ve inanç öğrenimi bir anda olmamış bir süreç içinde gerçekleşmiştir. Yarattığı insanları kendilerinden daha iyi tanıyan yüce yaratıcı, muhatapların daha iyi nasıl anlayacağını, olaylara nasıl tepki vereceğini, bir olayı kavrayış sürecinin ne kadar olacağını bildiği için Kur'an-ı Kerim'in muhteviyatını insanlara sunarken, insanlar için uygun yöntemler kullanmıştır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) de kilitli kapıların arkasında duran insanlara nasıl yaklaşması gerektiğini ayetlerle belirtmektedir. Din eğitimcileri Allah'ın (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de örneklediği ve tavsiye ettiği yöntemleri, Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tavsiye ettiği davranış şekillerini irşad esnasında uygulamalıdır. İrşad sadece sözlü anlatımlarla değil davranışlar ile de olmaktadır. Bu yüzden bir din eğitimcisi davranışlarına ayetler ışığında çeki düzen vermelidir.

¹²⁰ Maide, 5/19.

2.1.1.1. Kur'an-ı Kerim'in Gayrimüslimlere Bakışı

Hız. Âdem ile başlayan insanlık serüveni, yaratıcısını tanıması, O'na kullukta bulunması, emirlere itaat etmesi kıyamete kadar devam edecek bir süreçtir. Bu sürecin doğru ve düzenli işleyebilmesi için Kitaplar indirilmiş, indirilen Kitapları açıklayıp anlatması, uygulamayı öğretmesi için peygamberler gönderilmiştir. Gönderilen peygamberlerin görevi ilahî mesajı anlatmaktır. Anlatılan mesaj karşısında insanların bir kısmı inanırken bir kısmı reddetmeyi tercih etmişlerdir. İnanan insanların ise bir kısmı dinde sabit kalırken bir kısmı hak olan dini değiştirip bozmuş muharref hale getirmiştir. Baştan beri inandımayan veya zamanla bozulmuş, hak dine inandımaya devam eden insanlar Kur'an-ı Kerim'de sıkça zikredilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de gayrimüslimler hakkında geçen ayetleri genel olarak incelediğimizde gayrimüslimleri ikiye ayırabiliriz. Birinci grup diyebileceğimiz ve ayetlerde bahsedilen gayrimüslimler inanmamak için inatlaşan, azgınlık ve kıskançlık içinde olan, böbürlenerek, Allah'a ortak koşan, kendilerini beğenen gayrimüslimlerden bahseder.¹²¹ Birde bunların yanında inatlaşmayan, Allah'a ibadet eden, hayırlı",¹²² ılımlı, kalbi yumuşak gayrimüslimler vardır ki Allah bu farkı "Ehli kitabın hepsi bir değıldir."¹²³ ayeti ile İslam dinine düşman olanların yanında olmayan gayrimüslimlerin varlığını bildirmiştir.

Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim de "Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirinin dostudurlar. İcinizden kim onları dost edinirse, o da onlardandır. Allah zalim topluluğa hidayet etmez."¹²⁴ diye buyurmaktadır. Ayette Allah (c.c.) onlarla diyalogu ve beşeri ilişkileri yasaklamıyor. Hamdi Yazır, ayetle ilgili şöyle der: Mü'minler, Yahudi ve Hıristiyanlara iyilik etmekten, dostluk yapmaktan, onlara idareci olmaktan menedilmemiş, onları veli ittihaz eylemekten, yordaklık etmekten nehy edilmişlerdir. Çünkü onlar, mü'minlere yar olmazlar.¹²⁵

¹²¹ Bakara, 2/105, 109, 111, 113, 135, 146, 213; Maide, 5/15, 18, 59, 68; Ali İmran, 3/19, 23, 64, 65, 66; En'am, 6/20, 114.

¹²² Ali İmran, 3/113, 114, 115.

¹²³ Al-i İmran, 3/113.

¹²⁴ Maide, 5/51.

¹²⁵ *sorularlaislamiyet*, "Gayri Müslimlerle İlişkilerimiz nasıl olmalıdır?", Eylül 2012, Kaynak:<http://www.sorularlaislamiyet.com/article/13370/gayri-muslimlerle-dostluk-yapmak-yasaklanmis-midir-kur-an-i-kerim-in-bircok-ayetinde-kafirler-museviler-ve-hristiyanlarla-dostluk->

Buna göre Kur'an-ı Kerim'de yasaklanan muhabbet, Hak din olan İslam'a kavuştuktan sonra Yahudiliğe yahut Hıristiyanlığa meyletmek ve sevgi beslemektir. Bu yasaktan kaçınmak şartıyla, bir Hıristiyan'la iyi komşuluk ilişkileri kurulabilir, ticaret yapılabilir, ortak düşmanlara karşı birlikte hareket edilebilir. Bütün bunlar Hıristiyanlığı sevmek demek değildir.¹²⁶

Yaratılanın Yaratandan ötürü sevilmesine Hıristiyan, Yahudi veya başka bir dinden olması engel değildir. Burada Allah'ın yasakladığı Yahudi veya Hıristiyan bir insanı sevmek değil onların dinlerine meyletmektir. Allah (c.c.) gayrimüslimlerle muhabbet ve dostluk kurulmasını yasaklasaydı, gayrimüslim bir kadın ile evliliğe müsaade etmezdi. "Bugün size temiz olan şeyler helal kılındı. (Kendilerine) Kitap verilenlerin yemeği size helal, sizin de yemeğiniz onlara helaldir. Müminlerden özgür ve iffetli kadınlar ile sizden önce (kendilerine) kitap verilenlerden özgür ve iffetli kadınlar da, namuslu, fuhuşta bulunmayan ve gizlice dostlar edinmemişler olarak - onlara ücretlerini (mehirlerini) ödediğiniz takdirde- size (helal kılındı.) Kim imanını tanımayıp küfre sapsa, elbette onun yaptığı boşa çıkmıştır. O ahirette hüsrana uğrayanlardandır."¹²⁷ Zira bir insanın eşine sevgi, muhabbet duymaması mümkün değildir.

İslam, insan fitratına uygun sevgi dolu bir dindir. Bütün insanlığın hidayet ve saadeti için gelmiştir. Gayrimüslimlerle barış içinde yaşamayı ve insani haklarına riayet etmeyi, adaletin bırakılmamasını istemektedir.

2.2. HZ. PEYGAMBER VE DAVET

2.2.1. Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde İhtida

Hz. Muhammed (s.a.v.) 610 yılında ilk vahyin gelmesiyle beraber insanlara İslam dinini tebliğ etme görevini gerçekleştirmeye başlamış ve ilk inanan eşi Hz. Hatice olmuştur. Üç yıl kadar gizli olarak sürdürülen davet açıktan yapılmaya başlandığında Müslümanlara yapılan işkenceler artmıştır. Şimdiye kadar atalarının dinine inanan

yasaklanmıştır-gayri-muslimlerle-munasebetlerde-olcu-ne-olmalıdır.html (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014).

¹²⁶ sorularlaislamiyet, *a.g.m.*

¹²⁷ Maide, 5/5.

Mekkeli putperestler Hz. Muhammed'in (s.a.v.) söylediklerine şiddetle karşı çıkıyorlardı zira menfaatleri zedeleniyordu. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğ ettiği din onların itibarlarına, yaşantılarına, ekonomik ve siyasi güçlerine zarar verdiği için İslami daveti sona erdirmeye gayret ediyorlardı.

İslam'ın yayılışı açısından Mekke döneminde Akabe biatlarının, açıktan davetin ve Habeşistan hicretlerinin rolü büyük olmuştur. Açıktan davet başlayınca daha çok insan dini öğrenmiş ve kısa sürede çok sayıda Mekkeli Müslüman olmuştur.¹²⁸ İslamiyet'e açıktan davet başlayınca işkenceler daha da artmış, Müslümanlara yapılan boykot ile Müslümanlar daha zor durumda bırakılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) İslamiyet'in daha rahat ortamda yayılabilmesi için Taife gitmiş fakat oradan da istediği neticeyi alamamıştı. Müslümanlara yapılan işkenceler artınca Hz. Peygamber (s.a.v.) bir gurup Müslümana ilk hicret izni vermiştir.

Habeşistan hicretleri İslamiyet'in yayılışı açısından ayrı bir önem taşır. Mekke'de İslamiyet yayıldıkça müşriklerin artan baskıları ve eziyetlerinden korunmak için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tavsiyesi ile 615 yılında 15 kişilik bir grup Habeşistan'a gitti. İslam'ın bu ilk hicreti, Afrika ile ilk temas idi. Ertesi yıl ikinci grup da Habeşistan'a hicret etti. Burada Müslümanlar iyi karşılandılar ve ibadetlerine devam ettiler.¹²⁹

Bir Hıristiyan olan Habeşistan kralı Necaşi Ashame, Müslümanlara özel bir ilgi göstermiş, böylelikle muhacirlere ve dinlerine olan ilgi ve merak artmıştır.¹³⁰ Bunun üzerine bir grup Habeşli, Necaşi Ashame tarafından Mekke'ye gönderilmiş, bu kişiler Hz. Peygamber (s.a.v.) ile Kâbe'de karşılıklı konuşup O'ndan Kur'an-ı Kerim dinlemişler ve İslamiyet'i benimsediklerini belirtmişlerdir.¹³¹

Mekke'de doğan İslamiyet, inanmayanların baskıları yüzünden rahatça yayılamıyor, inananlar ibadetlerini serbest bir şekilde yerine getiremiyorlardı. Allah'ın izni ile İslamiyet Mekke şehri dışına çıkıp İslam devleti haline gelecekti. İslamiyet on

¹²⁸ Ebu Muhammed Abdülmelik b. Hişam İbn Hişam (213/828), *es-Siratü'n-Nebeviyye*, (thk. Abdüsselam Harun), Kahire 1955, s. 58.

¹²⁹ İbn Hişam, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, s. 58.

¹³⁰ Levent Öztürk, "İslam'ın Yayılışında Hicretin Yeri ve Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Sayı: 4, ss. 7-24, s. 21.

¹³¹ Muhammed İbn İshak (151/768), Siretü İbn İshak, *Kitabü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğazi*, (thk: Muhammed Hamidullah), Konya 1981, s. 200.

üç yıllık Mekke hayatını bitirip Arabistan yarımadasına hatta dışına ismini duyuracağı Medine topraklarında yayılmaya devam edecekti. Bu süre Akabe biatlarıyla başlamıştır.

Akabe biatları, Hz. Peygamber (s.a.v.) için yeni bir ufuk olmuş, hicrete zemin hazırlamıştır. Medinelilerin Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ilk tanışmaları Mekke'ye ticaret için geldikleri pazarlarda gerçekleşmiştir.¹³²

Hicret olgusu tarihin ilk yıllarından başlayarak İslam'ın yayılmasında özel bir rol oynamıştır. İslam'ın en etkili ve yoğun biçimde ancak Hz. Muhammed (s.a.v.) ve arkadaşlarının Medinelilerin daveti üzerine Medine'ye hicret etmelerinden sonra yayılmaya başladığı bilinmektedir.¹³³ İşkence, baskı zulmün olmadığı Medine'de Müslümanlar dinlerini rahatça yaşayıp, yaymaya başlamışlardır.

Hicret haberi bütün Arabistan Yarımadası'na yayılmış ve bu sayede çoğu insan yeni peygamberi daha iyi tanımak için Medine'ye gelmiştir.¹³⁴ Hz. Peygamber'i (s.a.v.), yeni dini tanıyan insanlar Müslüman sıfatlarını alarak hayatlarına devam etmişlerdir. Medine'de Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ilk icraatı ensar ve muhacir arasında kardeşlik oluşturmak olmuştur. Böylelikle ensar, muhacire maddi ve manevi açıdan destek olmuştur.¹³⁵

Bu olay toplumsal birliğin temelini atmış ve Müslüman olan bir kişinin toplumda mutlaka kabullenileceğini, yeni oluşumun dışarıdan gelen herkese açık olduğunun işaretini vermiştir. Medine döneminde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ümmet vurgusu belirginleşmiş, din ve ırk ayrımı yapılmadan herkesin katılabileceğini savunan bu yeni fikir sayesinde İslam, insanlar arasında büyük yankı bulmuştur.¹³⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.), İslam dinini tebliğ süresi boyunca putperest, Hıristiyan, Yahudilere anlatmıştır. Gayrimüslimlerin İslamiyet'i kabulleriyle beraber bir karakter eğitimi de başlamıştır. Kelime-i Şehâdeti getiren insanlar yeniden inşa edilmiştir. Zira ahlâksızlığın, fuhşiyatın, evlat öldürmenin had safhada olduğu bir toplumda yirmi üç yıl

¹³² Mustafa Fayda, "Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 30, TDV Yayın Matbaacılık, ss. 408-423, s. 414.

¹³³ Ebu'l-Fazl İzzeti, *İslam'ın Yayılış Tarihine Giriş*, (tec. Cahit Koytak), İnsan Yayınları, İstanbul 1984, s. 55.

¹³⁴ Fayda, *a.g.m.*, s. 416.

¹³⁵ İbn Hişam, *es-Siratü'n-Nebeviyye*, s. 130.

¹³⁶ Cemil Abdullah Muhammed el-Mısri, *Deva'ı'l-Fütuhati'l-İslamiyye ve Deva'ı'l-Müştşrikin*, Beyrut 1991, s. 131.

gibi kısa bir sürede Hz. Peygamber “gökteki yıldızlara”¹³⁷ benzettiği sahabelerini yetiştirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sahabelerini, Allah’ın kendisinden uygulamasını istediği temel yöntemler sayesinde yetiştirmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Peygamber (s.a.v.) "Allah’ın davetçisi"¹³⁸ olarak vasıflandırılmış; ona yüklenen görev de "öğüt ver", "davet et", "tebliğ et", "ikaz et" gibi emirlerle ifade edilmiştir. Kendisine uyarma (inzar) ve müjdeleme (tebşir) görevi verilmiş; uyarıcı (nezir), uyarıcı (münzir), ve müjdecisi (mübeşşir, beşir) olarak nitelendirilmiştir.¹³⁹ Bütün insanlara müjdecisi ve uyarıcı olarak gönderildiği, dolayısıyla peygamberliğinin evrensel niteliğe sahip olduğu belirtilmiştir.¹⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.), yirmi üç yıllık peygamberlik sürecinde tebliğe en yakınlarından başlayıp daha sonra bütün Arap Yarımadası’nı kapsayan davet faaliyetlerini sürdürmüş ve bu hususta büyük başarı elde etmiştir. O’nun (s.a.v.) uyguladığı davet metodları tutarlı, mantıklı, sistemli, gerçekçi ve başarıya götürücüdür. Ama Hz. Peygamber’in (s.a.v.) kullandığı metodların bu kadar etkili olmasının en önemli sebebi anlattığı her şeyi önce kendisinin uyguluyor olmasıdır. Bu yüzden etrafında O’na (s.a.v.) gönül veren ve O’nun izinden giden sahabeler yetiştirmiştir.

Allah (c.c.), Hz. Âdem’den Hz. Peygamber’e (s.a.v.) kadar gelen bütün peygamberleri birer eğitici olarak göndermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bu durumu “Ben ancak bir muallim olarak gönderildim.”¹⁴¹ diye ifade etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) sadece mesajı getirmekle değil bunu insanlara anlatıp öğretmekle de sorumluydu. Ama bu zorlama söz konusu olmadan yapılmıştır. Çünkü “Dinde zorlama yoktur.”¹⁴² Eğer dine girmede zorlama olsaydı yapılan ihtidalar korkudan yapılmış olurdu ki bu da münafıklığı çoğaltırdı.

Hz. Peygamber dinî insanlara anlatırken doğru yola gelmek istemeyenlerin kapısına defalarca gitmiş, kabul etmemeleri karşısında ise çok üzülmüştür. Bunun

¹³⁷ Ayıyyü’l Mütteki El-Hindi, *Kenzu’l-Ummal fi Süneni’l Akval ve’l Ef’al*, (nşr. Muhammed Vahidüzzaman, Haydarabad, 1312/1895, s. 1002.

¹³⁸ Ahzâb, 33/46.

¹³⁹ Necm, 53/56; Sa’d, 38/65, 70; Fâtır, 35/23.

¹⁴⁰ Sebe’, 34/28.

¹⁴¹ İbn Mace, *Mukaddime* 17.

¹⁴² Bakara, 2/256.

üzerine Allah'tan (c.c.) “Onlar inanmıyor diye, neredeyse kendini helak edeceksin.”¹⁴³ ikaz ayeti gelmiştir. Bu ayetten anlıyoruz ki ilahî emre herkesten müspet cevap gelmemektedir. “Ey Resul! Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan, O'nun elçiliğini yapmamış olursun...”¹⁴⁴ diye buyurarak görevinin sadece tebliğ etmek olduğunu, tebliğ ederken insanların inanması için onları zorlamaması gerektiğini bildirmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) de Allah'tan (c.c.) aldığı tebliğ görevini yerine getirirken, tebliğin zorlamadan ama etkili bir şekilde olması için tüm gayretini sarf etmiş ve bu görevi bir metod üzere yapmıştır.

Tebliğin etkili olması için kullanması gereken metodları yüce Allah (c.c.) ayetlerinde şu şekilde belirtmiştir; “Habibim, öğüt vermeye devam et; çünkü öğüt müminlere fayda verir.”¹⁴⁵ “Onlar, kalplerindekini Allah'ın bildiği kimselerdir. Sen o münafıklara aldırış etme; kendilerine öğüt ver, içlerine işleyecek, dokunaklı sözler söyle.”¹⁴⁶ Burada Allah'ın (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) tebliğinde tavsiye ettiği metod; öğüt vermek, işlenen fiillerin neticelerini hatırlatmak, sevap ve ceza ile ilgili sözler söylemek, Allah'ın (c.c.) emir ve yasaklarına uymayı öğütlemek anlamına gelen “mev'ize-i hasene”dir.¹⁴⁷

Hız. Peygamber (s.a.v.) peygamberliği boyunca putperest, Hristiyan, Yahudi, Mecusi gibi İslam dini dışındaki inançlar ile mücadele etmiş, insanları bir olan Allah'a (c.c.) inanmaya, adaletsizlik içinde yaşamayı bırakıp insan haklarına riayet etmeye, mazlumlara zulmetmeden yaşamaya, kardeşliğe davet etmiş, bu dünyada yaşananlar ve yapılanlar neticesinde mükâfat veya ceza olarak Cennet ve Cehennem varlığından haberdâr etmiştir. Farklı inanç, farklı karakterde ki insanların ortak noktada toplanması elbette kolay bir iş değildir. Fakat yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede bunun başarılması, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanları davet ederken kullanmış olduğu metodlarda gizlidir.

¹⁴³ Şuara, 26/3.

¹⁴⁴ Mâide, 5/67.

¹⁴⁵ Zariyat, 51/55.

¹⁴⁶ Nisa, 4/63.

¹⁴⁷ Mehmet Soysaldı, “Araştırma: Hz Peygamber Nasıl İrşad Etti?; Davette Usul Neden Önemli?”, *Gülistan Dergisi*, İstanbul, Nisan 2009, Sayı: 100.

2.2.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Tebliğ Metodları

Hz. Peygamber (s.a.v.) insanları İslam'a davet ettikten sonra İslam'ı seçen yeni Müslümanları eğitmiştir. Cahiliye dönemini Asrı Saadete çeviren metodları şöyle sıralaya biliriz;

1-Hz. Peygamber, tebliğe önce kendi yakınlarından başlamıştır: (Öncelikle) En yakın hısımlarını uyar(korkut).¹⁴⁸ Nitekim ilk Müslümanlar, eşi Hz. Hatice (r.anhâ) ve sürekli yanında bulunan amcasının oğlu Hz. Ali'dir. Hz. Ebubekir (r.a.) gibi yakın dost ve arkadaşları ile kendi kabilesinden olan akrabalarına, daha sonra da çevre kabile ve şehir merkezlerine açılmıştır. Eğer bir isim vermek gerekirse buna, merkezden muhite doğru açılma uygulaması diyebiliriz.¹⁴⁹

2-Allah'ın Resulü (s.a.v.) daima müjdeleyici ve kolaylaştırıcı olmuştur: Bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyururlar; “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”¹⁵⁰ İslamiyet, iman ve ümit dinidir. İnsan, yapmayı düşündüğü şeyin iyi, güzel ve yapılabilir olduğuna inanmazsa teşebbüse geçmez. İnsanı harekete geçiren en önemli güç, inançtır. Zaten İslam'da en önemli husus, imandır.¹⁵¹ Allah Resulü (s.a.v.), insanlara devamlı ümit ve müjde vermiştir. İslam'ın güzel ameller neticesinde müminlere cenneti kazandıracığını, cehennemden kurtaracağını, güzel amellerin Allah'ın (c.c.) rahmetine kavuşturacağını anlatmıştır. Müslümanlara hayatlarının en zor anlarında dahi ümit ve müjde vermiştir.

Hendek savaşı hazırlıklarının devam ettiği bir sırada Müslümanlar sert bir kaya ile karşılaşılır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Selman-ı Farisi'nin balyozunu aldı. “Bismillah” diyerek kayaya bir darbe indirdi. Kayanın üçte birini yerinden kopardı ve “Allahu Ekber! Bana Şam'ın anahtarları verildi. Vallahi, ben şuanda Şam'ın kırmızı köşklerini görüyorum!” buyurdu. Sonra yine “Bismillah” deyip kayaya balyozla ikinci darbeyi indirdi. Kayanın üçte biri daha parçalandı. Yine “Allah-u Ekber! Bana Fars'ın anahtarları verildi! Vallahi, şuanda ben Kisra'nın Medayin şehrini ve onun beyaz

¹⁴⁸ Şuara, 26/214.

¹⁴⁹ *İslamisohbetiz*, “Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu”, Ekim 2014, Kaynak: <http://www.islamisohbetiz.com/rasulullahin-islama-davet-metodu> (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2014).

¹⁵⁰ Buhari, İlim, 11, Edep, 80; Müslim, Cihad, 8.

¹⁵¹ Ali Erkan Kavaklı, “En Sevilen Öğretmen Hz. Muhammed'in (s.a.v.): Gönülleri Fetheden Eğitim Metotları 2”, *Yenidünya Dergisi*, Ağustos 2014, ss. 2-3.

köşklerini görüyorum!” buyurdu. Ondan sonra üçüncü defa yine “Bismillah” deyip balyozla vurdu, kayanın geri kalan kısmını da kopardı. Yine “Allah-u Ekber! Bana Yemen’in anahtarları verildi! Vallahi, şu anda ben San’a’nın kapılarını görüyorum!” buyurdu.¹⁵²

3-İnsanların güzel davranışları ödüllendirerek takdir etmiştir:

Bir eğitimcinin eğitim esnasında dikkat etmesi gereken en önemli hususlardan biri, davranışların yerleşmesi ve öğretilmeye çalışılan konunun kolaylıkla benimsenmesi için ödül vermesidir. Çünkü beğenilmek takdir edilmek büyük küçük bütün insanlar için önemlidir. Takdir edilen, ödüllendirilen davranışlar insanlarda daha kalıcı iken ödüllendirilmenin olmadığı davranışların terki daha kolay olmaktadır. Mükemmel bir eğitimci olan Hz. Peygamber (s.a.v.) bu metodu sıklıkla kullanmıştır.

Ödülün maddi olası şart değildir. Davranışı övme, güzel söz, hatta içten bir gülümseme dahi manevi ödül olabilir. Hz. Peygamber (s.a.v.) olumlu davranışta bulunanları güzel bir sözle dahi olsa ödüllendirilmesini tavsiye etmektedir.

“Kim size iyilik yaparsa mükâfatlandırın; mükâfat olarak verecek bir şey bulamazsanız, sizin onları ödüllendirdiğinizi görmelerine kadar onlara dua edin.”¹⁵³

İbn Abbas (r.a.) anlatıyor: “Bir gün Nebi (s.a.v.) tuvalete gitti. Ben de abdest alması için bir kaba su hazırladım. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) su dolu kabı görünce kimin hazırlayıp koyduğunu sordu. Benim hazırladığımı öğrenince: “Allah'ım, onun dindeki anlayışını artır.” diyerek bana dua etti.” Hz. Peygamber (s.a.v.) burada İbn Abbas'ı dua ederek ödüllendirmiştir.

4-Soru sorarak ilgi uyandırmıştır:

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı incelendiğinde soruya, probleme, zamana, mekâna veya farklı durumlara göre çeşitli metodları takip ettiği bilinmektedir. Diğer metodlar yanında en çok kullandığı metodlardan birisi de şüphesiz soru-cevap metodudur. Hz. Peygamber (s.a.v.) soru-cevap metodundan, birçok konunun öğretiminde yararlanmış ve bunda da başarılı olmuştur. Soru-cevap metodu Hz.

¹⁵² Ahmet İbn-i Hanbel (ö. 241-855), *el Müsned*, Mısır, 1313, c. 4, s. 303.

¹⁵³ Ebu Abdirrahman Ahmed b. Şuayb Nesai, (303-915), *es-sunen*, 1. Bsm., 1Mısır, 1930, c. 1-7, Zekât 72; Ebu Davud, Zekât 38; Ahmed b. Hanbel, c. 1, 250; c. 2, 68, 99, 127.

Peygamber'in (s.a.v.) din öğretimi uygulamalarında olduğu gibi, daha sonraki dönemlerde de Müslümanlar tarafından mescidlerde, camilerde ve medreselerde uzun yıllar kullanılmıştır.¹⁵⁴ Bugün de eğitimin her alanında ve din eğitiminde uygulanmaya devam edilmektedir.

Hiz. Peygamber (s.a.v.) konuya dikkat çekmek, merak ve ilgi uyandırmak için soru sorardı. Hiz. Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor: "Resulullah (s.a.v.) buyurdular ki: "Gıybetin ne olduğunu biliyor musunuz?", "Allah ve Resulü daha iyi bilir!" dediler. Bunun üzerine: "Birinizin, kardeşini hoşlanmayacağı şeyle anmasıdır!" açıklamasını yaptı. Orada bulunan bir adam: "Ya benim söylediğim onda varsa, (Bu da mı gıybettir?)" dedi. Allah Resulü (s.a.v.): "Eğer söylediğin onda varsa gıybetini yapmış oldun. Eğer söylediğin onda yoksa bir de bühtanda (iftirada) buldun demektir."¹⁵⁵ Görüldüğü gibi Hiz. Peygamber (s.a.v.) soru sorarak önce ilgi ve merak uyandırıyor, ondan sonra anlatacaklarını anlatıyordu. Böylelikle anlatmak istediği konu insanların zihninde daha kalıcı hale geliyordu. Anlatılanların kalıcı ve uygulanır hale gelmesi insanlardaki köklü değişimin en büyük nedenidir. Soru-cevap metodu da bu köklü değişimin bir parçası olmuştur.

5-Tebliğ i bir anda değil zamana yayarak, tedrici olarak yapmıştır:

Kâinata tedricilik kuralı vardır. Her şey zaman içinde olgunlaşır. Bir fidan zaman içinde büyür, ağaç olur ve meyve verir. Dış dünyadaki bu gelişmeler, insanın iç dünyası ve karakter oluşumu için de geçerlidir. Zihin ve ruh eğitiminde de zamana ihtiyacımız vardır.¹⁵⁶ Mesela İslam'ın ilk yıllarında namaz, sabah ve akşam olmak üzere iki vakit olarak emredildi.¹⁵⁷ Cenab-ı Hak (c.c.), Müslümanları buna alıştırdıktan ve ruhen onları hazırladıktan sonra beş vakit namaz farz kılınmıştır.¹⁵⁸

İçki yasaklanırken de tedrici metod kullanılmıştır. Basamak basamak ilerleyen yasaklar ile önce içkinin zararının faydasından çok olduğu anlatılmış, sarhoşken namaz kılınmaması istenmiştir. Böylece namaz vakitlerinde içki içilmemesi emredilmiş, daha

¹⁵⁴ Mehmet Şevki Aydın, *Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları Yeterlikleri*, (Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Yayınları, No: 95, Kayseri 1996, s. 130-142.

¹⁵⁵ Ebu Davud, Edeb, c. 5, s. 191-192.

¹⁵⁶ Kavaklı, "En Sevilen Öğretmen Hiz. Muhammed", s. 3.

¹⁵⁷ Hud, 11/114; Taha, 20/12.

¹⁵⁸ Bakara, 2/238; el-Kurtubi, el-Cami Li Ahkami'l-Kur'an, c. 3, s. 210.

sonra da içki bütünüyle yasaklanmıştır. İnsanların alışkanlıklarını bir anda bırakması mümkün değildir o yüzden kademe kademe ilerlenmiştir.¹⁵⁹

6-Örnek vererek anlatmıştır:

Allah Resulü (s.a.v.) tebliğ görevini yerine getirirken kolaylaştırıcılığı esas almış ve anlattıklarını etrafındaki insanların doğru ve kolaylıkla anlayabilmeleri için farklı metodlar kullanmıştır. Kullandığı bu metodlardan bir tanesi de örneklerle anlatımdır. Örnekleme, en etkili eğitim metodlarından biridir. Hikâyeler ve örneklerin akılda kalıcılığı daha uzun sürelidir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kullanmış olduğu örnekleme metodunu namazın önemini anlatırken görmekteyiz.

“Sizden birinizin kapısının önünden bir nehir aksa ve bu nehirde her gün beş kere yıkansa, acaba üzerinde hiç kir kalır mı, ne dersiniz?” Bu hal, dediler, onun kirlerinden hiçbir şey bırakmaz!” Aleyhissalatu vesselam: İşte bu, beş vakit namazın misalidir. Allah (c.c.) onlar sayesinde bütün hataları siler.” buyurdu.¹⁶⁰

7-Öğretmek için hikâyelerden faydalanmıştır:

Öğretilecek bir konuyu doğrudan anlatmak yerine kıssa ile örneklendirilerek anlatmak öğrencinin konuyu anlamasını kolaylaştırır. Sözel zekâyâ hitap eden bu yöntem Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eğitim metodunda önemli bir yere sahiptir.¹⁶¹ Konuyla ilgili olarak Ebu Hüreyre (r.a.) şu hadis-i şerifi nakleder:

“Bir köpek, susuzluktan neredeyse ölecek durumda, bir kuyunun etrafında dolaşır duruyormuş. İsrailoğulları'ndan bir kötü yola düşmüş kadın onu görünce hemen mestini çıkarıp başörtüsüne bağlamış ve bununla su çekip hayvanı sulamış. Bu sebeple günahları affedilmiştir.”¹⁶² Hadis-i şeriften de anlaşıldığı gibi verilmek istenen bilgi hikayeleştirilerek anlatıldığında, akılda daha kolay kalır ve geç unutulur.

8-İnsanlara sabırlı olmayı öğrettiği gibi kendisi de insanlara hep sabırla yaklaşmıştır:

¹⁵⁹ Nahl, 16/67, Bakara, 2/219, Nisa, 4/43, Maide, 5/90-91.

¹⁶⁰ Buhari, Mevakit 6; Müslim, Mesacid, 282, 666.

¹⁶¹ Duygu Kaçaranoglu, *Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Eğitim Sisteminde Çoklu Zekâ Uygulamaları*, Kaynak: <http://www.dersimiz.com/eyazim/Hz-Muhammedin-Sav-Egitim-Sisteminde-Coklu-Zeka-Uygulamalari-125.html> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2015).

¹⁶² Müslim, Tevbe, 155/2245.

Sabır, bir insanda bulunması gereken en büyük erdemlerdendir. Allah Resulü'nün (s.a.v.) hayatını incelediğimizde yaşadığı bütün bela ve musibetleri sabırla karşılamış, Müslümanlara da sabrı tavsiye etmiştir. Allah Resulü (s.a.v.) ilahî mesajı insanlığa iletme emrini Allah'tan (c.c.) alınca insanları tek tek dine davet etmiş, karşılaştığı olumsuzluklar karşısında sabırla hareket ederek tebliğe devam etmiştir. Sabrının neticesi zamanla meyvelerini vermiş, ilk başta O'na karşı çıkan insanlar yavaş yavaş dine girmeye başlamıştır. Mükemmel bir eğitimci olan Allah Resulü (s.a.v.) eğitimin püf noktasının sabır olduğunu, bu yüzdende dine girdikten sonra insanların din ve karakter eğitimleri esnasında karşılaştıkları olaylara sabır ve hoşgörülle yaklaşmayı elden bırakmamıştır. Tebliğ süresince sabır eşliğinde verilen eğitim zafer ile neticelenmiştir. Allah Resulü (s.a.v.), bunu ifade etmek için “Sabreden zafere ulaşır.”¹⁶³ buyurmuşlardır.

Kur'an-ı Kerim'de seksenden fazla yerde sabır zikredilerek, mü'minlerin ona ittibaları emredilir.¹⁶⁴ Kur'an-ı Kerim'de Allah, bize sabrı tavsiye eder ve sabır karşılığı cenneti müjdeler. “Sabırlarına karşılık cennet ve (giyecek olarak) ipek ihsan eder.”¹⁶⁵ “Ey iman edenler! Sabır göstererek ve namazı vesile kılarak Allah'tan yardım dileyin. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir.”¹⁶⁶

9-İnsanlara güler yüzlü, yumuşak sözlü ve hoşgörülü davranmıştır:

“O vakit, Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şayet sen, kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için duada bulun! (Umuma ait) işlerde onlara danış. Artık kararını verdiğin zaman da Allah'a dayanıp güven! Çünkü Allah, kendisine tevekkül edenleri sever.”¹⁶⁷ Ayet-i kerimeden de anlaşıldığı üzere hilm, rahmetten gelir. Eğer Allah Resulü, kaba ve haşin olsaydı -ki, asla değildi- etrafında bulunanların hepsi

¹⁶³ Hadisin kaynağı yok.

¹⁶⁴ *İslamisohbetiz*, “Resulullah'ın İslam'a Davet Metodu”, Ekim 2014, Kaynak: <http://www.islamisohbetiz.com/rasulullahin-islama-davet-metodu/> (Erişim Tarihi: 28 kim 2014).

¹⁶⁵ İnsan, 76/12.

¹⁶⁶ Bakara, 2/153.

¹⁶⁷ Âl-i İmran, 3/159.

dağılıp gidecekti. Böylelikle ihtidalar gerçekleşmezdi. Allah'ın engin rahmetidir ki, O'nu yumuşak huylu kıldı.¹⁶⁸

Eğitimde dikkat edilmesi gereken husus sevgi, şefkat ve hoşgörü ile hareket etmektir. Allah Resulü (s.a.v.) sevgi dinini sevgi ve hoşgörü içinde anlatmıştır. İnsanları zorlamadan, nefret ettirmeden, hoşgörüye dayalı eğitim vermiştir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu yaklaşımı sayesinde insanlar etrafında pervane olmuş, dinî öğrenip yaşamışlardır. Eğer Hz. Peygamber (s.a.v.) yaşadığı olumsuzluklar karşısında hoşgörülü olmasaydı ayette de belirtildiği gibi etrafında kimse kalmazdı. Buradan anlıyoruz ki eğitimde insanların algısının açık olup eğitimin istenilen şekilde verimli olması için hoşgörüyle yaklaşılması gerekmektedir.

Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor:

Bedevinin biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mescidinin içinde küçük abdestini bozdu. Mescitte bulunanlar kızdılar, bağıştılar, yerlerinden kalkıp adamın üzerine yürümeye başladılar. Nerdeyse adamı döveceklerdi... Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara şu emri verdi:

"Onu bırakın. İdrarını yaptığı yere bir kova su dökün ve temizleyin. Sizler kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil..."¹⁶⁹

10-Anlattıklarının zihinlere yerleşmesi için sözlerini tekrarlamıştır:

Eğitimde konuların unutulmaması, anlaşılması ve zihinlere iyice yer edebilmesi için anlatılanların tekrar edilmesi gerekmektedir. Allah Resulü (s.a.v.) karşısında kendisini dinleyen insanların arasında anlayışlarının kimisinin hızlı, kimisinin yavaş olduğunu bildiği için önemli yerleri tekrarlamış dikkatleri o noktaya çekmiştir.

Enes (r.a.) "Allah'ın Elçisi (s.a.v.) bir cümle söylediği zaman, anlaşılıncaya kadar onu bazen üç defa tekrarlardı. Bir topluluğa uğradığı zaman onlara selâm verirdi.

¹⁶⁸ *İslamisohbetiz*, a.g.m.

¹⁶⁹ Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abillatif Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, (Çev. ve şerh: Ahmed Naim), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1980, c. 1, s. 165; Müslim, Taharet, 100; Buhari, Vudü, 58.

Konuştığı zaman ne az ne de çok konuşurdu. Konuşurken ara yere lüzumsuz kelime koyarak sözü uzatmaz, daha iyi konuşma külfetine girmekten hoşlanmazdı.”¹⁷⁰

11-İnsanların anlayabileceği şekilde konuşmuştur:

Allah (c.c.) insanları hem fitrat hem zekâ açısından farklı yaratmıştır. Muhatap olduğumuz her insanın anlayışı farklıdır. Bu yüzden Allah Resulü (s.a.v.) “İnsanlara anlayabilecekleri şekilde konuşunuz.”¹⁷¹ diye buyurmaktadır. Allah Resulü’nün (s.a.v.) kendisinin de buna hassasiyetle dikkat ettiğini Hz. Ali’nin (r.a.) şu sözleriyle anlıyoruz; “Sevgili Peygamberimiz (s.a.v.) çabuk konuşmazdı; her işitenin anlayacağı şekilde teker teker konuşurdu.”¹⁷²

Hz. Peygamber (s.a.v.) konuşmaları esnasında, yanlış anlaşılır endişesi ile her şeyi herkese ve her yerde söylememiştir. Bu sebeple dinleyiciler içinde, kavrama kabiliyeti kıt insanların bulunabileceğine dikkat etmiştir. Konunun önemine işaret eden Hz. Ali (r.a.):

“İnsanlara anlayabilecekleri şeyleri söyleyin. Sözü anlamayıp da Allah’ı (c.c.) ve Resulü’nü (s.a.v.) yalancı duruma düşürmelerini ister misiniz?”¹⁷³ buyurmuştur. İnsanlara anlayabileceklerini söylemek kadar, anlayabilecekleri bir dil ve üslûp ile konuşmak da önemlidir.¹⁷⁴ Davetçinin cemaatini ve muhatabını tanıması, doktorun hastasını tanıması derecesinde lüzumlu ve önemlidir. İnsanlara faydalı olabilme gayesini taşıyan her davetçinin atacağı ilk adım muhatabı tanımadır. Bu şart yerine getirilmeden yapılan davet ve irşadla, hastayı dinlemeden yapılan tavsiyeler ve yazılan reçete arasında bir fark yoktur.¹⁷⁵

Soysaldı, hatip cemaatini bir psikolog gözüyle incelemesi, kime ve hangi sözü ne şekilde söyleyeceğini iyi tespit etmesi gerektiğini belirtirken, cemaatinin ortak

¹⁷⁰ Kavaklı, “En Sevilen Öğretmen Hz. Muhammed”, s. 2-3.

¹⁷¹ Buhari, İlim, 49.

¹⁷² Et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ (ö. 279-892), *es-sünen*, c. 1-10, (thk. Ahmet Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdülbaki-İbrahim Atve İvad), Yayın yılı tarihsiz, Menakıb, 19/3642.

¹⁷³ Mehmet Soysaldı, “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Toplumunu İslahta Tebliğ Metodu”, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kaynak: <http://web.firat.edu.tr/msoysaldi/hzpeytebligmetodu.pdf> (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2015).

¹⁷⁴ Ahmet Lütfi Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, Marifet Yayınları, İstanbul 1980, s. 87.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 87.

derdinden haberi olmayan bir hatibin yapacağı en güzel konuşmanın bile hiçbir faydası olmayacağını ifade etmiştir.¹⁷⁶

Hz. Peygamber (s.a.v.) muhataplarını önce yeteri kadar tanır ve onlarla konuşurken, durumlarını gereği gibi takdir eder lüzumlu konuşmayı ona göre yapardı.¹⁷⁷ Meselâ; Resulullah (s.a.v.), kendine sorulan aynı manadaki soruları, ayrı ayrı cevaplarla karşılamıştır. Soruyu soran şahsı ve içinde bulunduğu şartları göz önünde bulundurarak gereken cevabı vermiştir. Bir gün, bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın Resülü, Allah'ın sevdiği en faziletli ameller nelerdir?" diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.v.), bu soruya değişik yerlerde farklı farklı cevap vermiştir.

Harp zamanında kendisine böyle bir soru yöneltildiği zaman; cihat etmenin en faziletli amel olduğunu söyler,¹⁷⁸ kıtlık ve afet zamanlarında; sadaka vermenin, aç ve yoksul kimselerin doyurulmasının en faziletli amel olduğunu söylerdi.¹⁷⁹ Soru soran kişi fazla konuşan, geveze birisiyse, ona, dilini tutmasını; soruyu soran çok çabuk kızıp, sinirlenen biri ise ona da sinirlenmemesini tavsiye ederdi.¹⁸⁰ İşte, bu şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.), maharetli bir doktor gibi önce hastalığı teşhis eder, sonra ona en uygun ilâcı verirdi.¹⁸¹

İnsanların bilgi, zekâ, edebî kabiliyet, kültür yönleriyle aynı seviyede olmaları düşünülemez. Yaptığı tebliğ ve irşad da başarılı olmak isteyen bir insan, konuşmalarını muhatabının bilgi ve kültür seviyesine göre ayarlamalıdır.¹⁸² Kültürlü bir insanı, kara cahil gibi kabul ederek konuşmak; zekâ seviyesi düşük bir kimseye, zeki bir insana hitap eder gibi söz söylemek; inanan bir insana hitap ederken, inkâr durumunda olan gibi hareket etmek, tebliğ ve irşad da başarısız olmaya yol açar.¹⁸³

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) önem verdiği en mühim metodlardan biri muhataba göre harekettir. Kendisi insanların akıllarının derecesine, içtimaî seviyelerine, muhatabın içinde bulunduğu zamanın şartlarına göre hareket eder, ashabının da bu

¹⁷⁶ Mehmet Soysaldı, "Araştırma: Hz. Peygamber Nasıl İrşad Etti?; Davette Usul Neden Önemli?", *Gülistan Dergisi*, İstanbul, Nisan 2009, Sayı: 100.

¹⁷⁷ Buhari, İman, 17; Müslim, İman, 36.

¹⁷⁸ Buhari, İman, 19; Müslim, İman, 14.

¹⁷⁹ Mehmet Soysaldı, "Faziletli Ameller", *Hakses Dergisi*, Ankara 1995, s. 7.

¹⁸⁰ Buhari, Edeb, 76.

¹⁸¹ Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, s. 117.

¹⁸² Soysaldı, "Araştırma: Hz. Peygamber Nasıl İrşad Etti?".

¹⁸³ Abdurrauf Münavi, *Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağir*, Beyrut 1972, c. 2, s. 215.

şekilde davranmasını isterdi.¹⁸⁴ Hz. Peygamber (s.a.v.) insanların anlayabilmesi için seviyelerine uygun konuşurdu. Kimisine derinlemesine anlatırken kimisine de yüzeysel anlatırdı. Bu durumu da şu sözleriyle ifade etmiştir; “İnsanlara derecelerine göre muamele ediniz.”¹⁸⁵ “Cahillere hikmetten bahsetmeyiniz.”¹⁸⁶

12-İnsanı değil, davranışı eleştirmiştir:

Eğitimde dikkat edilmesi gereken noktalardan bir tanesi de hiç şüphesiz açık algıları kırma ve rencide etme neticesinde kapatmaya neden değildir. Çünkü duyguları incinen insanın öğrenme şevki kırılır. Bu hassasiyete dikkat eden Allah Resulü (s.a.v.) kırıcı konuşmazdı. Kendisine kötü davranıldığı zaman bunu kişiselleştirmez, genelleme yapar ve düzeltirdi. Kendisine bir şikâyet ulaşırsa veya hatalı bir davranış görse yapanın yüzüne vurmazdı.¹⁸⁷

“İnsanlara ne oluyor, niçin şöyle söylerler veya böyle yaparlar!”¹⁸⁸ diye konuşur, davranışın kötü olduğunu hissettirir, insanı kötülemez ve insana ağır gelecek söz söylemezdi.¹⁸⁹

13-Yalan vaatlerde bulunmamış, özü sözü bir olmuştur:

Allah Resulü'nün (s.a.v.) peygamberlik öncesinde sözünün doğruluğu, güvenilirliği neticesinde Muhammed-ül Emin diye anılmaktaydı. Peygamberlik öncesinde ve sonrasında yalan vaatlerde bulunmaz, sözünü yerine getirirdi. Peygamberlik sonrası insanların din ve karakter eğitiminde bu hususa dikkat etmiştir.

Abdullah bin Amr (r.a.) anlatıyor: "Ben küçüktüm, Peygamberimizin evimizde bulunduğu bir günde, annem beni: "Gel sana bir şey vereceğim." diye çağırdı. Peygamberimiz anneme: "Çocuğa ne vermek istedin?" diye sordu. Annem: "Hurma vereceğim." dedi. Bunun üzerine Peygamberimiz: "Eğer (çocuğu aldatıp ona) bir şey

¹⁸⁴ Ed-Darimi, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö. 255-868), *es-Sünen*, c. 1-2, (thk. Huseyn Selim Esed), Daru'l-Kitabi'l-A'rabi, 1. Baskı, Beyrut 1407/1987, Mukaddime, s. 34.

¹⁸⁵ Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, s. 120.

¹⁸⁶ Müslim, Mukaddime, 3; Acluni, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi (ö. 1162/1748), *Keşfü'l-Hafa ve Müzilu'l-İlbas amme'stehera mine'l-Ehadisi ala Elsineti'n-Nas*, (thk. Ahmed el-Kalaş), Müessesetü'r-Risale, 4. Bsk. Beyrut 1405, c. 1, s. 225.

¹⁸⁷ Ali Erkan Kavaklı, “Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eğitim metotları nasıldı, örnekler verir misiniz?”, Temmuz 2008, Kaynak:<http://www.sorularlailamiyet.com/article/10005/hz-peygamber-asv-in-egitim-metotlari-nasildi-ornekler-verir-misiniz.html> (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2014).

¹⁸⁸ Ebu Davud, Edep, 6.

¹⁸⁹ İbrahim Canan, *Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye*, 2. Bsk, Işık Akademi Yayınları, İstanbul Nisan 2011, s. 325.

vermeyeydin, sana bir yalan günahı yazılırdı." buyurdu.¹⁹⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.), "Aldatan bizden değildir."¹⁹¹ buyurarak insanlara yalansız yaklaşmanın önemini belirtmektedir.

14-İnsanların hakkına riayet etmiştir:

Eğitim esnasında dikkat edilmesi gereken hususlardan bir diğeri de insanlar arasında adaletle hükmetmek, hakka riayet etmektir. Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlar arasındaki adaletle dikkat eder, kimsenin hakkının yenmesine müsaade etmezdi.

Ashaptan Numan bin Beşir anlatıyor: Babam beni alıp Allah'ın Elçisi'ne (s.a.v.) getirdi ve şöyle dedi:

- "Ya Resulullah, ben bu oğluma bir bağışta bulundum. Bana ait bir köleyi ona verdim."

- "Bundan başka çocuğun var mı?"

- "Evet."

- "Hepsine buna bağışladığının bir benzerini bağışladın mı?"

- "Hayır."

- "O hâlde beni şahit tutma, çünkü ben haksızlığa şahitlik yapamam." Sonra da şunu sordu:

- "Ya Beşir, çocukların hepsinin sana iyilikte bulunması, saygı göstermesi, eşit seviyede olmaları seni sevindirir mi?"

- "Evet, sevindirir!"

- "O takdirde birine verip diğerini neden mahrum bırakıyorsun?"

Efendimiz: "Geri çevir." buyurdu.¹⁹² Sonrada "Allah'tan korkunuz ve çocuklarınız arasında adalet ediniz." buyurdu.¹⁹³ Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.)

¹⁹⁰ Ebu Davud, Edep, 88.

¹⁹¹ Müslim, İman, 164, Fiten, 16.

¹⁹² Buhari, Hibe, 11, Şehâdet, 9; Müslim, Hibat, 1623.

¹⁹³ Zebidi, a.g.e., c. 8, s. 1133; Müslim, Hibat, 18.

etkili konuşması neticesinde evlatları arasında adaletsiz davranan babayı adaletli davranmaya ikna etmiştir.

15- Öğrettiklerini yazdırmıştır:

Yazarak öğrenme, en iyi öğrenme şekillerinden biridir. Zira söz uçar yazı kalır. Abdullah bin Amr bin El-As şöyle anlatıyor:

Resulullah'dan (s.a.v.) duyduğum her şeyi ezberlemek için yazıyordum. Kureyş, beni bundan menetti. Resulullah (s.a.v.), kızgınlık ve sükûnet hâlinde konuşan birisi. Sen ondan işittiğin her şeyi yazıyor musun, dediler. Bunun üzerine yazmayı bıraktım. Daha sonra durumu Resulullah'a (s.a.v.) arz ettim. Eliyle ağzını işaret ederek şöyle buyurdu:

"Yaz, nefsim kudret elinde olan Allah'a ant olsun ki buradan haktan başka bir şey çıkmaz."¹⁹⁴

16-Şekil çizerek, benzetmeler yaparak ve beden diliyle anlatmıştır:

Şekil ve resimlerle anlatılan bilgiler akılda daha iyi kalır. Beyinin sağ yarım küresi, resim ve şekilleri, fotografik hafızaya kaydeder ve kolay kolay unutmaz. Bu sebeple resim ve şekillerle, göstererek anlatmak, konuların daha iyi anlaşılmasını ve öğrenilmesini sağlar.¹⁹⁵

Hız. Peygamber (s.a.v.), Hız. Cabir (r.a.) ile birlikte otururken toprağa şekil çizerek ona Allah'ın (c.c.) ve şeytanın yolunu anlattı. Hız. Cabir (r.a.), olayı şöyle anlatır:

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) yanında otururken önüne bir çizgi çizdi ve "İşte böyle; bu, Yüce Allah'ın yoludur." buyurdu. Sonra bu çizginin sağına iki çizgi, soluna iki çizgi çizdi ve "Bunlar da şeytanın yollarıdır." buyurdu. Ardından elini ortadaki çizginin üzerine koydu ve şu ayeti okudu: "Dosdoğru yoluma uyun. Sizi Allah yolundan ayrı düşürecek yollara sapmayın. Allah, size bunları, sakınasınız diye tavsiye etmektedir."¹⁹⁶

¹⁹⁴ Ebu Davud, İlim, 3646.

¹⁹⁵ Kavaklı, "Hız. Peygamber'in (s.a.v.) eğitim metotları".

Kaynak: <http://www.sorularlailamiyet.com/article/10005/hz-peygamber-asv-in-egitim-metotlari-nasildi-ornekler-verir-misiniz.html> (Erişim Tarihi: 30 Ekim 2014).

¹⁹⁶ Enam, 6/153.

17-Göstererek anlatıp, uygulatmıştır:

TÜBİTAK, yapılan bir araştırmaya göre insanların; okuduklarının %10'unu, işittiklerinin %26'sını, gördüklerinin %30'unu, görüp işittiklerinin %50'sini, söylediklerinin %70'ini, yapılan şey konusunda söylediklerinin %90'ını¹⁹⁷ akılda tutabildiğini belirtmektedir.

Gösterip yaptırma yöntemi, bir işlemin uygulanmasını, bir araç gerecin çalıştırılmasını, önceden gösterip açıklama¹⁹⁸ sonrada karşısındaki insanın uygulamasının istendiği bir methodur. Bu metod, daha çok psiko-motor davranışların öğretiminde kullanılmakla birlikte, görgü ve ahlaki kuralların öğretiminde de kullanılır.¹⁹⁹

Bir gün Hz. Peygamber (s.a.v.), koyun yüzen bir delikanlıya rastladı. Ona:

- "Bak, sana öğreteyim." dedi. Elini deri ile et arasına sokup koltuk altına kadar vardırı. Sonra da şöyle dedi:

- "Delikanlı, işte böyle yüz!"²⁰⁰

Bu metodun uygulandığı öğrenmeler hem görerek hem işiterek hem de yaparak öğrenildiği için öğrenilmesi kolay unutulması zordur. Bu yüzden Allah Resulü (s.a.v.) bu metodu sıklıkla kullanmıştır.

18-Gösteri metodunu uygulamıştır:

Hz. Peygamber (s.a.v.), Bir seferinde abdest alacağını soran bedeviye, üçer kere azalarını yıkayarak abdesti öğretmiş; "İşte abdest böyle alınır. Kim bundan fazlasını yaparsa hatalı davranmış, haddi aşmış ve zulmetmiş olur." diye tembihlemiştir.²⁰¹

Bu metod, hem göze hem kulağa hitap ettiği için öğrenmede kalıcılığı artırır.

19-Anlattıklarını önce kendisi uygulamıştır:

¹⁹⁷ İnci Ayhan, "Öğrenme: İnsanlar Yağmur Altında Niçin Başlarını Eğiyor Olabilir?", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Ekim 2002, Sayı: 419, s. 92.

¹⁹⁸ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, 6. Bsk, Nobel Yayınları, 2013, s. 272.

¹⁹⁹ Mustafa Öcal, *Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar*, TDV Yayınları, Ankara 1990, s. 267.

²⁰⁰ Ebu Davud, Taharet, 73; İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvini (ö. 275-888), *Sunenu İbn Mace*, (thk. Muhammed Fuat Abdulkaki), Beyrut 1975, Zabaih, 6.

²⁰¹ Nesai, Taharet, 105.

Bir eğitimcide aranılan en önemli özelliklerden biri anlattıklarını yaşayıp yaşamadığıdır. Eğitimin verimliliğinin artması için anlatılan ile yapılanın birbiriyle uyumlu olması gerekmektedir.

Zira tebliğ eden rehber, tebliğ ettiği meseleyi çok iyi temsil etmelidir. Onun anlatacağı şeyler, hep yaşadığı şeyler olmalıdır. İşte Hz. Peygamber (s.a.v.), başkalarına dediklerini, ilk önce kendi nefsinde yaşamış ve her zaman dediklerinin canlı bir misali olmuştur. Onun için de her sözü, kitlelere tesir etmiş, söyledikleri hep kabul görmüş ve tatbik edilmiştir.²⁰²

Mahzum kabilesinden olan bir kadın hırsızlık yapmıştı. Hırsızlık sebebiyle elinin kesilmesi hükmünü kaldırabilmek için Üsame'yi şefaathçi yaparak kurtuluş yolu arayanlara Hz. Peygamber: "Allah'a yemin ederim ki Muhammed'in kızı Fatıma bile hırsızlık yapmış olsaydı, mutlaka elini keserdim." demiştir.²⁰³

Resulullah'ın (s.a.v.) Müslümanlar arasındaki bu üstün vasfı, O'nu, her yönüyle sözü dinlenir bir peygamber olarak tanımlarına vesile olmuştur. Allah Resulü'nün (s.a.v.) sözüyle davranışlarının hayatı boyunca tutarlılık içerisinde olması ashabının ona sarsılmaz bir imanla bağlanmasını sağlamıştır.²⁰⁴

Allah (c.c.) insanı yaratıp, yeryüzüne yaşaması için gönderdiği zaman, peygamberleri onu eğitmesi için eğitimci olarak tayin etmiştir. Şu durumda peygamberler Allah (c.c.) tarafından gönderilmiş birer öğretmendir. İnsanlara dini anlatıp nasıl yaşanacağını anlatan peygamberler, bu süreç içinde nasıl bir yol takip edeceklerini Allah'tan (c.c.) gelen emirler doğrultusunda tatbik etmişlerdir.

Kendisinin de bir muallim olarak gönderildiğini vurgulayan Allah Resulü (s.a.v.), son peygamber olarak gönderildiği insanlara dinî tebliğ etmiş, davetine icabet edenlerin din eğitimlerini ve din eğitimi yanında getirdiği karakter eğitimini de vermiştir. Elbette ki bu kolay bir süreç olmamış fakat Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uyguladığı metodlar sayesinde İslamiyet, kısa sürede yayılmıştır.

²⁰² Soysaldı, "Hz. Peygamber Nasıl İrşad Etti?"

²⁰³ Kazancı, *Peygamber Efendimizin Hitabeti*, s. 96.

²⁰⁴ Soysaldı, *a.g.m.*

2.2.2.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Gayrimüslimlere Bakışı

610 yılında İslam'ı bütün insanlığa anlatmakla vazifelendirilen Hz. Peygamber (s.a.v.) insanlara dinî anlatırken o topraklarda politeist Araplar, Hıristiyanlar, Yahudiler yaşamaktaydı. Müslümanlığı kabul eden her sahabenin geçmişinde farklı bir inancı, dinî vardı. Hz. Peygamber (s.a.v.) dinî anlatırken insanları zorlamamıştı. Yeni din ile karşılaşan gayrimüslimlerin bir kısmı ilahî çağrıya uyarken bir kısmı da uymamaktaydı. Buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.) ve Müslümanlar ile aynı ortamda kendi dinlerini yaşamaktaydılar.

Aynı topraklarda farklı dinleri yaşayan insanlara Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yaklaşımı çok önemliydi. Çünkü insanlar ya bu davranışlar üzerine Müslüman oluyor ya da adaletli olduğu için kendi dinlerini rahat ve huzurlu yaşıyorlardı. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanlara adil, dürüst ve hoşgörülü yaklaşımı inanmayanları da kendine çekiyordu.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gayrimüslimlere yönelik tavırlarında, onları Müslümanlar ile aynı kefeye koymamış, insan olarak ve dinî farklılıklarına hep dikkat etmiştir. Daha sonra Medine Vesikasında da belirtileceği gibi herkese kendi dinince ve adalet ile hükmedilmiştir. Fakat gayrimüslimlerin Müslümanlara düşmanlık ve kıskançlık besleyip bu duygulara göre bazı aşırılıklar yaptıkları da bilinmektedir. Hz. Peygamber'i (s.a.v.) zehirlemeye çalışmaları, Müslüman bir kadına sataşmaları gibi. Gayrimüslimler ile yapılan Medine Vesikasını ilk ihlal etmeye başlayanlar da gayrimüslimler olmuştur.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) gerek Mekke'de gerekse Medine'de gayrimüslimlere yönelik tavır ve tutumları açısından dikkati çeken en temel özelliklerden birisi, insanlarla ilişkilerinde üstün ahlâki özelliklerinden hiçbir zaman taviz vermemesidir. Kur'an-ı Kerim'in de belirttiği gibi O, her zaman "en güzel bir ahlâk" üzere olmuş; insanlara bunun en güzel örneğini sergilemiştir. "Güvenilir Muhammed" (Muhammed-ül Emin) olmak, inansın ya da inanmasın bütün insanlara karşı verdiği en temel imajlardan birisidir.

Gayrimüslimler arasında ona şiddetli muhalefet edenler O'nu, geleneksel öğretileri reddetmekle, alışageldikleri geleneksel din ve toplum anlayışını yıkmakla,

atalarının dinini değiştirmekle suçlasalar da hiçbir zaman O'nu yalancılıkla, sözüne ve tavırlarına güvenilmezlikle suçlamamışlardır.²⁰⁵ Nitekim risaletin ilk dönemlerinde bir gün Safa tepesine çıkarak bütün Mekkelilere açıktan İslamiyet'i tebliğ etmeye başladı ve orada toplananlara şunları söyledi: "Ey Kureyşliler, size şu dağın arkasında bir düşman birliği var desem inanır mısınız?" "Evet, senin yalan söylediğini hiç görmedik." cevabını alınca konuşmasına şöyle devam etti: "Öyleyse ben büyük bir azaba uğrayacağınızı size haber veriyorum. Allah bana en yakın akrabamı uyarmamı emretti. Allah'tan başka ilah yoktur demediğiniz sürece size ne bu dünyada ne de ahirette bir faydam dokunur."²⁰⁶

Allah Resulü (s.a.v.) güvenilir olması, adaleti savunması, zayıf ve güçsüzlerin yanında yer alması, anne ve baba hakkına, akraba ilişkilerine önem vermesi hem yaşadığı dönemde, hem de sonraki dönemlerde isminin sevgi ve saygıyla anılmasını ve örnek şahsiyet olmasını sağlamıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) hem kendi tavırlarında, hem de Müslümanların gayrimüslimlere yaklaşımlarında bu hassasiyetlere dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Örneğin ehli kitabın yoğun şekilde yaşadığı Yemen'e yönetici olarak gönderdiği Hz. Muaz'a (r.a.) "Mazlumun bedduasını almaktan da son derece çekin, çünkü onun bedduası ile Allah (c.c.) arasında bir perde yoktur."²⁰⁷ uyarısında bulunmuştur.

Medine döneminde bir arada yaşadığı Yahudiler ve Arap müşriklerle, onlar Müslümanlara düşmanlık yapmadıkça ve arada bulunan antlaşmalara ihanet etmedikçe olumlu ilişkiler geliştirmiştir. Onların bazı olumlu niteliklerinden yararlanmakta bir beis görmemiştir. Örneğin Medine döneminin başlarında Medine'deki farklı gruplar arasında imzalanan ve Medine Vesikası adıyla meşhur olan sözleşme metnine göre Müslümanlarla gayrimüslimler şehirde barış içerisinde bir arada yaşama imkânı elde etmişlerdir. Ortak sorumluluklar yüklenen farklı gruplar bir toplum oluşturmuşlar ve antlaşma maddeleri ihlal edilmediği sürece bu durum devam etmiştir. Savaş nedeniyle Müslümanlara esir düşen Arap putperestlerinden bile bazı konularda yararlanmıştır. Örneğin Bedir Savaşı sonrası Müslümanlara esir düşen bazı putperestlerin okuma

²⁰⁵ Yakup Çiçek, "Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri", Ağustos, 2014, Kaynak:<http://www.sagduyuhaber.com/haber/transfer-gundemi/yakup-cicekten-ilminin-hakkini-veren-yazi/257.html> (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2014).

²⁰⁶ Ahmed b. Yahya el-Belazuri (279-892), *Ensabu'l Eşraf*, (thk. Muhammed Hamidullah) Mısır, 1959, c. 1, s. 120.

²⁰⁷ Buhari, Zekât, 41, 63.

yazma bilgilerinden yararlanılmış ve belirli bir sayıda Müslüman'a okuma yazma öğreten esirlerin serbest bırakılması sağlanmıştır.²⁰⁸

Hız. Peygamber (s.a.v.), Müslümanlarla gayrimüslimler arasında savaş çıktığında, savaşa katılmayanların korunmasına, yaşlıların, kadınların, çocukların, evlerine ve mabetlerine sığınmış gayrimüslimlerin zarar görmemesini sağlamıştır.

Hız. Peygamber (s.a.v.), hitap ettiği insanların inanç, düşünce ve yaşam biçimindeki farklılıklarından çok insan olmaları özelliklerini öncelikle dikkate almıştır. Bu konuda Müslüman olsun olmasın insanlar arasında bir ayırım da yapmamıştır. Örneğin bir defasında Medine'de Müslümanlarla birlikte otururken önlerinden geçen bir cenaze önünde ayağa kalkmıştır. Onun bu tutumu karşısında "Ey Peygamber o ölen bir Müslüman değildi." denilmesi üzere "O da bir can taşıyor muydu?" diyerek insanlar arasındaki en temel asgari müşterek olan insan olma niteliğinin önemini vurgulamıştır.²⁰⁹

Allah Resulü (s.a.v.) Müslümanlarla bir arada yaşayan gayrimüslimlerin haklarını ve özgürlüklerini garanti altına almış ve Müslümanların da buna riayet etmesini istemiştir. Müslümanların gayrimüslimlerle (zimmilere) ilişkilerine yönelik "Kim bir zimmiye (gayrimüslime) eziyet ederse onun hasmı benim. Ben kimin hasmı olursam kıyamet gününde onu mağlup ederim."²¹⁰ diyerek gayrimüslimlere nasıl davranılacağını belirtmiştir. Aslında sadece zimmilerin değil Müslümanların da daha doğrusu hiçbir mahlûkatın hakkına girilmemesini istemiştir. "Kim bir Müslüman'a eziyet ederse bana eziyet etmiş olur; kim bana eziyet ederse Allah'a eziyet etmiş sayılır."²¹¹

Hız. Peygamber (s.a.v.) insanlar arasında her zaman tarafsız bir hakem ve adaletle davranan ve orta yolu savunan bir önder olmuştur. Onun hakemliği yalnızca Müslümanlar tarafından değil, gayrimüslimler tarafından da önemsenmiştir. Bu nedenle Medine döneminde gayrimüslimler gerek Müslümanlarla aralarında yaşadıkları sorunlar

²⁰⁸ Hamidullah, *el-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s. 3.

²⁰⁹ Çiçek, "Hız. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri".

²¹⁰ el-Hindi, *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l Akval ve'l Ef'al*, c. IV, s. 618; Celaluddin Abdurrahman b. Ebibekr Es-Suyuti, *el-Camiu's-Sağir min Ehadisil-Beşirin-Nezsir*, el Münavi'nin Feydu'l- Kadir şerhi ile birlikte basılmıştır (ofset), Beyrut 1391, c. 1, s. 1210.

²¹¹ Ebu'l-Kasım Süleyman İbn Ahmed İbn Eyüb et-Taberani, *el-Mu'cemu's-Sağir*, (ths. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire 1968, c. I, s. 284.

konusunda gerekse kendi aralarındaki problemler konusunda O'nu (s.a.v.) hakem tutmuşlardır. Yahudiler arasında yaşanan bazı hukukî sorunlar karşısında Hz. Peygamber (s.a.v.) onların kendi hukuklarına göre aralarında hükmetmiştir.²¹²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) adaletten ayrılmayan özelliği ve insanlar arasında güven odağı olan karakteri, henüz Peygamber olmadan önce de bilinmektedir. Örneğin henüz bir gençken Mekke'de Kureyşliler arasında Haceru'l-Esved'in Kâbe'ye yerleştirilmesini kimin yapacağı konusunda ortaya çıkan ve oldukça tehlikeli bir şekilde gelişen sorunu onun hakemliği çözmüştür.²¹³

Hz. Peygamber (s.a.v.) gündelik yaşamda gayrimüslimlerle sosyo-ekonomik ilişkilerini sürdürmüş; onlarla zaman zaman borç alış verişi içerisinde olmuştur. O'nun (s.a.v.) bir gayrimüslimden aldığı borca karşılık zırhını rehin olarak bıraktığına dair rivayet oldukça dikkat çekicidir. Hz. Aişe'nin (r.anhâ) bildirdiğine göre Resulullah (s.a.v.), zırhı otuz ölçek arpa karşılığı bir Yahudi'nin yanında rehin bulunmakta iken vefat etmiştir.²¹⁴ Ayrıca gayrimüslimlerle kurmaya çalıştığı iyi ilişkiler bağlamında onların davetlerine icabet etmiş ve onları dinlemiştir. Hatta bu nedenle bir seferinde kendisini yemeğe davet eden bir Yahudi'nin suikastına maruz kalmıştır.²¹⁵

Hz. Muhammed'in (s.a.v.), Hicret sonrası Medine'de yaptığı ilk faaliyetlerden birisi olan ve Medine'de yaşayan farklı grupların bir arada birbirlerinin varlığına ve inancına saygı göstererek yaşamlarını sürdürmelerini garanti altına alan Medine Antlaşması (Medine Vesikası), Medine'de yaşayan Yahudileri ve onlarla antlaşmalı olanları da kapsar.²¹⁶ Bu antlaşmanın 16. maddesinde, antlaşma yoluyla Müslümanlara tabi olan Yahudilerin, "zulme uğramaksızın ve düşmanlarına yardım edilmeksizin" yaşamlarını sürdürecekleri garanti altına alınır. Antlaşmanın 18, 24, 37 ve 45. maddelerinde antlaşmaya taraf olanların ortak savunma ve ortak harcama konusundaki yükümlülükleri belirtilir; 23, 36 ve 42. maddelerde ise antlaşma metni konusunda yetkili merciinin ve her türlü ihtilafta başvuru makamının Hz. Muhammed

²¹² sonpeygamber, "Hz. Muhammed'in Sosyal Hayatı, Hz. Peygamber'in Gayr-i Müslimlere Yönelik Tavrı ve Tutumu", Eylül 2009, Kaynak: <http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-gayr-i-muslimlere-yonelik-tavir-ve-tutumu/> (Erişim Tarihi: 9 Eylül 2014).

²¹³ A.g.m.

²¹⁴ Buhari, Cihad, 89, Megazi, 86; Müslim, Müsakat, 124-126.

²¹⁵ Çiçek, "Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri".

²¹⁶ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c. 1, s. 224-228.

(s.a.v.) olduğu vurgulanır. Ancak yapılan bu antlaşma fazla uzun ömürlü olmaz ve antlaşmaya taraf olan Yahudi kabileleri teker teker antlaşmayı ihlal ederler.²¹⁷

Tamamı 47 maddeden oluşan anlaşma metninin 24-47. maddeleri Yahudilerle Müslümanlar arasındaki ilişkileri düzenleme amaçlı olup 25. maddesinde geçen şu ifadeler dikkat çekmektedir. “(Medine) Yahudileri müminlerle birlikte bir ümmet (bir topluluk)tur. Yahudilerin dinleri kendilerine, müminlerin dinleri de kendilerinedir. Bu hüküm, hem kendileri hem de anlaşmalı oldukları kimseler için geçerlidir.” Bu madde ile Yahudilere dinî ve hukuki özgürlük vermekte Müslümanlar ile beraber yaşadıkları topraklarda rahatlıkla kendi dinlerini yaşayabilecekleri belirtilmektedir.

Medine'de Yahudilerin ibadet ve eğitim faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü Beytü'l-Midras adlı bir müesseseye sahip olmaları ve buna müdahale edilmemesi din eğitimi konusunda onlara tanınan hürriyeti göstermektedir. Necran Hıristiyanlarıyla yapılan anlaşmada din adamlarının görevlerine müdahale edilmeyeceğinin, kiliselerinin yıkılmayacağına ifade edilmesi de ibadetle ilgili her alanda onlara verilen hürriyetin belgesi durumundadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mescid-i Nebevi'de ibadetlerini yapmak isteyen Necran Hıristiyanlarına izin vermesi, Hayber'in fethinde ele geçirilen Tevrat Nüshalarını Yahudilere iade etmesi ise farklı din mensuplarının ibadetlerine ve mukaddeslerine gösterilen saygının bir başka örneğidir.²¹⁸

Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde kiliselerin bir kısmına el konulduğu, yeniden kilise yapılmasının yasaklandığı, yıkılanların tamir edilmesine müsaade edilmediğini gösteren hiç bir sahîh belge mevcut değildir.²¹⁹ Hatta o komutanlarına, "Yakında kendilerini Allah'a ibadete verdiklerini sanan kimselerle karşılaşacaksınız, onları meşgaleleri ile baş başa bırakınız. Kadınları, çocukları öldürmeyin, ağaçları kesmeyin!" tavsiyelerinde bulunmuştur.²²⁰ Bununla beraber o anlaşma yaptığı ehl-i kitap insanları iç işlerinde serbest bırakmış, onları İslam'ı kabul etmeye zorlamamıştır.

²¹⁷ A.g.e., c.1, s. 620-629; İbn Hişam, s. 341-344.)

²¹⁸ Ahmet Yücel, *Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap'la Olan İlişkileri*, Eylül 2009, Kaynak: <http://www.sonpeygamber.info/hz-muhammed-in-ehl-i-kitap-la-olan-iliskileri> (Erişim Tarihi: 13 Eylül 2014).

²¹⁹ Levent Öztürk, *İslam Toplumunda Bir Arada Yaşama Tecrübesi*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 86.

²²⁰ İbn Hanbel, *el-Müsned*, c. 1, s. 300.

Muahedeli kimselerin haksız yere öldürülmesini kesinlikle men etmiş, bu kurala uymayan kimsenin cennete uzak olacağını bildirmiştir.²²¹

Fakat gayrimüslimler, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) adaletli ve iyi muamelelerine rağmen antlaşmaya uymayıp aşırılıklar yapmaya başlamışlardır. Hıristiyanların Hz. Peygamber'in (s.a.v.) elçilerini öldürmeleri ve Hz. Peygamber'le alay etmeleriyle bu iki dine inananların arası açılmış, Hz. Peygamber (s.a.v.) de onlara savaş açmıştır.²²² İslam'ın yarımada dışına taşmaya başladığı dönemde ise Hıristiyanlarla mücadele başlamıştır. Nitekim Hıristiyanların İslam'ın o bölgelerde yayılmasına engel olma çabaları bu mücadelenin temelini oluşturmuştur.²²³

Aynı şekilde Hıristiyanlar gibi gayrimüslimlerden bazıları Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve Müslümanlara karşı olan olumsuz tutumları nedeniyle Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı hemen her fırsatta çeşitli argümanlar geliştirmekten hatta bazı kelime oyunları yaparak onlara hakaret etmekten geri durmamışlardır. Örneğin Müslümanlarla karşılaştıklarında bazen kelimeleri ağızlarında geveleyerek selamun aleyküm (size selam/esenlik olsun) yerine samun aleyküm (size ateş/azap olsun) demişlerdir. Buna karşılık Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanlara onlarla karşılaştıklarında "ve aleyküm"²²⁴ demelerini tavsiye etmiştir.²²⁵

Doğal olarak Müslümanlarla gayrimüslimler arasında bazı çatışmalar çıkmıştır. Bu çatışmaların kavgaya ve savaşa dönüştüğü durumlarda bile her zaman masumların korunmasına riayet edilmesini istemiş, örneğin savaşa karışmayanların, yaşlıların, kadınların, çocukların, evlerine ve mabetlerine kapanmış olanların zarar görmemesini sağlamıştır ²²⁶

İslamiyet fethettiği yerlerde insanları yok ederek ya da sürerek o topraklarda sadece kendi hâkimiyetini tesis etmeyi değil, bilakis olabildiğince fazla sayıda insanın İslam gerçeğini tanımasını hedeflemiştir. Dolayısıyla ilk etapta İslam gerçeğini

²²¹ Buhari, Cizye, 5.

²²² Ebü'l-Fida İbn Kesir (774/1372), *el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi)*, Mektebetü'l-Mearif, Beyrut, 1966, c. 1, s. 508.

²²³ Osman Güner, *Resulullah'ın Ehli Kitap'la Münasebetleri*, Fecr Yayınları, Ankara 1997, s. 307.

²²⁴ Buhari, Selam, 7, İsti'zan, 22, Mürteddin, 4.

²²⁵ Şinasi Gündüz, "Peygamberimizin Gayrimüslimlere Bakışı", Ağustos 2007, Kaynak:<http://www.uslanmam.com/dini-bilgiler/121372-peygamber-efendimizin-gayri-muslimlere-bakisi.html> (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2014).

²²⁶ Gündüz, *a.g.m.*

reddeden gayrimüslimlere zamanla İslamiyet'i daha iyi tanıyabilecekleri bir ortamın hazırlandığını ve hür iradeleri ile din seçiminin kendilerine bırakıldığını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Zira Hz. Muhammed'in (s.a.v.) gayrimüslimlere yönelik uygulamaları bunu göstermektedir. O dönemde bir yandan zimmî statüsü yerleştirilmeye çalışılırken bir yandan da gayrimüslimlerden tebliğ faaliyetlerine engel olmamaları isteniyordu. Raşid halifelerin gerçekleştirdiği fetih hareketleriyle hâkimiyet altına alınan geniş coğrafyada, haklar ve hürriyetler konusunda, dünya tarihinin en güzel örnekleri sunuldu ve kısa sürede büyük kitleler İslamiyet'i kabul etti. Kendi dininde kalmak isteyenlere ise asla baskı uygulanmadı.²²⁷

İslam'ın temel prensiplerine göre, "Din için dine sokmaya matuf ikrah yoktur" ve Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından ortaya konulan ilk örneklerde bu temel prensip gayet net bir şekilde uygulanmıştır. Peygamberimizden sonra, Râşid halifeler döneminde kitap ehli zümreler ile gerçekleştirilen anlaşmaların tamamında, İslam idaresini benimsemiş olan toplulukların hepsine de din özgürlüğü tanınmıştır. Bunun tarih boyunca prensip olarak benimsendiği ve genel hatlarıyla uygulandığı söylenebilir. İslam halifelerinin genel yaklaşımı, diğer dinlere saygı şeklinde tezahür etmiş ve zimmilere hoşgörülle bakılmıştır. Hıristiyanların dinlerini değiştirmeleri için uygulanan bir baskı, asimilasyon ya da İslamlaştırma politikası görülmemektedir.²²⁸ İslam dinini benimseyip yaymaya çalışan her fert ve devlet, "Dinde zorlama yoktur."²²⁹ ayeti kerimesine ciddiyetle riayet etmiştir. İslamiyet'in gayrimüslimlere tanımış olduğu din ve vicdan hürriyeti neticesinde, ibadetlerini istedikleri gibi yerine getirmişler ve kendilerine karışılmamıştır. Hz. Ali'nin (r.a.) "zimmet akdi, malları mallarımız, kanları kanlarımız olsun diye akdedilir." şeklindeki sözleri İslamiyet'e göre zimmîlerin statüsünü belirleyen önemli bir sözdür.²³⁰

Sonuç olarak diyebiliriz ki Allah Resulü (s.a.v.) İslam'ı tebliğ etmeye başladığı andan itibaren karşılaştığı Putperestler, Hıristiyanlar ve Yahudilere karşı kaba ve katı bir şekilde davranmamıştır. Tebliğine olumlu cevap verenlerle beraber aynı yolda aynı amaç için beraber yürürken, tebliğini kabul etmeyenlerle aynı yolda yürüyebilmenin

²²⁷ Öztürk, *Asr-ı Saadet'ten Haçlı Seferlerine Kadar İslâm Toplumunda Hıristiyanlar*, s. 471-476.

²²⁸ Gündüz, *Peygamberimizin Gayrimüslimlere Bakışı*.

²²⁹ Bakara, 2/256.

²³⁰ Şemsü'd-Din Ebu Bekr Muhammed İbn Ahmed Serahsi, *Şerhu Siyeri'l- Kebir*, Kahire 1971, c. 3, s. 250.

ortamını ve düzenini oluşturmuştur. Medine Vesikasıyla farklı dinlere inanan insanlar aynı şehri paylaşmış, bu paylaşım esnasında adalet ve hoşgörü ile muamele temel prensibi olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.v.) başta kendisine yapılan suikast ve Müslümanlara yapılan düşmanca tavırlar ile karşılaşmasına rağmen savaş dışında silahlı mücadelelere girmemiş, yapılan savaşlar öncesinde, sırasında ve sonrasında adalet ile davranmış, cana, mala ve haklara tecavüz etmemiş, Müslümanları da olumsuz davranışlar sergilemelerinden men etmiştir. Kısaca Müslümanların zımmîler ile olan ilişkileri adalet ve hoşgörü üzerine kurulmuştur.

2.2.2.2. Gayrimüslimlerin (Bati) Hz. Peygamber (s.a.v.) Hakkındaki Düşünceleri

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ ettiği İslam dinini ister kabul etsin ister kabul etmesin, insanların Hz. Peygamber (s.a.v.) hakkın da ortak bir görüşleri vardı; O Muhammed-ül Emin; güvenilir Muhammed idi. O'nu (s.a.v.) kendilerine büyük bir düşman olarak görenler dahi güvenilirliğinden şüphe etmemekteydiler. Hz. Peygamber (s.a.v.) onlar için, tanıdıkları ve tanıyacakları insanlar arasında en adili, güvenilir, doğru sözlü, sözüne sadık kalanı vb. sayılacak sıfatların tamamını üzerinde taşıyan örnek bir şahsiyetti. Vefatından asırlar sonra bile O'nun (s.a.v.) örnek hayatı hakkında gayrimüslimler yorumlar yapmış, hakkaniyet sahibi insanlar O'nun (s.a.v.) mükemmel karakteri karşısında hayretlerini gizleyememiş ve takdir etmişlerdir. O'nun (s.a.v.) hayatını inceleyen gayrimüslimlerden kimisi Müslüman olmayı tercih etmiş, kimisi de inandığı dinde kalmakla beraber O'nun (s.a.v.) karakterinden ve örnek davranışlarından etkilenmişlerdir.

Allah (c.c.) Hz. Peygamber'in (s.a.v.) büyük bir ahlâk üzerinde²³¹ olduğunu belirtirken, Allah Resulü de bu âleme “güzel ahlâkı tamamlamak”²³² için geldiğini ifade eder. O'nun (s.a.v.) güzel ahlâkından etkilenen gayrimüslimlerden bazıları şöyle demişlerdir;

“Hiç kimse Hz. Muhammed'in (s.a.v.) prensiplerinden daha ileri bir adım atamaz. Avrupa'ya nasip olan bütün başarılarla rağmen bizim bütün kanunlarımız, İslam medeniyetine bakarak çok eksiktir. Biz Avrupa milletleri, büyük medeni imkânlarımıza

²³¹ Kalem, 68/4.

²³² İbn Hanbel, *el-Müsned*, c. 2, s. 381.

rağmen, Hz. Muhammed'in son basamağına varmış olduğu merdivenin daha ilk basamağındayız.”²³³

Johann Wolfgang von Goethe (Alman Şair ve Yazar)

* * *

Muhammed, hürmet ve saygıya fazlasıyla lâyıktır.

Lev Nikolayeviç Tolstoy (Büyük Rus Yazar)

* * *

Büyük İslam Peygamberi Yüce Yaratıcı'nın katına çıkıp onunla buluşmuştur. Ben Miraç'a bütün kalbimle inanıyorum.

Fyodor Mikhailoviç Dostoyevski (Meşhur Rus Yazar)

* * *

“Şöyle bir göz atmakla, Hz. Muhammed'in, (s.a.v.) bütün vasıflarını ve kahramanlıklarını görmek mümkündür. Bunlardan bazıları peygamberliğinin ilk günlerinde ve bazıları da peygamberliğinden sonra olmuştur. Eşsiz mucizeleri gördüğüm zaman, O'nu rütbe bakımından insanların en büyüğü ve en yücesi olarak mütalaa ediyorum. Hatta insanlık O'nun (s.a.v.) bir benzerini görmemiş ve görmeyecektir de...”

Aziz, Prof. Bosworth Smith (Mohammed and Mohammadanism, London 1874)

* * *

“Bitmeyen bir hayranlık, sürekli bir saygı, Arabistan'ın bu büyük Peygamber'inin hayatını ve şahsiyetini inceleyen ve nasıl öğrettiğini, nasıl yaşadığını bilen herkesin bu güçlü Peygamber için ürpertici bir saygıyla dolmaması mümkün değildir. Kitabımda söyleyeceklerimin pek çoğu, çoklarının bildiği şeyler olsa da, ben onları ne zaman yeni baştan okusam, bu Arabistanlı Muallim için hep yeni bir hayranlık, yeni bir saygı duyuyorum.”

²³³ *tevhidnesli*, “Görüşler: Efendimiz Hakkında Kim Ne Dedi”,
Kaynak:<http://www.tevhidnesli.de/EFEND%26%23304%3BM%26%23304%3BZ-HAKKINDA-K%26%23304%3BM-NE-DED%26%23304%3B-.htm> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014).

Annie Besant, (Hindistan'ın Bağımsızlık Mücadelesi Liderlerinden) (The Life and Teachings of Muhammad, Madras, 1932)

* * *

"Ben şahsen Hz. Muhammed'in hayranıyım."

Sosyolog V.D.Eratsen

* * *

"Asrımızda çeşitli ilim adamlarının yaptıkları tecrübe ve araştırmalar göstermiştir ki, pişirmek kaydıyla soğan ve sarımsağın damar sertliğini mühim ölçüde azalmaktadır. Ayrıca pişirilmiş sarımsağın kanda lipid (yağ) artmasına mani olduğu ve kan pıhtılaşma bozukluklarını da bir ölçüde engellediği, yüksek tansiyonlu kişilerde ise tansiyonun düşmesine yardımcı olduğu müşahede edilmiştir. Nitekim on dört asır önce Efendimiz'de (s.a.v.) bir hadislerinde sarımsağın pişirilerek yenilmesini tavsiye etmiştir.

Doğrusu aranırsa Hira Dağı mağarasında meleği gördüğü günden beri geçen 20 sene dünyayı değiştirmeye kâfi gelmiştir. Hicaz'ın kuru kumlarında yeni bir tohum filizlendirmişti; öyle bir filiz ki Arabistan'ı uyaracak, bir yandan Hindistan'a bir yandan da Bahr-i Muhite kadar uzanacaktı."

Emile Dermenghem

* * *

"İnsanlığın sorunlarının üst üste yığılması nerdeyse çözülmez hal aldığı günümüzde Hz. Muhammed'e her zamankinden daha fazla muhtacız. Eğer O aramızda olsaydı bütün bunları oturup bir fincan kahve içme rahatlığı ile çözerdi."

George Bernard Shaw (İrlandalı dramatisit, sosyalist düşünür ve 20.yüzyılın önde gelen tiyatro yazarlarından)

* * *

"Tarihteki Yüz Büyük İnsan" adlı kitabıyla bütün dünyada yankılar uyandıran Amerikalı bilim adamı Prof. Michael Hart'a kitabın ilk yayınlandığı tarihten on yıl sonra, Kahire'de çağırıldığı bir ödül töreninde, El-Ahram Gazetesi muhabirlerince sorulan; "kitabınızın yayınlanmasının üzerinden 10 yıl geçti neredeyse. '100 ünlü

Adam' adlı kitabınızda birinci yeri Hz. Muhammed'e (s.a.v.) ayırmıştınız, hâlâ bu görüşünüzde ısrarlı mısınız?" şeklindeki soruya şu cevabı vermişti:

"Bu ünlülerin ilk listesi. Bu sayı 200-300'e bile çıkarılsa Hz. Muhammed'in (s.a.v.) listenin başındaki yeri sabittir. Ben ünlüleri incelerken bazı sabit kriterler ortaya koydum. Bunlardan biri de, ünlülerin insanlık tarihinde bıraktıkları geniş ve derinlemesine izlerdir. Benim, ünlülerin en ünlüsü olarak Hz. Muhammed'i (s.a.v.) tercihim ise, O'nun (s.a.v.) hem peygamberliği, hem de dinî ve dünyevi seviyede fevkalade başarılı olmasıdır. İnsanlık ahlâkı, felsefî ve hukuki olarak İslam'dan daha mükemmel bir din görmemiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra da İslam, dünyanın doğusunda ve batısında yayılmaya devam etti. Dünyada hâlâ birçok insan kalpleriyle ve akıllarıyla İslam'a yöneliyor. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) davet ettiği din, 14 yüzyıl önce medeniyetin ve kültür merkezlerinin dışındaki bir bölgede doğmuştu. Ve zor şartlar altında yol aldı. Buna rağmen İslam, dünyanın her yönüne yol buldu. Ve inanıyorum ki Hz. Muhammed (s.a.v.) gibi, her yönüyle mükemmel bir insan, bir daha gelmez."

Prof. Dr. Michael Hart

* * *

"Kral ve vezirler gibi azamet ve debdebe perdeleriyle gizlenmiş değildi. Kendi hırkasını kendi yamalar, kendi ayakkabısını kendi tamir ederdi. Harbe gider, ashabı ile istişare eder, emirlerini onlarla beraber verirdi.

Nasıl bir insan olduğunu her yönü ile kavminin bilmesi için böyle yaptı. Ona artık, siz ne isterseniz öyle deyiniz. Dünya'da taç ve ihtişam sahibi hiçbir imparatora, yamalı bir hırka içindeki bu insan kadar hürmet ve itaat edilmemiştir. Yirmi üç yıllık dünya imtihanı, gerçek bir kahraman için lüzumlu bütün unsurları taşımaktadır."

Thomas Carlyle (Meşhur İngiliz Düşünür)

* * *

"Ben şunu iddia ediyorum ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) en seçkin bir kıymettir. Yaradan'ın, böyle ikinci bir vücudu imkân sahasına getirmesi de ihtimalden uzaktır. Seninle aynı asırda bulunamadığımdan dolayı üzgünüm Ey Muhammed..."

Prens Otto Von Bismarck (Modern Almanya'nın ilk şansölyesi -başbakanı)

* * *

“Hz. Muhammed'in (s.a.v.) insan olması itibariyle, bütün insanlık muhakkak iftihar eder. Çünkü O Zat, ümmi olmasıyla beraber, on üç asır evvel öyle kanunlar ve esaslar getirmiş ki, biz Avrupalılar iki bin sene sonra onun kıymetine ve hakikatine yetişsek en mes'ud, en saadetli nesiller oluruz.”

Shebol (1927 Hukuk Kongresi Başkanı)

* * *

“Meşhur Peygamberler, fâtipler arasında tarih-i hayati; Hz. Muhammed'in tarihi gibi, en ince teferruatına kadar, en mevsuk şekilde kayd ve zapt olunan bir kimse gösterilemez.”

John Davenport (İngiliz bilgin)

* * *

“İnsanlar her şeyden daha fazla Muhammed'e kulak vermelidir. Diğer bütün sözler, onun karşısında boş sözlerdir.”

Thomas Carlyle (Meşhur İngiliz Düşünür)

* * *

“Muhtelif devirlerde beşeriyeti idare etmek için Allah (c.c.) tarafından gönderildiği iddia olunan bütün münzel ve semavi kitapları tam ve etrafiyla tetkik ettimse de, hiç birisinde bir hikmet ve isabet göremedim. Bu kanunlar, değil bir cemiyetin, bir ev halkının saadetini bile temin edecek mahiyetten pek uzaktır. Lâkin Müslümanların kitabı Kur'an-ı Kerim, bu kayıttan azadedir. Ben Kur'an-ı Kerim'i her cihetten tetkik ettim. Her kelimesinde büyük hikmetler gördüm. Müslümanların düşmanları bu kitabın, Muhammed'in kendi eseri olduğunu iddia ediyorlarsa da, en mükemmel ve hatta en mütakamil bir dimağda böyle harikanın zuhurunu iddia etmek hakikatlere göz kapıyarak kin ve gareze alet olmak manasını ifade eder ki, bu da ilim ve hikmetle kaabil-i telif değildir.”

Prens Otto Von Bismarck (modern Almanya devletinin kurucusu)

* * *

“Ellerin et ve yağ gibi maddelerle bulaşık olması hem haşere hem de mikropların üremesi için zemin teşkil eder. Yüce Rehberimiz ‘ellerinde et veya yağ kokusu eseri olduğu halde yatan bir kimse bir hastalığa müptela olur veya hayvan ve haşerelerden bir zarara uğrarsa, kedisinden başkasını suçlu bulmasın’ buyurmuştur. Burada haşerenin yanında hayvan tabirinin kullanılması enteresandır. Hayvan, hayat sahibi yani canlı manasına da gelmektedir. Dolayısıyla mikrop mefhumuna işaret edilmektedir.

Hz. Muhammed (s.a.v.) toplu halde yapılan ibadetin o muazzam gücünü, tarihte ilk temsil edip gösteren insandır. Hiç şüphe yok ki, çok geniş mikyasta, İslam’ın kudreti, günde beş vakit kılınan namazın kudretinden kaynaklanmaktadır.”

J. H. Lenison, Emotion as the basis of civilisation

* * *

“Yeni keşiflerin veyahut ilim ve irfanın yardımı ile hallolan yahut çözümlenmesine uğraşılan meseleler arasında bir mesele yoktur ki, İslamiyet’in esasları ile çatışsın. Kur’an-ı Kerim ve O’nun öğrettikleri şeyler ile fitri kanunlar ve fenler arasında tam bir ahenk görülmektedir.”

Lavazon

* * *

“Hz. Muhammed’in doğruluğu, faaliyeti, hakikati aramadaki samimiyeti, sonsuz azmi, hiçbir vakit sarsılmayan imanı, kendisini dinlemek istemeyenlere ezeli hakikati dinletmek yolundaki sebatı, bana kalırsa bunlar O’nun, o cesur ve azimkâr Peygamber’in son peygamber olduğuna en kat’i ve en emin delillerdir.”

Dr. Steingas

Hz. Peygamber’in (s.a.v.) hayatını inceleyen batılı düşünürler, O’nun (s.a.v.) yaşantısının, olaylar karşısında ki tavrının, insanlarla ilişkisinin, insanları eğitmedeki mükemmelliğinin ve ahlâkının karşısında duygularını ifade ederken ne derece etkilendikleri görülmektedir. Allah Resulü’nün (s.a.v.) insanları ahlâkıyla cezbetmesi

sadece yaşadığı dönemde değil daha sonraki dönemlerde de insanların ortak noktası olmuştur.

2.3. HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.V.) TEBLİĞ MEKTUPLARI

Bütün insanlığa İslamiyet'i tebliğ için gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.) bu görevini kusursuz ifa etmiştir. Zengin fakir, kadın erkek, uzak yakın, ırk ve mensup olduğu din ayırımı gözetmeksizin herkese sesini duyurmaya gayret etmiş, davetine kimi zaman olumlu kimi zaman olumsuz cevaplar almıştır. O herkesin hidayete ermesini istiyor olumsuz cevap gelince ise üzüliyordu. İnsanlığa rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber (s.a.v.) yakınındaki insanlara konuşarak tebliğde bulunurken uzaktaki insanları mektup ile dine davet etmiştir.

Davet amaçlı gönderilen mektupların orijinalleri olduğu iddia edilen mektuplar bulunmuştur. 1852 yılında Mısırlı Mukavvıs'a, 1863 yılında Bahreynli Münzir'e, 1940 yılında Habeşli Necaşiye, 1947 yılında Bizanslı Herakliyus'a, 1969 yılında İranlı Kısra'ya ve 1980 yılında da Ummanlı Ceyfer ve Abd'a gönderilen mektuplar ortaya çıkarılmıştır. Bu mektupların orijinal olup olmadığı hususu bilim adamları tarafından incelenmiş ve farklı değerlendirmeler ortaya konulmuştur. Batılı şarkiyatçıların hemen hemen hepsi bu mektuplara şüphe ile bakarak orijinal olmadığını ve kaynaklarda belirtilen rivayetlerin de uydurma olduklarını belirtirlerken, Müslüman yazar ve araştırmacılar da genellikle rivayetleri ve mektupların orijinalliklerini kabul etme eğilimi içindedirler.²³⁴

Müslüman yazarlar arasında ciddi bir şekilde konuyu ele alan meşhur Hintli Müslüman tarihçi Muhammed Hamidullah'tır. Müstakil olarak yazdığı Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Altı Orijinal Diplomatik Mektubu adlı Türkçe'ye de çevrilen eserinde, bu konuyu geniş olarak ele almış ve kısaca şu sonuca varmıştır:²³⁵ "Bu vesikaların aslına uygunluğu aleyhine bugüne kadar öne sürülen tenkitler ilmi olmaktan

²³⁴ İsmail Hakkı Göksoy, *Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta Nisan 1999, s. 120.

²³⁵ Göksoy, "*Davet Mektupları ve Önemi*", s. 121.

ziyade hissidir... Bunların aslına uygun olma şanslarının uydurma olmalarından daha fazladır."²³⁶

Hiz. Muhammed'in (s.a.v.) tebliğleri sırasında izlediği yöntemlerden biri de çeşitli ülkelerin hükümdarlarına yolladığı mektuplar olmuştur. Bu mektuplardaki etkileyici ve ılımlı üslubu, birçok insanın İslam'ı tanıyıp kabul etmelerine vesile olmuştur.

Hiz. Muhammed (s.a.v.) gönderdiği mektuplarda toplulukların liderlerine, öncelikli olarak Yüce Allah'ın (c.c.) tek İlah olduğunu ve asla ortağı olmadığını tebliğ etmiştir. Bununla birlikte Hiz. Peygamber (s.a.v.) mektuplarında uzlaştırıcı, davetçi ve Allah'ın (c.c.) koruması altında olduğunu bildirmiştir.²³⁷

Mektup yolladığı her hükümdarı İslam'a çağıran Hiz. Peygamber (s.a.v.), eğer Müslüman olurlarsa ve topluluklarına da bunu ulaştırırlarsa Allah (c.c.) katında sevaplarının çok büyük olacağı müjdesini vermiştir. Ayrıca itaat edip tebliği kabul ederlerse iktidarlarını koruyacaklarını, kabul etmezlerse de lideri oldukları topluluğun sorumluluğunu taşıyacakları ve dünyada da iktidarlarının kalmayacağını vurgulamıştır.²³⁸ Yüce Allah (c.c.), Kur'an-ı Kerim'de Müslümanların, Ehl-i Kitap ile aralarında olması gereken ilişkiyi şöyle bildirir; "De ki: "Ey Kitap Ehli, bizimle sizin aranızda müşterek bir kelimeye gelin. Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp bir kısmımız bir kısmımızı Rabler edinmeyelim." Eğer yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şahid olun, biz gerçekten Müslümanlarız."²³⁹

Hiz. Peygamber (s.a.v.), hicretin altıncı yılının son ayı olan Zilhiccede (veya yedinci yılının ilk ayı olan Muharrem de) evrensel İslam davetini her tarafa duyurmak

²³⁶ Muhammed Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, (Çev: Mehmet Yazgan), Beyan Yayınları, İstanbul 1990, s. 165.

²³⁷ *harunyahya*, "Peygamberimiz'in (s.a.v.) Tebliğ Mektupları", (Haz. Harun Yahya), Haziran 2005, Kaynak: [http://www.harunyahya.org/tr/Makaleler/3250/peygamberimiz-\(sav\)-in-teblig-mektuplari](http://www.harunyahya.org/tr/Makaleler/3250/peygamberimiz-(sav)-in-teblig-mektuplari) (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014).

²³⁸ *harunyahya*, "Peygamberimiz'in (s.a.v.) Tebliğ Mektupları".

²³⁹ Al-i İmran, 3/64.

amacıyla çevre ülkelerin hükümdarlarına İslam'a davet mektupları gönderdi. Elçilerden altısını aynı günde yola çıkardığı rivayet edilir.²⁴⁰

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Dihye bin Halife el-Kelbi'yi (r.a.) Bizans hükümdarına; Hz. Amr bin Ümeyye ed-Damri'yi (r.a.) Habeşistan hükümdarına; Hz. Abdullah bin Huzafe es-Sehmi'yi (r.a.) İran Kisrasına; Hz. Hatıb bin Ebu Beltaa'yı (r.a.) İskenderiye hükümdarı Mukavkıs'a; Hz. Şüca' bin Vehb'i (r.a.) Gassan Kralı Haris bin Ebu Şemir'e ve Hz. Selit bin Amr'ı (r.a.) Yemame hâkimi Hevze bin Ali'ye gönderdi. Bunların dışında Arabistan'ın kuzeyinde ve güneyinde bulunan çeşitli kraliyet ailelerinin bakiyelerine, Arap kabile başkanlarına, ünlü ve nüfuzlu kişilere, Hıristiyanlara, Yahudilere ve Mecusilere de mektuplar yolladı. O, muhtemelen hükümdarların İslam'ı kabulünün, tebaalarının en azından bir kısmının da kabulüne vesile olacağını ümit ediyordu.²⁴¹ Allah Resulünün (s.a.v.) gönderdiği davet mektuplarını şöyle sıralayabiliriz;

2.3.1. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mısır Kralı Mukavkıs'a Gönderdiği Mektup

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Mısır meliki Mukavvıs'a gönderdiği ileri sürülen mektup, 1852 yılında seyyah Monsieur Barthelemy tarafından Mısır'ın Ahmim yakınlarındaki bir Kıpti manastırında el yazması bir eserin içinde yapıştırılmış şekilde bulunmuştur.²⁴² Klasik nakil kitaplarında anlatılanlarla tamamen mutabık olan bu mektup, ilk defa Journal Asiatique (Paris, Decembre, 1852, pp.458-518) dergisinde yayımlanan bir mektupla birlikte inceleme konusu yapılmıştır. Mısır'da ortaya çıkan bu vesika Osmanlı Sultanı Abdülaziz tarafından satın alınmış ve bugün İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi Mukaddes Emanetler Bölümü'nde bulunmaktadır.²⁴³

“Esirgeyen bağışlayan Allah adıyla,

²⁴⁰ Muhammed b. Sa'd b. Meniy Ebu Abdullah el-Basri ez-Zühri İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, Daru Sadır, Beyrut 1405/1985, c. 1, s. 258.

²⁴¹ *ilimdunyasi*, “Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı: İslam'a Davet mektupları”, Kaynak: <http://www.ilimdunyasi.com/hz-muhammed-ve-evrensel-mesaji/islama-davet-mektuplari/?wap2> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014).

²⁴² Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 73-74.

²⁴³ Göksoy, “*Davet Mektupları ve Önemi*”, s. 122.

Allah'ın selamı, hidayet yoluna girmiş bulunan kimse üzerinde olsun! Buna göre ben seni, tam bir İslam daveti ile (İslam'a) çağırıyorum. İslam'a gir, sonunda emniyet ve selamet içinde olursun ve Allah sana iki defa sevap verecektir; şayet bundan kaçınacak olursan, bütün Kıptilerin günahı senin üzerinde toplanacaktır. 'Ve siz ey (mukaddes) Kitap sahipleri! Gelin, sizinle bizim aramızda müşterek olan bir tek kelimedede: (yani) Allah'tan başka hiçbir tanrıya tapmamak, O'na hiçbir şeyi şerik ve ortak koşmamak, Allah'tan aramızdan hiçbir kimseyi amir ve efendi yapmamak (hususunda) birleşelim. Şayet onlar sırtlarını dönüp (bundan) kaçınacak olurlarsa şöyle deyiniz: Siz şahid olun ki kesinlikle bizler (Allah'a) itaat edip teslim olan Müslümanlarız.' Allah/Resul/Muhammed (Mühür)."²⁴⁴

İskenderiye Valisi Mukavkıs, Hatıb bin Ebu Beltea tarafından kendisine gönderilen mektubu alınca, Kıptilerin kendisini dinlemeyeceğini ve makamından da ayrılamayacağını belirtmiş ve cevabı mektupla birlikte, Mariye ve Sirin adında iki cariye ile bazı hediyeleri Medine'ye göndermiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) Mariye'yi kendisi almış ve İbrahim adlı çocuğu ondan dünyaya gelmiştir. Sirin'i ise Hassan b. Sabit'e vermiştir. Hatıb bin Ebi Beltea, Mukavkıs'ın kendisine cömert davrandığını, kapısında fazla bekletmediğini ve orada beş gün kaldığını söylemiştir.²⁴⁵

2.3.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Habeşistan Necaşisi'ne Gönderdiği Mektup

"Resulullah Muhammed'den Habeşliler'in Kralı Necaşi'ye,

Kendisinden başka tanrı olmayan, gerçek melik, kuddüs, selam, koruyucu ve kurtarıcı olan Allah'a hamdımı sana iletirim. Tasdik edip şahadet ederim ki Meryem oğlu İsa, Allah'ın Ruhu ve Kelimesidir ve bu kelime afife, dokunulmamış Meryem'e bırakılmıştır; böylece o İsa'ya hamile olmuş ve Allah da onu, kendi Ruh ve Nefesinden olmak üzere Âdem'i eli ve nefesi ile nasıl yarattı ise onu da öylece yaratmıştır.

Seni tek olan Allah'a çağırıyorum ki onun hiç bir şeriki yoktur. O'na itaat konusunda karşılıklı yardıma (çağırıyorum); beni takip et, bana uy, bana gelen şeye iman et! Zira ben Allah'ın elçisiyim. Bu duruma göre seni ve etrafındaki askerlerini

²⁴⁴ Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 152.

²⁴⁵ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, c. 1, s. 260-261.

kadir ve azim olan Allah'a davet ediyorum. Nasihat ve sözlerimi kabul etmenizi tavsiye ederim.

Amca tarafımdan yeğenim olan Cafer'i beraberinde az sayıda bir Müslüman grupla birlikte sana doğru hemen yola çıkarıyorum. O, sana varır varmaz taşıdığı boş ve faydasız gurur ve azameti bir kenara koyup onlara misafirperverlik göster!

Selam, gerçek hidayet yolunu takip eden kimsenin üzerine olsun!"²⁴⁶

Hz. Peygamber Hz. Amr bin Ümeyye ed-Damri'yi (r.a.) Habeşistan hükümdarına göndermiştir. Habeşistan hükümdarının İslam'ı kabul ettiği ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mektubunu muhafaza ettiği rivayet edilir. Necaşi aynı zamanda içlerinde Hz. Cafer bin Ebu Talib (r.a.) ve Hz. Ümmü Habibe'nin (r.anhâ) de bulunduğu ülkesindeki muhacir Müslümanları gemiye bindirerek Hz. Amr bin Ümeyye (r.a.) ile birlikte Medine'ye göndermiştir.²⁴⁷

2.3.3. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Bizans İmparatoru Heraklius'a Gönderdiği Mektup

Hadis kitaplarının en sahihi kabul edilen Buhari dâhil birçok klasik İslam tarihi kaynakları, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Bizans İmparatoru Herakliyus'a davet mektubu gönderdiğini belirtirler. Mektup önce 628'de Herakliyus'u İslam'a davet için gönderilmiştir. Cevap olumsuz olmuş ve daha sonra Hz. Peygamber (s.a.v.) Suriye ve Filistin yöresindeki çeşitli Arap kabileleriyle doğrudan temasa geçmesi gerektiğine inanmıştır. Elçilerden biri olan ve Şam yakınlarındaki Basra Valisi onuruna bir mektup götüren El-Haris bin Umeyr el-Ezdi, Gassan kabilelerinin arazisinde tutuklanmış ve reisleri olan Şurahbil bin Amr uluslararası hukukun ortaya koyduğu "elçiye zevai olmaz" prensibini çiğneyerek elçiyi katlettirmiştir.²⁴⁸

629 yılında üç bin kişilik bir orduyla yapılan küçük Mute Seferi de Müslümanların bu tepkisinden kaynaklanmıştır. Mısır ve Suriye'yi Sasani işgalinden kurtarmaya çalışan Bizans orduları halen o bölgelerde olduğu için Gassaniler'in

²⁴⁶ Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 114-115.

²⁴⁷ *İlimdunyasi*, "Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı"

²⁴⁸ Hamidullah, *Hiz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, s. 116.

yardımına koşarak İslam ordusuna ağır kayıplar verdirmiştir. 630 yılında 30 bin kişilik tekrar bir İslam ordusu hazırlanarak bizzat Hz. Peygamber (s.a.v.) Tebük Seferi'ne çıkmıştır. Aynı zamanda da imparatora kendisini İslam inancını kabule ve en azından tebaanın seçme hürriyetine müdahale etmemeye davet için imparatora tekrar bir mektup yazmıştır. İmparator Tanuhit adlı bir Arapla Tebük'e bir kaçamak cevap göndermiştir. Mektupla birlikte gönderdiği birkaç gümüş parayı da Hz. Peygamber (s.a.v.) barışçı ve diplomatik bir hediye olarak değil askeri bir ganimet olarak müsadere etmiştir. Daha da kötüsü bir süre sonra imparator bir Arap olan Maan Valisini İslamiyet'i kabul ettiği için öldürtmüştür.²⁴⁹

"Esirgeyen bağışlayan Allah adıyla,

Allah'ın kulu ve elçisi Muhammed'den Rum'un Büyüğü Herakl'e selam hidayete tabi olanlara...

Seni İslam'a çağırıyorum. Müslüman ol, kurtul. Müslüman ol ki, Allah sana ecirini iki defa versin. Yüz çevirirsen bütün halkının günahı senin boynunadır.

'Ey Kitap ehli! Sizinle bizim aramızdaki ortak kelimeye, yalnızca Allah'a tapmak, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak, aramızda Allah'tan başka birbirimizi rabler edinmemek üzere gelin. Eğer yüz çevirirseniz, "Tanıklık edin ki, biz Müslümanız" deyin'.²⁵⁰

Resulullah'ın gönderdiği elçi Dihyetü'l-Kelbi'nin Bizans'ın İranlılarla yaptığı savaş dönüşünde Kudüs'e uğrayan Herakliyus tarafından bizzat kabul edildiği ve elçiyi çok iyi karşılayan Bizans kralı İslam dini ve Hz. Muhammed (s.a.v.) hakkında o sırada Gazze'de bulunmakta olan Mekkeli müşrik tacir Ebu Süfyan'dan bilgi aldığı belirtilir. Bizans kralının Müslüman olduğu veya İslamiyet'e meylettiği şeklinde görüşler vardır.²⁵¹ Ancak daha sonra Müslümanlarla Hıristiyan kuvvetler arasındaki savaşlar ile kralın tutumu böyle bir olayı yalanlar mahiyettedir.²⁵²

²⁴⁹ A.g.e., s. 116.

²⁵⁰ Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 122.

²⁵¹ Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasari*, c. 1, s. 17-27.

²⁵² Göksoy, "Davet Mektupları ve Önemi", s. 126.

2.3.4. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İnan İmparatoru Kisra'ya G6nderdiği Mektup

"Rahman, Rahim Allah'ın adıyla!

Allah'ın Resulü Muhammed'den İnanlıların B6y6đü Kisra'ya,

Hidayet yoluna girip ona tabi olana, Allah'a; O'nun kulu Resulüne iman edene, Allah'tan başka tanrı olmadığına, onun bir Tek ve ortaksız bulunduğuna, Muhammed'in onun Resulü ve kulu-k6lesi olduğuna şehâdet edip bunu kabul edene selam olsun! Buna g6re ben seni, tam bir İslam daveti ile (İslam'a) ağırıyorum. Zira ben, kim olursa olsun can taşıyan herkese belli bir tehlikeyi haber verip bunları uyandırmak ve inanmayanlar 6zerinde Allah'ın s6z6n6 gerçekleştirmek için istisnasız b6t6n insanlara g6nderilmiş bir Allah Resul6y6m. O halde sen İslam'a gir, sonunda emniyet ve selamet içinde olursun! şayet kaçınacak olursan, bu halde hiç ř6phesiz Mecusilerin g6nahı senin 6zerinde toplanacaktır." ²⁵³

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. ř6ca' bin Eb6 Vehb'i (r.a.) Gassan Kralı Haris bin Ebu şemir'e g6ndermiş, Haris, kendisine b6yle bir mektup gelmesine sinirlenerek yere atmış ve hatta Medine'ye bir h6cum seferi tertipleme tehdidinde bulunmuştur. Haris, Bizans imparatoruna durumu yazmış, ancak ondan beklediği desteği sağlayamadığı için bu d6ř6ncesinden vazgeçmiştir. Eliyi de hediyelerle geri g6ndermiştir. ²⁵⁴

2.3.5. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) El Ahsa Valisi El M6nzir'e G6nderdiği Mektup

“Bismillahirrahmanirrahim.

Allah Resul6 Muhammed'den, El-M6nzir bin Sava'ya! Selam 6zerine olsun. Seni, kendisi dışında hiçbir ilah olmayan tek bir Allah'a hamd etmeye çağırıyorum ve ilan ediyorum ki, O'ndan başka hiçbir tanrı yoktur ve Muhammed O'nun kulu ve Resul6d6r. Sana Kadir-i Mutlak ve şanı Y6ce Allah'ı hatırlatırım ki; zira kim iyi bir nasihate kulak verirse kendi iyiliği içindir ve kim benim elilerime itaat eder ve

²⁵³ Hamidullah, *el-Vesaiku's-Siyasiyye*, s. 156-157.

²⁵⁴ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-K6bra*, c. 1, s. 261.

emirlerine uyarsa bizzat bana itaat etmiş olur. Ayrıca, kim onlar hakkında iyi düşünürse benim hakkımda iyi düşünmüş olur. Muhakkak benim elçilerim seni övmüşlerdir. Ben de senin halkına şefaati kabul ediyorum. İmdi, Müslüman olmadan evvel sahip oldukları şeyleri Müslümanların elinde bırak. Ve ben suçluları affediyorum. İmdi sen de onların pişmanlıklarını kabul et. Biz ise, sen iyi davrandığın sürece seni görevden azletmeyeceğiz. Aksine, kim ki Yahudilik ya da Mecusilik de ısrar ederse cizyeye tabi olacaktır.”

Bu mektuplar, Müslümanların Ehl-i Kitap ve diğer müşrik ve inkârcılar ile olan ilişkilerinde nasıl davranacaklarını görmeleri açısından günümüzde de çok değerli tebliğ örnekleridir.²⁵⁵

2.3.6. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Umman Melikleri Ceyfer ve Abd’e Gönderdiği Mektup

“Rahman Rahim Allah’ın adıyla,

Allah Resulü Muhammed’den, Culanda’nın iki oğulları Ceyfer ve Abd’e:

Selam, hakikat yoluna tabi olanlar üzerine olsun! Sizin her ikinizi İslam’ın davetine çağırıyorum. İslam’a tabi olun ve kurtuluşa erin. Zira ben, Allah’ın tüm canlıları uyarmak üzere ve vaadini kâfirler üzerine tamamlaması için tüm insanlığa gönderdiği elçisiyim. Şimdi, eğer her ikiniz de İslam’ı tanırsanız, her ikinize de iktidar vereceğim. Ama ikiniz de (İslam’ı) kabul etmeyi reddederseniz, ikinizin de krallığı sizden uzaklara yok olup gidecektir, süvarilerim, ülkenizde ordugâh kuracaklar ve peygamberlik vasfım krallığınıza galip gelecektir.”²⁵⁶

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (s.a.v.) kabile başkanlarına, toplu olarak kabilelere, çeşitli yerlerde oturan Yahudi kabilelerine hatta bazen tek bir kişiye dahi İslam'a davet mektubu yazmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) Hanife kabilesinin başkanı ve kendisi bir Hıristiyan olan Hevze bin Ali'ye Selit bin Amr'ı bir mektupla göndererek onu İslam'a davet etmiştir. Şayet Müslüman olursa o bölgede idareciliğinin devam

²⁵⁵ *harunyahya*, “Peygamberimiz’in (s.a.v.) Tebliğ Mektupları”.

²⁵⁶ *A.g.m.*

edeceğini de bildirmiştir. Hevze elçiye ikramda bulunmuş, ona iyi davranmış, fakat İslam'ı kabul etmediğini bildiren bir mektupla geri göndermiştir.²⁵⁷

Hz. Peygamber (s.a.v.) Hz. Ala bin Abdullah el-Hadrami'yi (r.a.) Bahreyn'e gönderdi. Ala, Bahreyn Emiri Münzir bin Sava'ya Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mektubunu verdi. Münzir ile Araplar ve İranlılardan oluşan ada halkının çoğunluğu İslam'ı kabul etti. Hz. Peygamber (s.a.v.) Ala'ya bir mektup yazarak kendi dinlerinde kalmak isteyen Yahudi ve Mecusilerden cizye alınmasını istedi. Müslümanlardan alınacak zekât miktarlarını ve zekâta tâbi malları bildirdi. Hz. Ala (r.a.) da Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mektubunu halka okuyarak zekâtları tahsil etti. Hz. Peygamber, (s.a.v.) Hecer (bugün el-Hufuf'un olduğu yer) Mecusilerine de gönderdiği mektupta onlardan İslam dinini kabul etmelerini istedi. Şayet kabul etmezlerse kendilerinden cizye alınmasını istedi.²⁵⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) Ala'yı oraya vali tayin etti. Ancak eski valinin de görevinden azledilmediğine bakılırsa Müslüman olanların idaresi, zekât tahsili, İslam'ın öğretilmesi gibi hususların Hz. Ala bin Hadrami'ye (r.a.) verildiği, gayrimüslim tebaanın idaresinin ise eski valinin elinde kaldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁹

Hz. Peygamber (s.a.v.) Yemen halkına mektup yazarak Hz. Muaz bin Cebel (r.a.) ve Hz. Malik bin Zürrare (r.a.) ile gönderdi. Yemen'in çeşitli bölgelerine ve kişilere de mektuplar yazarak bu görevlilerin kendilerine gönderildiğini bildirdi; zekât ve cizyelerin bu ikisine verilmesini emretti. Yemen halkı Hz. Malik bin Zürrare'yi (r.a.) Hz. Peygamber'e (s.a.v.) göndererek Müslüman olduklarını bildirdiler ve itaatlerini arz ettiler. Hz. Peygamber (s.a.v.) de bir mektup yazarak Hz. Mâlik bin Zürrare'nin (r.a.) durumu kendisine ulaştırdığını bildirdi.²⁶⁰

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslam'ı yaymak için devlet ve kabile başkanlarının yanı sıra bazı kişilere de davet mektupları gönderdiği ve özel olarak ilgilendiği görülmektedir. Büdeyl bin Verka'ya Müslüman olması için bir mektup göndermiş; Hz. Ali'ye (r.a.) yazdırdığı bu mektup sonraki yıllarda bu aile için bir övünç kaynağı olmuştur.²⁶¹

²⁵⁷ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, c. 1, s. 263.

²⁵⁸ *A.g.e.*, c. 1, s. 263.

²⁵⁹ Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Mektubu*, s. 90.

²⁶⁰ İbn Sa'd, *Tabakatu'l-Kübra*, c. 1, s. 264-265.

²⁶¹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 277-278.

Umretü'l-Kaza esnasında Müslümanlar Mekke'ye girerken o zaman henüz İslam'a girmemiş olan Halid bin Velid ortalıktan kaybolur. Hz. Peygamber (s.a.v.) Halid'i, kardeşi Velid bin Velid'e İslam'a davet maksadıyla sorar. Fakat kardeşini arayıp bulamayan Velid, kendisine bir mektup göndererek durumu bildirir. Halid mektubu alınca Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisiyle ilgilenmesine çok sevinir ve İslam'a rağbeti artar; kısa süre sonra da Müslüman olur.²⁶²

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mektuplarının her birinin gönderildiği şartlar ve muhataplar farklıdır. Buna bağlı olarak mektupların her birinin üslup ve içeriğinin de birbirinden farklılık arz ettiği göze çarpmaktadır. Kabile başkanlarına gönderilen mektuplar incelendiğinde, bunlarda her kabile veya şahsın özel durumunun ve konumunun dikkate alındığı görülmektedir. Müslüman oldukları takdirde kendi arazileri üzerinde bırakılacaklarının bildirildiği, mal ve can güvenliklerinin teminat altına alındığı görülmektedir. İman, namaz, zekât, Allah (c.c.) ve Resulü'ne (s.a.v.) itaat ve ahde vefaya dikkat çekildiği, bir kabilenin kendi içindeki ve kabileler arasındaki zulüm ve haksızlığı önlemeye yönelik ifadeler kullanıldığı görülmektedir.

Ehl-i kitaba gönderilen mektuplarda ise karşı tarafın inançları hakkında İslam'ın hükümlerinin ortaya konulduğu, İslam'ı kabul etmelerinin teklif edildiği, şayet bu teklifi reddederlerse uygulanacak hükümler, karşılıklı haklar ve mükellefiyetler ve cizye ile ilgili meselelerin yer aldığı görülmektedir. Allah (c.c.) ve Resulü'ne (s.a.v.) tabi olmaları, namaz kılmaları ve zekât vermeleri gerektiğini bildiriyordu. Toplanacak zekâtlardan kendisinin ve aile fertlerinin faydalanmasının helal olmadığını açıklaması ise son derece dikkat çekicidir.²⁶³

Hz Peygamber'in (s.a.v.) hayatından ve yazmış olduğu davet mektuplarından da anlaşıldığı gibi, her ne türlü zorlukla karşılaşır karşılaşırsın, İslam'ı tebliğ etmekten asla vazgeçmemiştir. Kendisine verilen olumsuz cevaplara rağmen insanlığın hidayeti için tekrar tekrar tebliğde bulunmuştur. Aldığı olumsuz cevaplar karşısında üzüntüsünü gizleyemeyen Hz. Peygamber'e Allah'tan (c.c.) şu uyarı gelmiştir.“(Resulüm) İnanmıyorlar diye nerdeyse kendini mahvedeceksin.”²⁶⁴

²⁶² A.g.e., s. 85-86.

²⁶³ *ilimdunyasi*, “Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı”.

²⁶⁴ Şuara, 26/3.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslam'ı tebliğ metodlarından biri olan davet mektuplarından hareketle irşad ve tebliğ faaliyetinde bulunan kişinin herhangi bir olumsuzluk karşısında vazgeçmemesi, üzerine düşen görevin bilincinde olarak layıkıyla yerine getirmesi ve elinden geleni yaptıktan sonra kişinin ihtidasını takdir-i İlahi'ye bırakması gerektiğini anlıyoruz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. İHTİDA SÜRECİ

3.1. İHTİDANIN SEBEPLERİ

Dünyaya gelen her insan bebeklik döneminden itibaren çevrenin etkisi altına girer. Bu etki kültürel, ekonomik, sosyal vb. her alanda olduğu gibi dinî alanda da olur. Haliyle dünyaya gelen birey İslam üzerine olsa da ailenin yetiştirmesi ile ailesinin ve çevrenin benimsediği dine mensup olur. Bu durumu Hz. Peygamber (s.a.v.) “Her doğan çocuk fitrat üzere doğar. Sonra anne babası onu Yahudi, Hristiyan veya Mecusi yapar.”²⁶⁵ hadis-i şerifiyle açıklamıştır.

İnsanlığa gönderilen her peygamberin görevi İslam dinini anlatmak olmuştur. Hatem ül Enbiya olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.) ile İslam dini taçlanmıştır. Hz. Muhammed’e (s.a.v.) 610 yılında peygamberlik görevi verilince, zamanla aile ve çevrenin etkisiyle dinlerini değiştiren insanlara İslam’ı tebliğ etmeye başlamıştır. Peygamberi görev olan irşad vazifesi, O’nun (s.a.v.) vefatıyla devam etmiş ve kıyamete kadar sürecek bir görevdir. Tebliğ ve irşad neticesinde kimi insan fitratına geri dönerken kimisi benimsediği dininde sabit kalmayı tercih etmiştir. Daha önceki bölümlerimizde bahsettiğimiz gibi irşad ve tebliğ süreci zorlama olmadan yapılmıştır. İnsanlar dünyaya geldikten sonra aynı sebepten (aile faktörü) dinlerini belirlerken, ne istediğini düşünebilen özgür birey olunca farklı sebeplerle din değiştirmişlerdir. Tarihteki her ihtida bir hayat hikâyesidir ve her mühtedinin bu önemli kararı için bir sebebi vardır.

Din değiştirme hadisesinin birçok sebebi vardır. Bunun nedeni ise hem gerçekleşme şartları, hem de sonuçları itibariyle kişiden kişiye değişkenlik göstermesidir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, insan yapısındaki farklılıklar kadar ihtida sebebi vardır denebilir.²⁶⁶

İhtida, ekonomik, sosyal, psikolojik vb. pek çok faktörün birlikteliğiyle açıklanmaya çalışılsa da, sadece kişinin iç huzuru ile ilgili olmayıp yaşamın her alanına

²⁶⁵ Buhari, Cenaiz, 92; Ebu Davut, Sünne, 17; Tirmizi, Kader, 5.

²⁶⁶ Ergün Tunç, *Yaşanmış Tecrübeler Açısından Kur’an’ın İnsanı Etkileme Gücü (Isparta Örneği)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2010, s. 47-48.

yansıyan bir hadisedir. İhtida olayı her devir ve din de meydana gelmiş, halen de gerçekleşmeye devam etmekte olan bir olgudur.²⁶⁷

Din değiştirme, farklı sonuçları doğuran değişik şekil ve şartlarda gerçekleşebilir. Samimi ve içten bir motivasyonla kendi toplumunun dinî değerlerini reddederek başka dinlerde gerçeği arayan bir kimse bu tecrübeyi yaşayabileceği gibi, farklı bir din mensubu ile evlenmek isteyen kimse de zahiren dinini değiştirebilir ve belki de zamanla yeni dinini samimi olarak benimser.²⁶⁸

Dini değişim hadisesi birden fazla ilmi disiplinin konusudur. Sosyal bilimlerin çeşitli sahalarında üzerinde durulmuştur. İhtida konusu, psikologlar, sosyologlar, ilahiyatçılar ve tarihçiler arasında araştırılmaya devam etmektedir.²⁶⁹ İhtida hadisesini psikolojik ve sosyolojik açıdan inceleyen araştırmacılar psikolojik ve sosyolojik tesirlerin mevcut olduğunu iddia ederken, din taraftarları da bir ilahî kaynak, insan temasının söz konusu olduğunu vurgulamışlardır.²⁷⁰

Din değiştirmenin sebepleri tartışılırken sosyal bilimciler arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bunlar üç ana grupta toplanabilir. Birincisi, din değiştirmeyi strese karşı bir (fantezi) çözüm olarak niteleyen görüştür ki, buna göre kişi stresi oluşturan durumu tabiatüstü güçlerle dayanışmaya girerek ya da strese sebep olan koşulların önemini kaybetmesi için kendi referans grubunu değiştirerek aşar. Din üzerinde yazılan psikanalitik yazımların çoğu bu görüşü benimser. İkincisi, şu andaki sonucu (stres gibi) doğuran yakın zamandaki şartlardan ziyade, ailenin eğilimleri, okul eğitimi ve benzeri gibi uzun zaman alan süreçleri dikkate alan görüştür. Üçüncüsü, kişinin başkalarının bakış açılarını kazanarak kendisinin tecrübe ettiği olayları farklı şekilde yorumlanmasına yol açan diğer insanlarla olan ilişkisi ve onlardan etkilenmesi üzerinde durur. Çoğu sosyal bilimci dikkatlerini yukarıda belirtilenler içerisinde tek bir "nedensel izah"a yöneltirken, bir kısmı da din değiştirmenin etkileşim halinde olan her üç süreci içine aldığı kanaatindedir.²⁷¹

²⁶⁷ Halide Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2008.

²⁶⁸ Ali Köse, "Hidayet: Dine Yöneliş Zamanı; Neden İslam'ı Seçiyorlar?", *Köprü Dergisi*, Yaz, 2005, Sayı: 91.

²⁶⁹ A.g.m.

²⁷⁰ A.g.m.

²⁷¹ A.g.m.

İhtidaya etki eden diğer faktörler, psiko-sosyal faktörler şeklinde sınıflandırılabileceği gibi, içten ve dıştan gelen faktörler şeklinde de sınıflandırılmaktadır. Bazı kişilerde içten gelen, yani psikolojik (duygusal-zihinsel) faktörler etkili olurken, bazılarında ise dıştan gelen sosyal faktörler daha etkili olmaktadır. Uzun ve karmaşık bir süreci gerektiren din değiştirmede kişinin duygusal mı, yoksa entelektüel durumunun mu belirleyici olduğu konusunda ise sosyal bilimciler arasında görüş ayrılıkları devam etmektedir.²⁷² Şimdiye kadar yapılan pek çok araştırmada ihtida sebepleri sosyal ve psikolojik açıdan incelenmiştir. Ancak tezimizde ihtida sebeplerini bu ayrıma girmeden inceleyeceğiz.

Din değiştirmek aynı zamanda kültür de değiştirmektir. Haliyle kolaylıkla yapılabilecek bir olay değildir. Bu yüzden ihtidanın sebepleri çok önemli olmalı ki insan, hayatını sil baştan yeniden düzenlesin. İhtida esas itibarıyla hayatın anlam ve kimliğini radikal bir şekilde yeniden düzenlenmesi hadisesidir.²⁷³ Bu radikal kararın sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz;

3.1.1. Araştırarak Geçekleşen İhtida

Bir insanın hayatında aldığı en radikal kararlardan biride hiç şüphesiz din değiştirme kararıdır. Bu önemli kararı bazı mühtediler bir anda uygulamaya geçirmemiş kalben ve zihnen tatmin oluncaya kadar araştırma yapmıştır. Araştırmalar esnasında yeni dini en ince ayrıntısına kadar öğrenip benimseyen mühtedi adayı, Kelime-i Şehâdet getirerek ihtidasını gerçekleştirmiştir. Günümüzde gerçekleşen ihtidaların büyük bir kısmını bu guruba dâhil edebiliriz.

Bir insanı dinî araştırmaya itecek birçok sebep vardır. En önemlisi mensup olduğu dinin kendini tatmin etmemesi, sorularının cevapsız kalması, yakın çevresinin Müslüman olmaları ve onların davranışlarından etkilenmesi, gezmek amaçlı gittiği Müslüman bir ülke veya şehirde karşılaştığı ve iletişim kurduğu kişilerden etkilenmesi, ezan, cami, Kur'an-ı Kerim tilaveti gibi dinî motiflerden etkilenmesi şeklinde sıralayabiliriz.

²⁷² Tunç, *Kur'an'ın İnsanı Etkileme Gücü*, s. 47-48.

²⁷³ Geniş bilgi için bkz: Hökelekli, *Din Psikolojisi*,

Bilgi çağında yaşayan günümüz insanı merak ettiği her konuyu internet, TV ve kitap gibi kitle iletişim araçları sayesinde öğrenebilmektedir. İslam dini hakkında merak ettiklerine de kişi bu şekilde çok rahat ulaşabilir.

Araştırarak ihtida eden mühtedi insanlarda ortak payda olarak, İslam dinini araştırma neticesinde dinî bilgi yönünden tatmin olduktan sonra Müslüman olmalarını gösterebiliriz. Bu şekilde Müslüman olan insanlar aklen ve kalben iman ettikten sonra dil ile Kelime-i Şehâdet getirmişlerdir. Araştırmamız esnasında bizzat karşılaştığımız veya başka kaynaklardan okuduğumuz ihtida hikâyelerinde dikkat çeken bir başka nokta mühtedilerin imanlarının çok kuvvetli olmasıdır. Onların dini anlaması ve uygulaması, diğer Müslümanlara göre oldukça farklıdır. Zira imanları taklidi değil tahkiki imandır. Araştırmaları esnasında zihninde oluşan soru işaretlerini cevaplayarak ilerlediği için İslam kelimesi²⁷⁴ kişide tam anlamıyla tecelli etmektedir.

3.1.2. Evlilik ile Gerçekleşen İhtida

Bir insanın dinini değiştirip başka bir dine geçmesi için kişiyi etkileyecek sebeplerin olması gerekir. Bu sebeplerden bir tanesi de evliliktir. İslam dini gayrimüslim ile evlilik konusunda; Müslüman erkek ile gayrimüslim kadının evlenmesine izin verirken, Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesine izin vermemektedir. Eğer gayrimüslim bir erkek, Müslüman bir bayanla evlenmek

²⁷⁴ İsmail Yakıt, “İslam-İman-Mümin-Müslim ve İslam’da 3 H Kuralı”,
Kaynak: <http://www.kocaeliaydinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=2677> (Erişim Tarihi: 3 Şubat 2015).

'Silm' kökünün en eski anlamı 'sert kaya' demektir. Bir başka ifadeyle ufalanmayan, parçalanmayan, kırılmayan sert kayanın adıdır. Allah'ın Kur'an'ıyla indirdiği bu dine 'İslam' adını vermesi elbette boşuna değildir. Bu dine niçin kök anlamı 'sert kaya' demek olan bir kelime ad olarak verildi? Semantik anlam bağı kurulduğunda bunun ne kadar yerinde olduğu görülecektir. Bir kaya niçin serttir?

İslam, din konusunda, içinde bir takım boşluklar ve eksiklikler bulunduran bir din değildir ki, birileri gelsin onu zaman içinde doldursun veya tamamlasın. Ayrıca İslam, din olarak alışım halinde olan bir din değildir. Yani toplama bir din değildir. Bir başka ifadeyle söylersek, ilkelerinin bir kısmı, Yahudilikten, bir kısmı Hristiyanlıktan ve kısmı da çeşitli felsefi telakkilerden alınmış değildir ki, zaman içinde bunlar ayrıştırılıp, din parçalanıp, çökertilebilsin. İslam katıksız, saf bir şekilde gönderilmiş evrensel ilahî bir vahiydir. Bu vahiy, elbette geçmiş peygamberlere de şamil olan bir vahiydir. Netice olarak, İslam, tıpkı sert kaya gibi özünde bölünme ve parçalanma kabul etmeyen bir dindir.

isterse önce Müslüman olması gerekir. Gayrimüslim erkekte bayana karşı sevgi ağır basarsa, evlilikteki engeli kaldırmak için Müslüman olur.

Gayrimüslim bayanda böyle bir engel olmamakla birlikte tarihteki evliliklere baktığımızda toplumsal kabulün artması, dışlanmaması için evlilik öncesi Kelime-i Şehâdet getirmişlerdir. Bunun yanı sıra kendi dinini yaşamaya devam edip Müslüman eşiyile evliliğini devam ettiren gayrimüslim bayanlarda mevcuttur. Aynı zamanda evlendikten sonra evliliğini uzun süre kendi dininde devam edip zamanla eşinin ve çevresindeki Müslümanların davranışlarıyla İslam dinini seven ve Müslüman olmaya karar verenlerde vardır. Şu durumda gayrimüslim kadın ile olan evlilikte 3 durum vardır;

1-Eş adayına muhabbetten ötürü, erkeğin ailesinin ve çevrenin baskısıyla veya isteğiyle Müslüman olan gayrimüslim kadın,

2-Evlendikten sonrada kendi dinini yaşayan gayrimüslim kadın,

3-Evlendikten sonra eşinden ve etrafındaki Müslümanlardan etkilenerek, İslamiyet'i seçip Müslüman olan gayrimüslim kadın.

Evlilik neticesiyle mühtedi olan kişinin imanı taklidi imandır. Fakat zamanla yeni dinini içselleştirir, araştırıp öğrenirse imanını tahkiki iman seviyesine çıkarır.

Müslüman bir erkek için durum farklıdır. Müslüman bir erkek, gayrimüslim bir kadınla evlenebilir ve eşini Müslüman olmaya zorlaması yasaktır. İslam hukukunda "bizim lehimize olan, gayrimüslimlerin de lehinedir, aleyhimize olan onların da aleyhinedir" anlayışı geçerlidir.²⁷⁵ Netice olarak "evliliklerin", ihtidanın sebepleri arasında büyük bir yer tuttuğunu görüyoruz.²⁷⁶

Eski dönemlerde esirlerin, kölelerin ve cariyelerin ihtidası da sıkça rastlanılan bir durumdur. Her türlü maddi güçleri ve hürriyetleri ellerinden alınan, gelecekleri açısından son derece karamsar olan bu insanlar telkine açık hale gelirler. Müslümanların bu kişilere davranış biçimi de önemlidir. İslamiyet'in köle azadına dair tavsiyeleri ve onlara iyi davranılması ile ilgili hükümleri, köle cariyelerin adeta ev halkından

²⁷⁵ Yümni Sezen, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, c. 6, ss. 43-55.

²⁷⁶ Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri (1472 -1909)*, s. 68.

sayılmasına ve evin ferdi gibi davranılmasına neden olmuş, köle ve cariyelerde zamanla birlikte yaşadıkları Müslümanların etkisinde kalarak ihtida etmişlerdir. Ayrıca köle ve cariyeler ihtida karşılığı azat edilme ve kendileri ile hür kadınlar gibi evlenileceği teklifi ile karşı karşıya kaldıklarında, eski dinlerini muhafaza konusunda fazla ısrarcı olmamışlardır.²⁷⁷

Evlilik neticesiyle etkileşim sadece eşler arasında olmamış doğan çocuklarla da olmuştur. Anne babanın Müslüman olduğu ailelerde genelde sıkıntı yaşanmazken, henüz mühtedi olmamış ya da olmayacak annelerin çocuklarının din eğitimi, dinî tabiiyeti konusunda sıkıntı yaşanmıştır. Bu problemi İslam Hukuku şu şekilde çözmüştür;

Çocukların Müslüman anne veya babaya tâbiyeti, İslam Hukuku'nun “daha hayırlısının tercihi” hükmü gereği uygulanmış olup, “çocuğun hayru'l-ebeveyne tabiiyeti” şeklinde ifadesini bulmuştur. Yalnız bu durumla ilgili çeşitli istisnalar söz konusudur. Çocuğun yaşı çok küçükse, bu genel de 7-9 yaş kabul edilmiştir; Müslüman olmayan anneye bırakılabilmıştır. Burada da yine İslam Hukuku'nun “hidane hakkının anneye aidiyeti” hükmü uygulanmıştır. Bu durumda çocuk dinen yine Müslüman olan babaya tabi olarak Müslüman ismi konulmuş, sadece bakımı anneye verilmiştir.

Buluğ çağlarına kadar Müslüman anne veya babaya tabi olan çocukların, bu yaşlardan sonra diğer dinleri tercih ettikleri görülebilmiş, bu durumlarda, kendi hallerine bırakılmışlardır. Tabii bu konularla ilgili uzun süreçler yaşanmış ve çocuklarda hemen her ihtida konusu Dersaadet'e havale edilip burada çözümlenmiştir. Kısaca çocukların Müslüman anne veya babaya tabiiyetlerinde İslam Hukuku geçerli kabul edilmiş fakat bakımı söz konusu olduğunda yine İslam Hukuku çerçevesinde bu esnetilebilmiştir. En önemlisi de çocukların buluğ çağlarından sonraki tercihlerine müdahale edilmemesi, hür iradeleriyle İslam'ı seçmelerine dikkat edilmesidir.²⁷⁸

Bu konuyla ilgili diğer bir yön de ailesiyle birlikte olan ihtidalarda söz konusudur. Burada aile üyelerinin birbirlerini etkilemeleri muhtemel olduğu gibi, her

²⁷⁷ A.g.e., s. 68.

²⁷⁸ Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)*, s. 55.

bir bireyin İslam hakkında düşündükten ve sorguladıktan sonra ihtida etmeleri de olasıdır.²⁷⁹

Görüldüğü gibi insan etkileşimi ve iletişiminde evlilik önemli bir yere sahiptir. Bazen evliliğin gerçekleşebilmesi için din engelini ortadan kaldırmak adına din değiştiren mühtedi, zamanla girdiği dinî benimseyip içselleştirebildiği gibi sırf engel kalsın diye göstermelik olarak Kelime-i Şehâdet getirip Müslüman olan mühtedilerinde varlığı mevcuttur. İnsanların kalbinin bilenemeyeceği için Kelime-i Şehâdet getirmesiyle Müslümanlığı kabul etmiş olur. Kişiyi Müslüman muamelesi yapılır ve vefatında Müslüman olarak defnedilir. Fakat gerçekte Müslüman olmamış çıkarları doğrultusunda Kelime-i Şehâdet getiren kişi gizli olarak kendi dinine devam eder ki bu tarihte vuku bulmuş olaylardandır.

Evlilik vesilesiyle mühtedi olan bu yeni Müslümanların tezimiz açısından önemi, onların eğitimlerinin nasıl olacağıdır. Bu konuyu diğer bölümde ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

3.1.3. Ekonomik Sebepler ile İhtida

Bir insanın inandığı dinini bırakarak başka bir dine yönelmesinin sebepleri tarih boyunca zaman ve mekâna göre değişiklik göstermiştir. İhtida hadiselerini inceleyen araştırmacılar (özellikle oryantalistler) ihtidaların en büyük sebebinin ekonomik nedenler olduğunu savunmuşlardır. Ekonomik sebepler tarihte ihtidaya zemin hazırlamış ya da bizzat ihtidanın sebebi olmuştur. Ancak gerçekleşen ihtidalar sadece ekonomik sebeplidir demek ya da en büyük sebep olarak bunu göstermenin yeterli olmayacağı kanaatindeyiz.

İhtidalara, iktisadi sebeplerin etkisini, daha İslam'ın ilk dönemlerinde Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında oluşturulan "müellfetü'l-kulûb" müessesesinden anlıyoruz. Hz. Peygamber (s.a.v.), Huneyn ganimetlerini dağıtırken "müellfetü'l-kulûb'a (kalpleri İslam'a ısındırılmak istenenlere) da hisse ayırmışlardır. Bu uygulama da güdülen amaç yeni Müslüman olanların Müslümanlıklarını kuvvetlendirmek, dıştan Müslüman olup içten inkâr edenleri münafıklıktan kurtarmak, henüz Müslüman

²⁷⁹ A.g.e., s. 55.

olmayanları da İslam'a kazandırmaktı. Bu uygulama hemen semeresini vermiş ve daha önce Müslüman olmak için dört ay müddet isteyen Safvan bin Ümeyye, beğendiği yüz deveyi Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisine verir vermez Müslüman olmuştur.²⁸⁰

Emeviler devrinde, Müslüman olmaları halinde kendilerinden cizye alınmayacağı vaadi ile İslam'a giren Semerkant ahalisinin, cizye alınmaya devam edilmesi üzerine tekrar eski dinlerine dönmüşlerdir. 744'te Hafs bin El-Velid'in Mısır'da vali bulunduğu sırada, İslam'a girenlerin cizyeden istisna edileceğinin ilan edilmesi üzerine, yirmi dört bin kişinin Müslüman olması²⁸¹ gibi örnekler, ihtidalar üzerindeki ekonomik faktörlerin etkisini göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde de ekonomik nedenlerle ihtidalar olmuştur. Gayrimüslimlerin ödemiş oldukları cizye askerlikten muaf olmanın karşılığı; haraç, resm-i dönüm ve öşrün karşılığı, ispençe ise zekâtın karşılığı olarak kabul edilebilmekteydi.²⁸² Çolak'ın bu konudaki tespitleri önemlidir. O'na göre vergi ödeme düzeyinde Müslümanlar ile gayrimüslimler arasında ciddi sayılacak bir fark bulunmamaktadır. Cizye konusunu detayıyla incelediğinde; bir gayrimüslimin XVI. yüzyılın ikinci yarısında cizye olarak verdiği para ile yılda yaklaşık olarak iki okka şeker alabildiğini, on tane çizmeye nalça vurdurabildiğini, yirmi okka civarında et alabildiğini, Muhtesip Çardağı'ndan altı defa Eyüp'e, sekiz defa da Unkapanı'ndan Hasköy'e gidip gelebildiğini, iki ya da üç ayakkabı satın alabildiğini ve ayrıca inşaatlarda çalışan usta ve ırgatların dört ya da sekiz gün çalışarak bu cizye miktarını kazanabildiklerini tespit etmiştir. Sonuç olarak günün koşulları dikkate alındığında tek başına bu cizyeleri, din değiştirmelere sebep olacak kadar önemli miktarda olmadığını düşünmektedir.²⁸³

Çolak, ekonominin ihtidaya etkisi olmadığını düşünürken, Osmanlı döneminde ihtidayı inceleyen Aslan ise ekonominin ihtida üzerindeki etkisini şöyle açıklamıştır. XV. ve XVI. yüzyıllardaki ihtidalarda gayrimüslimlerin, hâkim toplum içinde kendilerini dışlanmış hissetmemek için veya üstün olan kesime dâhil olabilmek arzusuyla ihtida ettiklerini belirtmektedir. Bu durumun imparatorluğun en uç sınırlarına

²⁸⁰ Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri (1472 -1909)*, s. 66.

²⁸¹ A.g.e., s. 66.

²⁸² Yavuz Ercan, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İhtimai ve İktisadi Durumu", *TTK Belleten*, Ankara 1984, Sayı: 188, c. 47, ss. 1119-1149.

²⁸³ Çolak, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma*, s. 88.

ulaştığı, refah seviyesinin zirvede bulunduğu, borç alan değil veren bir ekonomik özerkliğe sahip olduğu, güçlü olup hâkim bir devlet konumuna ulaştığı ilk dönemler için (XV-XVI. yüzyıllar) söylenebileceğini, fakat XIX. yüzyıl için bu tür iddialarda bulunmanın oldukça zor olduğunu ifade etmektedir. Zira bu dönemin, Tanzimat ve Islahat gibi iki önemli fermanın ilan edildiği, gayrimüslimler ve Müslümanlara eşit haklar sağlandığı iddia edilen bir dönem olduğunu, yani üst sınıfa veya alt sınıfa mensubiyetin söz konusu olmadığını açıklamıştır.²⁸⁴

Fakat mühtedilerin bir kısmının geçimlerini temini için ihtidalarından faydalanma yoluna gittiğini, ihtidanın kendilerine imtiyazlara izin verdiğini düşünenlerin olabileceğini belirtmiştir. Ancak Osmanlı yönetiminin, mühtedilerin taleplerini karşılama konusunda mümkün olan kolaylık ve yardımı gösterse de sırf ihtida etmesi dolayısıyla görevlerde istihdam etmediği, görevin kişiye uygun olup olmadığına bakarak, bazı talepleri geri çevirdiğini, bazı talepleri de yerine getirdiğini, bazılarının da imtihana tabi tutarak görevlendirdiğini belirtmektedir.²⁸⁵ İhtidalar, siyasi ve iktisadi menfaat sağlamının yanında gerçekten dinî sebeplerle ihtida etmeye kadar çok değişik nedenlere dayanmaktadır. Fakat bu hiçbir şekilde devlet eliyle ve zorla olmamıştır.²⁸⁶

Sonuç itibarıyla ihtidayı çıkarları doğrultusunda kullanan insanların ekonomik sebepten dolayı ihtida etmeleri tarihte mevcuttur. Fakat bu şekilde ihtida edenlerin sayısı fazla değildir. Osmanlı döneminde yapılan yardımların miktarının bir insanın dinini değiştirecek kadar yüksek meblağda olmadığını Çolak'ın araştırmalarında görüyoruz. Fakat bu ekonominin ihtidalara etki etmediğini kabul ettiğimiz anlamına gelmemektedir. Zira öyle olsaydı zekât verilecek yerlerden birinin de müellefetü'l kulub olması söz konusu olamazdı. Şu durumda ekonomik yararın ihtidaların en önemli sebebidir diyemeyeceğimiz gibi ekonominin ihtidaya hiçbir katkısı yoktur da diyemeyiz. Ancak ekonomik çıkar amaçlı ihtidalar yoğun olsaydı, Osmanlı'nın en zor zamanlarında ve Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Müslümanlar yokluk ile imtihan olurken ihtidalar gerçekleşmezdi.

²⁸⁴ Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)*, s. 34.

²⁸⁵ A.g.t. 34.

²⁸⁶ Ahmet Yaşar Ocak, "Anadolu Türkleşmesi ve İslamlaşması", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 3, ss. 110-116, s. 115.

Günümüzde ekonomik sebeplerin ihtidaya etkisine bakarsak, araştırma neticesinde ve evlilik için yapılan ihtidalara nazaran daha düşük olduğu, günümüzde yapılan ihtidaların bilinçli olup, maddi menfaat doğrultusunda olmadığı kanısındayız.

3.1.4. Eş, Dost ve Arkadaştan Etkilenerek Gerçekleşen İhtida

Bilindiği üzere insanoğlu, sosyal bir varlıktır; tek başına hayatını idame ettirmesi, yalnız başına hayatta kalması mümkün değildir. Belki bu sebepten Allah (c.c.) daha Hz. Âdem'i yaratır yaratmaz yalnız yaşamaması için eş Hz. Havva'yı yaratmıştır.

Yaşadığımız şu hayat, hep tek bir minval üzere sürüp gitmez; tıpkı mevsimler gibi sürekli değişir. Bu nedenle üzüntülerimizi veya sevinçlerimizi bizimle paylaşacak dostlara ve arkadaşlara ihtiyacımız vardır. İnsanoğlu, çok çabuk etkilenen bir yapıyla yaratılmıştır. Gördüğü, duyduğu ve müşahade ettiği şeylerden hemen etkilenir. Dost ve arkadaş seçimi, adeta dinini seçmek gibidir.²⁸⁷ İşte bu nedenledir ki İslam insana iyi arkadaş seçmesini ve hayırlı insanlarla oturup kalkmasını kesin bir dille emretmiştir.²⁸⁸ Bu bağlamda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şu sözünü aklımızdan çıkarmamız gerekir:

Kişi arkadaşının dini (hayat tarzı) üzeredir.”²⁸⁹ İnsan arkadaşının inancını paylaşır. Çünkü arkadaş mıknaṭıs gibidir. İyi ise iyiliğe; kötü ise kötülüğe çeker.²⁹⁰

Allah Resulü iyi arkadaşla kötü arkadaşı şu şekilde tanımlamıştır; “İyi ve kötü arkadaşın hali, güzel koku satanla körük çekenin (demircinin) haline benzer: Misk satan, ya sana güzel kokusundan bir miktar ücretsiz verir ya sen satın alırsın, ya da (hiç değilse onunla beraber olduğun sürece) güzel koku koklamış olursun. Körük çeken kimse ise, ya elbiseni yakar ya da (en azından) körüğün kötü kokusundan rahatsız olursun.”²⁹¹

²⁸⁷ İbrahim Küçük, “*Sosyal Hayat: Toplum; Dost ve Arkadaş*”,
Kaynak: <http://www.ibrahimcucuk.com/?p=442>. (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2014).

²⁸⁸ Faruk Furkan, *İslami Şuur: ‘İslam’a Göre Arkadaşlık Nasıl Olmalı?’*,
Kaynak: <http://www.arzusucennetolanlar.com/content/isl%C3%A2m%E2%80%99-g%C3%B6re-arkada%C5%9Fl%C4%B1k-nas%C4%B1l-olmal%C4%B1> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2014).

²⁸⁹ Ebu Davud, Edeb 16; Tirmizi, Zühd, 45.

²⁹⁰ Furkan, *a.g.m.*

²⁹¹ Buhari, Zebaih, 31; Müslim, Birr, 146.

İhtida sebeplerinden bir tanesi de kişinin etrafında yaşayan ve iletişim kurduğu Müslümanlardır. Bu Müslümanlar kişinin eşi, annesi, babası, akrabası gibi birinci dereceden yakınları olabileceği gibi arkadaşı, komşusu da olabilir. Evlilik neticesiyle bir Müslüman ile bir araya gelen gayrimüslim kadın evlendiğinde İslam dinine girmemiş olabilir. Zamanla İslam dinini eşinden çevresinden tanıyarak Müslüman olabilir. İhtida sebeplerinin bu bölümünde, ihtidanın gerçekleşmesi için İslam dinini kişiye yaşantı yoluyla tanıtılması gerekmektedir.

İslamiyet'i lisan-ı hal ile tanıtmak Müslümanlara düşen en önemli görevdir. Çünkü insanlar üzerinde, sözlerden ziyade yapılan davranışlar daha etkilidir. Kişinin hayata bakış açısını değiştirebilir. Bu değişim hem olumlu hem olumsuz yönde olabilir. Kişi Müslüman insanın davranışıyla İslamiyet'i sevebileceği gibi tam tersine nefrette edebilir. İslam dinini anlatmanın en güzel yöntemi lisan-ı hal olduğunu düşünürsek Müslüman bireylerin davranışlarına her açıdan daha dikkatli olması gerekir. Maalesef günümüzde zulmün arttığı, vahşetin daha şiddetli boyutlarda yaşandığı İslam topraklarında, İslam dini dünyaya olumsuz tanıtılmaktadır. İslam dininin doğru tanıtılması için Müslümanlara düşen en önemli görev İslam dinini diliyle değil yaşantısıyla anlatmasıdır.

İslam toplumu içerisinde yaşayan gayrimüslimlerin ihtida etmelerindeki en etkili neden İslam ahlâkı ve İslam'ı yaşayış olmalıdır. Çünkü böyle bir toplumda adalet, emanet, sadakat, merhamet, sevgi, şefkat, yardımlaşma ve hoşgörü gibi güzel hasletler geçerlidir. Diğer bir ifadeyle, Müslümanlar bu üstün vasıflar sayesinde gayrimüslimlerle örnek beşeri ilişkiler kurarak kendi şahıslarında İslam'ı en güzel şekilde temsil ederler. Müslümanlar, bu şekilde dinî ve sosyal ilişkilerinde ortaya koydukları üstün nitelikli yaşayışlarıyla birçok gayrimüslimin gönlünü kazanmışlardır. Tarihte gerçekleşen birçok ihtida hadisesinde ve fethedilen yerlerdeki ihtidanın gerçekleşmesinde bu nitelikli İslam'ı yaşayışın etkisi bulunmaktadır.²⁹² Şu durumda gayrimüslimlerin Müslüman davranışlarından etkilenecek ihtidalarının gerçekleşebilmesi için Müslümanların İslami yaşantılarına dikkat etmesi ve ona göre yaşaması gerekir.

²⁹² Başkurt, *Yaygın Din Eğitimi ve Sosyo-Psikoloji Açısından İhtida Hadisesi*, s. 196.

3.1.5. Çıkar Amaçlı Gerçekleşen İhtida

Tarihte dinden bir beklentisi olmayan insanlar, dinî çıkarları doğrultusunda istismar etmeye hep meyilli olmuşlardır. Hem eski hem yeni dinine kuvvetli bir bağlanma söz konusu olmadığı için istediği şekilde, iki din arasında hareket edip, hangi din kendisine menfaat sağlıyorsa o tarafa geçmekte hiçbir beis görmemişlerdir.

İslamiyet'in ilk yayılmaya başladığı dönemlerde ihtidalar, genellikle İslam dinine gerçekten inanmak suretiyle gerçekleşmiştir. Daha sonraki devirlerde de bu süreç devam etmiştir. İslam devletinin tam olarak oluşması ve bu devletin büyük bir coğrafyayı egemenliği altına alması neticesinde, bazı insanların devletin büyüklüğünden etkilenmesi ve o çevreye dâhil olabilme arzusundan dolayı ihtida etmiş olabilecekleri de muhtemeldir. Nitekim Mantran'ın, "...İslam dünyasında belli bir pozisyonun mensubu olmak, sosyal farkları ortadan kaldırmaz. Müslüman olduğu için, inanan diğerlerine üstündür. İnanmayan da durumunu yükseltmek için ancak İslam'ı kabul ederek hâkim grubun üyesi olacaktır..."²⁹³ ifadelerinden anlaşılacağı üzere, gayrimüslimlere iyi davranılmakla beraber, hakim grubun içine dahil olma arzusu gayrimüslimlerden bazılarını ihtidalara teşvik etmiş olabilir.²⁹⁴

Başkurt araştırmaları sırasında sayıları fazla olmamakla beraber, menfaat sağlamak maksadıyla ihtida edenlere rastladığını, Müslüman olduğunu belgeledikten sonra İstanbul dışındaki bazı vilayetlere giderek cami önlerinde ihtida belgesini göstermek suretiyle yardım toplamaya çalışan birkaç örnek bulunduğunu belirtmektedir.²⁹⁵

Osmanlı döneminde İhtida konusunun istismar edildiği diğer bir alan ise evliliklerdir. Buna dair örneklerin sayısı az olmakla birlikte, bazı kişiler bu yola başvurmuşlardır. Emniyet birimlerince yapılan araştırmalarda söz konusu kişilerin Türk kadınlarını evlenme gerekçesiyle kandırdıkları belirlenmiştir. Bu kişilerin evlerinde Hz. İsa ile bazı azizlerin resimlerinin asılı olduğu da tespit edilmiştir. Bu şekildeki kişilerin ihtida etmelerine samimiyetsizlik veya ahlâki açıdan uygunsuzluk sebep gösterilerek izin verilmemiştir. Bu tür ilişki içerisine girenlerden daha önce ihtida etmiş olanlar, emniyet görevlilerince yakalanarak ihtida belgeleri geri alınmıştır. Bazı kişilerin bir

²⁹³ Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, s. 194.

²⁹⁴ Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 93.

²⁹⁵ Başkurt, *Yaygın Din Eğitimi ve Sosyo-Psikoloji Açısından İhtida Hadisesi*, s. 200.

dinden diğeri bir dine geçerek sürekli din değıştirmeleri de ihtida talebi konusunda samimiyetsizlik olarak değılendirilmiş ve bu kişilere de ihtida etme izni verilmemiştir.²⁹⁶

1919 yılında Kırım Ak Mescit'ten Türkiye'ye muhacir olarak gelen, Müslüman olması sebebiyle eşinden ayrılan, ardından çok fakir düşen ve ayağını kaybeden bir Ermeni vatandaşın yardım almak maksadıyla tekrar Ermeni dinine geçmesi çıkar sağlama adına farklı bir örnek teşkil etmektedir. Ermeni-Sırp kilisesinden yardım alan bu kişi, daha sonra iş bulup çalışmaya başlayınca "artık Ermenilere ihtiyacım yok" diyerek tekrar İslam dinine geri dönmüştür.²⁹⁷ Burada her ne kadar din farklı olsa da aynı mantıkla hareket edilmiş, din değıştirme çıkar amaçlı kullanılmıştır.

Hodgson ise, gayrimüslimlerin ihtida etmeleri için zaman zaman sosyal baskıların ortaya çıktığını ifade etmekte ve şöyle demektedir: "Bir yerdeki Müslüman kadrolar bir kere iktisadi ve siyasi bakımdan güçlü oldu mu, onlara katılmakta her zaman büyük avantajlar vardı. Aslında Müslüman olmayanlar her zaman Müslümanlar ile ticari ortaklıklarda bulunabilir, hatta yönetimde yükselebilirlerdi. Fakat bu anlaşmalarda son sözü söyleyecek, gerektiğinde ortaklıkları bozacak olan sadece Müslümanlardı."²⁹⁸

Yine Hudgson, mahkemede bir gayrimüslimin sözünün bir Müslüman'a karşı hüccet olamadığını, Müslümanların giydikleri elbiseleri gayrimüslimlerin giyemediklerini, ata binmelerinin yasak olduğunu, genelde Müslümanlardan daha fazla vergi verdiklerini, zaman zaman şehirlerde ya da daha geniş alanlarda gayrimüslimlerin zulüm gördüklerini dile getirerek, bu gibi hadiselerin ihtidalarda etkili olduğunu vurgulamaktadır. Hudgson, şeriat izin vermediği için, Müslüman bir kızla evlenmek uğruna bazı kimselerin ihtida etmiş olmasını sosyal bir baskı olarak değılendirmektedir. Ayrıca gerek dinî gerekse sosyal bütün bu baskıların bir sonucu olarak bir ülkede Müslümanların iktidara gelmeleri halinde o bölgede Müslüman olma yönünde sabit bir eğilim ortaya çıktığını ilave etmektedir.²⁹⁹

²⁹⁶ A.g.m., s. 200.

²⁹⁷ Başkurt, *Yaygın Din Eğitimi ve Sosyo-Psikoloji Açısından İhtida Hadisesi*, s. 200.

²⁹⁸ Aktaran, Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 94.

²⁹⁹ A.g.t., s. 94.

Hodgson'nun, gayrimüslimlere kötü muamelede bulunduğu, onlara adaletsiz davranıldığı, zulme uğradıkları görüşlerine katılmamakla beraber, bazı gayrimüslimlerin sosyal statüyü yükseltme, devlet yönetiminde söz sahibi olma, Müslümanların imkânlarından yararlanma gibi çıkarları doğrultusunda hareket ettiklerini de söyleyebiliriz. Sonuç olarak insanoğlu her konuda olduğu gibi dinî duyguları da kendi çıkarlarına alet edebilmektedir. Tarihte çıkar amaçlı ihtidalar ekonomik, siyasi güç, sosyal yaşamda rahatlık, evlilik gibi sebepler ile karşımıza çıkmaktadır. İhtidaları dönemlere göre incelediğimizde, sebeplerini daha iyi anlayabilmekteyiz.

İslamiyet'in ilk yıllarında çıkarları doğrultusunda ihtidalar söz konusu değilken, güçlenip söz sahibi olunca oluşabilecek fırsatları değerlendirmek amaçlı ihtidalar olmuştur. Osmanlı dönemine baktığımızda, Osmanlının güçlü zamanlarında gücünden yararlanmak, devlet yönetiminde yer edinmek, maddi imkânlardan faydalanmak için ihtidalar elbette olmuştur. Kendi dininden aslen vazgeçmeyip çıkar amaçlı Müslüman olan mühtediler münafık olurken, çıkar amaçlı din değiştirip sonra İslami yaşamı benimseyerek tamamen Müslüman olan mühtedilerde mevcuttur.

Günümüzde ise İslam ülkeleri ekonomik, siyasi, sosyal bakımdan Avrupa ülkelerine göre oldukça geri olmalarından, meydana gelen ihtidaların çıkar sebepli olması ihtimali oldukça düşüktür. Fakat evlilik amaçlı ihtida için aynı şeyi söyleyemeyiz.

3.1.6. Tekke, Zaviye ve Tarikatların İhtidaya Etkisi

Tarihte insanların ihtida sebepleri ne olursa olsun İslam'ın temel kaidelerinin, emirlerinin ve yasaklarının insan fıtratına uygun olması İslam dininin yayılmasında en büyük etkidir. İslam dini kısa sürede insanlara bunu hissettirerek yeryüzünün birçok yerine yayılmıştır. İslam dininin insan ile olan uyumunu belki de en güzel şekilde "Gezgin Dervişler" hissettirmişlerdir. İslam'ın "kılıç dini" olduğunu savunanların aksine, İslam'ın hem varlığı hem yayılma şekli adalet, hoşgörü ve merhamet iledir. "Kolonizatör dervişler" gittikleri yerlere adalet, sevgi ve hoşgörüyü götürmüş, etraflarında zulümden bunalmış insanlar ile barış ve güzellik içinde yaşamışlardır. Yaşarken de yaşantılarıyla İslam'ı anlatmışlardır.

Tasavvuf ilminin konu ve amaç olarak insanı merkez edinmesi, ihtida olaylarında aktif bir rol üstlenmesine yol açmıştır. Tasavvufi irfan, sürekli olarak insana; “kendini bul” ve “nefsini tanı” uyarısında bulunmuştur. Kendisini değil de sürekli olarak başka şeyleri düşünen kişi, böyle bir sistemle karşılaştığı anda gerçekte yüz yüze geldiğini anlamakta ve teslim olmaktadır.³⁰⁰ Haliyle tasavvufun ihtidalar üzerinde çok büyük etkisi vardır. Türklerin toplum olarak İslamiyet’i kabul etmesinde en önemli amil, topluluk içerisinde faaliyet gösteren sûfî dervişler olmuştur. Bir süre sonra tasavvuf, gerek halk gerekse idareciler tarafından büyük kabul görmüştür. Tasavvuf tarihinde, tarikatlaşma süreci ile Türklerin İslamlaşma döneminin aynı zamana rastlamış olması, Türklerin hem İslam’ı kabulleri hem de ona hizmetlerinin tasavvuf ve tarikatlar yoluyla olması açısından dikkate değer bir husustur.³⁰¹

“Kolonizatör dervişler” diye nitelenen bu topluluklar, gerek yerleştikleri bölgelerin unsurlarını gerekse bu göçlerle meydana gelen kitleleri İslam potasında yoğurmuşlardır. Bunlar arasında İslam kardeşliği ile kültür ve irfanının geliştirilmesinde, İslam’ın müesseseseleşmesinde, sosyal bünyenin kaynaştırılıp bir sevgi medeniyeti oluşturulmasında büyük roller üstlenmişlerdir.³⁰²

"Tarikat, Tekye, Zaviye, Hanikâh ve Dergâhlar"ın kuruluş amaçları ile günlük hayattaki fonksiyonları, İslam’ın emrettiği gibi inanma ve yaşama, İslam ahlâkını benimseme ve öğretme, insana ve diğer varlıklara iyi davranma ve yardım etme, yardıma muhtaç ve düşkünleri destekleme, can ve mal emniyeti, inanç ve fikir özgürlüğü gibi temel insan haklarından mahrum olanlara yardım etme, vatan ve devletin korunmasına, milletin bütünlük ve bekasına destek olma gibi çeşitli fonksiyonları üstlenmeye çalıştıkları görülmektedir. Bu fonksiyonları üstlenmeye çalışan tarikatlar, yürüttükleri hizmetleri Müslümanlara verdikleri gibi "ibadullah" (Allah'ın (c.c.) kulları) denilen çeşitli inanış ve etnik unsurlardan olan insanlara da vermekteydiler.³⁰³

³⁰⁰ Mithat Baş, *Tarihimizde Tarikatlar*,
Kaynak: <http://www.orduolay.com/component/k2/item/6841-tarihimizde-tarikatlar.html> (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2014).

³⁰¹ Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfiler, Devlet ve Ulema* (XVII. Yüzyıl), OSAV, İstanbul 2001, s. 59.

³⁰² A.g.e., s. 59.

³⁰³ Rıfat Özdemir, “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Siyaseti”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara 1994, Sayı: 5, ss. 259-310.

Gezgin ‘Baba Dervişler’ ve mutasavvıflar, sade, halk düzeyindeki tebliğleriyle, İslam’ın yayılmasında büyük bir rol oynamışlardır. Bunun en belirgin örneği Hindistan, Endonezya ve Afrika kıtası olmuştur. Kıta Hindistan’ında İslam’ın yayılmasında, Müslüman veli ve mutasavvıfların, ülkeye yaptıkları tebliğler etkili olmuştur. Bunlar, hoşgörü ve alçak gönüllülikle aşağı tabakadan insanların arasına karışmışlardır. Müslümanların arasındaki kardeşlik ahlâkını bu insanların gözünde, katı Kast sistemi kâbusuna karşı güven dolu, mutlu bir sığınak durumuna getirmişlerdir.³⁰⁴

Sûfi tebliğcilerin şiarı şuydu: ‘Sulh el-Kul’, yani herkesle, her şeyle barıştı.³⁰⁵ Sûfiler gittikleri her yere barış götürüyor ve her problemi barışçıl yolla çözüyorlardı. Çünkü İslam dini bunu gerektiriyordu.

Türklerde tarikat ve tarikat kuruculuğu denilince akla gelen ilk kişi, şüphesiz Ahmet Yesevi Hazretleri’dir. Ahmet Yesevi, yetiştirdiği müritlerini Anadolu’ya göndermiş ve bu müritler Anadolu’nun manevi mimarları olmuşlardır. Halk arasından Anadolu’ya gelen müritlerin sayısı doksan dokuz bin olarak ifade edilmektedir. Ayrıca bu müritlere Horasan erenleri adı da verilmektedir. Her mürit, Anadolu’nun çeşitli yerlerini mesken tutmuş ve buldukları yerlerde birer tekke veya dergâh inşa etmişlerdir. Sadece Anadolu ile sınırlı kalmamış, Balkanlarda da birçok tekke ve zaviye inşa ettirmişlerdir.³⁰⁶

İnsanlara, İslam dinini yaşantılarıyla anlatan veliler olarak Ahmet Yesevi, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Mevlana; Balkanları İslamlaştırmaya giden Otman Baba, Sarı Saltık, Derviş Kuzguncuk, Seyit Ali Sultan, Akyazılı Sultan ve Burhan Baba gibi gönül fatihlerini sayabiliriz.

Tekke ve zaviyelerin, sadece dinî, sosyal ve kültürel yaşamda değil, aynı zamanda siyasal ve ekonomik hayatın düzenlenmesinde, siyasi hudutların genişletilmesinde, elde edilen toprakların işletilmesinde ve buna paralel olarak söz konusu toprakların imar ve iskânında da önemli etkileri olmuştur. Anadolu tarikatları arasında en önemlisi hiç şüphesiz Hacı Bektaş-ı Veli Dergâhı’dır. Anadolu’dan

³⁰⁴ Muhammed Faruki, “İslam’ın Yayılmasında Sûfîlerin Rolü: Adalet, Hoşgörü ve Merhamet”, *Gülistan Dergisi*, Temmuz 2009, Sayı: 103.

³⁰⁵ Faruki, “İslam’ın Yayılmasında Sûfîlerin Rolü”

³⁰⁶ Nedim Bakırcı. Hüseyin Kürşat Türkan, “Tekke Ve Zaviyelerin Balkanlar’daki Rolü ve Önemi”, *Türk Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2013, Sayı: 1, ss. 145-160, s. 145.

Balkanlar'a, kısmen Mısır'a ve Yakındoğu ülkelerine dek geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Alevi Bektaşî dergâhlarının ana merkezi Hacıbektaş'taki Pir Evi'dir. Balkanlarda en fazla taraftar bulan tarikatlar arasında Bektaşîlik, Halvetilik ve Mevlevilik yer alır ve bu üç tarikata bağlı birçok tekke ve zaviye vardır.³⁰⁷

Tekke ve zaviye mensupları, tekke dışında gösterdikleri faaliyetler yanında; coşkun ayinleri, kurdukları sosyal tesisler, hoşgörölü tutumları nedeni ile pek çok gayrimüslimi zaviyelerine çekiyor ve onların ihtidasına neden oluyorlardı. İhtida edenlerin de pek çoğu tekke ve zaviyelerde kalarak, gayrimüslim ırkdaşlarına karşı misyonerlik faaliyetlerine katılıyorlardı. Bu kurumlar, çevresini şenlendiriyor, pek çok kimseyi çekerek yeni iskân sahaları ortaya çıkarıyor, mevcutlarını ise geliştirip büyütüyorlardı. Tekke ve zaviyeler İslamlaşmadan Türkleşmeye, ziraattan askeri hizmetlere kadar pek çok sahada önemli görevler yapmış olan dinî müesseselerdi.³⁰⁸

Rumeli'nin Türkler tarafından iskânında, dervişlerin önemli rol oynadığı muhakkaktır. Rumeli' de gazalara katılan dervişler, gerektiğinde orduların cihat ruhunu hızlandırır, dağ başlarında, tehlikeli yamaçlarda, boğazlarda, uçlarda ve serhatlerde, zaviyeler ve tekkeler kurarlardı. Buralarda dinî faaliyetlerine devam eden dervişler, gayrimüslimlerin İslamiyet'i tanımalarına ve zaman zaman ihtida etmelerine vesile olmuşlardır.³⁰⁹

Balkan topraklarında tasavvuf ekolleri Osmanlı fetihlerinden önce görölmeye başlanmıştır. Balkan coğrafyasının çeşitli bölgelerine yayılan gönüllü Türk dervişleri birçok bölgede tekke, zaviye ve hangâh açmışlardır. Irmak ve su kaynakları kenarında açılan tekkelerin yanına değirmenler açılarak bölgenin yerli kitlelerine ulaşma ve iletişime geçme amacı güdülmüştür. Yerleşimin olmadığı bölgelerde açılan tekkeler ise farklı bölgelerden gelen Müslüman muhacirlere iskân yeri işlevi görmüştür.³¹⁰

Osman Türer Balkanların fethi ve İslamlaşmasını sadece kılıca dayandırılmayacağını, fethin gerçekleşmesi ve oradaki Osmanlı idaresinin uzun süre devam etmesinin arkasında tasavvuf ehlinin etkisi olduğunu belirtmektedir. Tasavvuf

³⁰⁷ A.g.m, s. 145.

³⁰⁸ Çetin, *Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı*, s. 187-190.

³⁰⁹ Çolak, *XIV-XVI. Yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma*, s. 51.

³¹⁰ Ömer Lütfi Barkan, "İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, Sayı: II, ss. 279-304.

ehli, İlk devirlerden itibaren İslam'ın özüne inerek, onu en iyi şekilde anlayıp, duygu, düşünce ve davranışlarını tam olarak Allah (c.c.) ve Resulü'nün (s.a.v.) iradesine tabi kılmayı gaye edinmiştir. Tasavvuf ve tarikat mensupları, İslam dinini gayrimüslim toplumlara tebliğ edip, yaymayı en önemli vazifelerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Bunun içindir ki, kendilerini hak yolunda seferber eden ve her türlü fedakârlığı göze alan sûfi dervişler, pek çok bölgelerde yoğun bir tebliğ faaliyeti sürdürerek, oradaki insanlara İslam'ı tanıtip sevdirmişler ve Müslüman olmalarına vesile olmuşlardır.³¹¹

Varna, Niğbolu ve Çirmen gibi pek çok Balkan şehirlerinde gördüğümüz tekke ve zaviyeler, şeyhler tarafından yapılmış ve etrafındaki araziler ekilerek gelirleri bu zaviyelere aktarılmıştır. Bu şekilde gelip geçenlerin doyurulduğu bu zaviyelerin şeyhleri, ekmiş oldukları topraklar için vergi vermemiş ve bu vergiler zaviyelere vakfedilmişlerdir. Bir içtimai yardım müessesesi olduğu kadar bir imar ve iskân vasıtası da olan bu zaviyeler, emniyetin temini ve dinî propaganda bakımından da birinci derecede önemli tesisler olmuşlardır.³¹²

Sûfi çevrelerin, medrese üyelerinin aksine dinler arasındaki düşmanlıklar yerine dostluk ve yardımseverliği ön plana çıkarmaları ve herkese mezhep farkı gözetmeksizin yardım etmeleri, Hıristiyanlar arasında Müslümanlara karşı sempati ve yakınlığı beslemiş ve bu davranışlar devletin siyasi hâkimiyeti ve kültürel üstünlük ile birleştiğinde ihtidaların artmasına yol açmıştır. Ancak bu ihtidalar hiçbir zaman kitlesel hale dönüşmemiş, bireysel olarak sürekli bir şekilde devam etmiştir.³¹³

Sonuç olarak tasavvufun herkese kucak açan ve benimseyici özelliği ile insanların gönüllerini hızla fethetmiştir. “Gezgin dervişler”in gittikleri yerlerde ettikleri sevgi tohumları meyvelerini vermiş ve insanların ihtidasıyla sonuçlanmıştır.

Hz. Mevlana'nın şu sözleri herkese kucak açan mutasavvıfları ne güzel tanımlıyor;

Gel, gel, ne olursan ol yine gel,

³¹¹ Osman Türer, “Batı'nın İslam'ı Tanımasında Tasavvufun Rolü”, Tasavvuf Kitabı, (Haz. Cemil Çiftçi), Kitapevi Yayınları, İstanbul 2003, ss. 715-740.

³¹² Semiha Ayverdi, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, 3. Bsk., Damla Yayınları, İstanbul 1993, c. 1, s. 211.

³¹³ Osman Turan, “*l'islamisation Dans la Turquie du Moyen Age*”, *Studia Islamica*, Paris 1959, Sayı: 10, ss. 137-152.

İster kâfir, ister Mecusi,
İster puta tapan ol yine gel,
Bizim dergâhımız, ümitsizlik dergâhı değildir,
Yüz kere tövbeni bozmuş olsan da yine gel...
Şu toprağa sevgiden başka bir tohum ekmeyiz,
Şu tertemiz tarlaya sevgiden başka bir tohum ekmeyiz biz...
Beri gel, beri! Daha da beri! Niceye şu yol vuruculuk?
Mademki sen bensin, ben de benim, niceye şu senlik benlik...

3.1.7. Gezme ve Seyahat Esnasında Dinî Motiflerden Etkilenerek İhtida

Anadolu tarihte medeniyetler eşiği diye bilinen, asırlar boyunca jeopolitik konumu nedeniyle birçok millete ve dine ev sahipliği yapmıştır. Anadolu'ya yerleşen bu milletler, zamanla kültürlerinin etkisini, eserlerini bırakıp tarih sahnesinden çekilmişlerdir. Türkiye'nin tarih kokan geçmişi dünyada dikkat çeken, merak edilip gezilmek ve görülmek istenen ülkeler arasına girmesine sebep olmuştur.

Doğal güzelliklerinin yanında özellikle Osmanlı ve Selçuklu'dan kalma eserler dikkat çekicidir. Anadolu'yu ziyarete gelen milyonlarca turist tarihi yerleri gezerek dinî atmosferi soluyorlar. Gelen turistler arasında dinî motiflerden etkilenerek, İslam dinini araştıran ve daha sonra Müslüman olan mühtediler bilinmektedir. Anadolu'ya gezmeye gelen turistler en çok İstanbul ve Konya'nın dini motiflerinden etkilenmektedirler. Buna örnek olarak Fransız akademisyen Prof. Dr. Eva de Vitray Meyerovitch'in ihtida sebebi Hz. Mevlana'dır.

Anadolu'yu ziyarete gelen turistlerin gezdikleri camilerde dinledikleri Kur'an-ı Kerim tilaveti, ezan ve camilerin insanın hücrelerine işleyen o muhteşem atmosferinden etkilenerek Müslüman olanların sayıları azımsanmayacak kadar fazladır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve İstanbul Müftülüğü'nün ortaklaşa yürüttükleri Sultanahmet de uygulanan Simultane Hutbe projesi dikkat çekicidir. Cuma saatinde

camiyi ziyarete gelen turistlerin ‘okuduğunuz şeylerde ne anlatılıyor öğrenmek istiyoruz’ talepleri üzerine Sultanahmet de Cuma hutbeleri, İngilizce ve Arapça olarak da verilmektedir. Bu uygulamadan haberdar olan Avrupa’daki bazı papazlar, Cuma namazının seremonisini ve hutbeyi dinleme taleplerini İstanbul Müftülüğü'ne iletmişlerdir.³¹⁴

Âlemde her şey bir sebep dâhilindedir. Kişinin ihtidası da bunlardan biridir. İhtidaya sebebiyet veren maddelerin hepsi birbiriyle bağlantılı, birbirini etkileyen maddelerdir. Fakat bütün maddelerin üzerinde onları kapsayan madde, Müslüman kişinin yaşantısıyla İslam dinini tanıtmayı ve sevdirmesidir. Çünkü her maddenin içinde Müslüman insan mevcuttur. Bu yüzden Müslüman, davranışlarına dikkat etmeli, İslamiyet’i doğru anlayıp, yaşama gayretine girmelidir.

3.2. İHTİDA SONRASI KARŞILAŞILAN DURUMLAR

3.2.1. Kişisel Değişiklikler

Dinin, bir insanın hayatındaki yeri tartışılmazdır. Din, sadece uhrevi açıdan değil sosyal, kültürel ve siyasal yönden de insanın benliğine etki edebilen bir faktördür. Dinini değiştiren mühtedi, basit bir değişimden ziyade, tüm yaşantısını değiştirmekte yani mevcut kültürel ve sosyal yapısında radikal değişikliklerle adeta yeniden doğmaktadır.³¹⁵

Kişinin ihtidasından sonra hayatının her yönünde özellikle sosyal ve hukuki açıdan farklılaşma olmaktadır. Osmanlı dönemindeki ihtidalarda ekonomik açıdan da farklılık arz etmekteydi. Osmanlı devleti mühtediye hoş geldin anlamında kisve ve baha vermekteydi. Fakat günümüzde kisve-bahanın olmaması, ihtida sonrasında kişilerin mesleklerine devam etmesi gibi sebeplerden ekonomik değişimin çokta etkili olmadığı düşüncesindeyiz.

İhtidalar iki şahit huzurunda Kelime-i Şehâdet getirerek gerçekleşir. Akabinde Mühtediye ihtida belgesi verilir. Bu belgenin verilmesinin sebebi İslam topraklarında

³¹⁴ *risalehaber*, “Sultanahmet'te 'Simultane Hutbe' Dönemi”.
Kaynak: <http://www.risalehaber.com/sultanahmette-simultane-hutbe-donemi-146460h.htm> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2015).

³¹⁵ Karadağ, Anadolu’da İhtida Hareketleri, s. 81.

hukuki bir mesele olursa Müslüman olduğunu ispatlayıp İslam hukukuna göre muamelesi yapılması ve Kutsal topraklara girebilmesi içindir.³¹⁶

Mühtedilerde meydana gelen köklü değişimleri incelediğimizde ilk olarak isim değişikliği ile karşılaşırız. İsim, İslam toplumlarında ayrı bir öneme sahip olmuştur. Bu isim değişikliğinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Siz kıyamet gününde kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. Onun için isimlerinizi güzel koyunuz"³¹⁷ ve "Peygamberlerin isimleriyle isim koyunuz"³¹⁸ hadis-i şerifleri de etkili olmuştur. Türklerde ismin ne olduğu kadar isim koyma da önemli olmuştur. İsim koyma, bir seremoniyle yapılmış, her bir ismin özel manası, kişilere konuluş hikâyesi olmuş ve bu isimlerin verildiği kişilere etki ettiğine inanılmıştır.³¹⁹

Mühtediler de, İslam'ı kabul ettiklerinde Kelime-i Şehâdetin kendilerine telkin edilmesinden sonra yine kendi seçtikleri bir ismin verilmesi isteğinde bulunmuşlardır. İslam'ın göstergesi olduğu düşünülen bu değişikliğin yapılmasında, şekil şartının yerine getirildiği veya bir kültürden başka bir kültüre geçişin ifadesi veya her şeyiyle, yeni dini kabul etmenin bir göstergesi olduğu düşünülmüş olmalıdır.³²⁰

³¹⁶ Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı Din Hizmetleri Müdürlüğüne göre:
1- İhtida etmek isteyen kimse; ilgili mevzuat gereğince bir dilekçe ekinde, dört adet fotoğraf ile yurt içinde mahallî müftülüğe, yurt dışında ise dilekçe, kimlik belgesi ve üç adet fotoğraf ile Din hizmetleri müşavirliğine veya ataşeliğine müracaat edecek, müftü/müşavir/ataşe tarafından Müslüman olmak isteyenine usulüne uygun şekilde (Din İşleri Yüksek Kurulu'nun "İhtida Merasimi" konulu 28/02/1968 tarihli ve 27 no'lu kararı) gerekli telkin yapılacak ve Dinimiz hakkında özlu bilgiler verilecektir.
2- İhtida belgeleri, çerçeve desenli kuşe kâğıt ve birinci hamur kâğıt olmak üzere iki türde hazırlanmıştır (Ek-3,4). Her mühtedi için yurt içinde ve yurt dışında üç nüsha belge düzenlenecektir. Bunlardan, kuşe kâğıt olan Türkçe-İngilizce İhtida belgesi mühtediye verilecektir. Birinci hamur kâğıt olan Türkçe belgelerden biri Başkanlığa bir üst yazıyla ve "GİZLİ" kaydıyla gönderilecek, bir nüshası da müftülük, müşavirlik ve ataşeliklerde dosyalanacaktır. İhtida edenlerle ilgili bilgiler ayrıca, "İhtida Defteri"ne kaydedilecektir.
3- İhtida Belgesi ve İhtida Defteri arşiv malzemesi olduğundan, sıhhatli bir şekilde muhafaza edilecektir.
4- İhtida edenler, isimlerini değiştirmek istedikleri takdirde, yeni isimlerinin nüfus kütüğüne tescili için mahkemeye müracaatla karar aldıracaklardır.

³¹⁷ Ebu Davud, Edeb, 61/4948.

³¹⁸ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, c. 4, s. 345; 5, s. 194.

³¹⁹ Alaattin Uca, "Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği", *Türkiyat Araştırmaları Mecmuası*, Yıl 11, Erzurum 2004, Sayı: 23, ss. 145-150.

³²⁰ Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876)*, s. 113.

Çetin yaptığı araştırmada, mühtedilerin en çok Mehmet, Ahmet, Ali, Mustafa, Yusuf, Hüseyin, Hasan gibi isimleri tercih ettiğini, bayanların ise daha çok Fatıma ismini tercih ettiğini belirtmektedir.³²¹

Hız. Peygamber'in (s.a.v.) döneminde de mühtedilerde isim değışikliği yapıldığını görüyoruz. İslamiyet'e uygun olmayan isimler değıştirilirken anlamı güzel olan isimler değıştirilmemiştir. İslamiyet'in ruhuna aykırı olan Abduluzza, Abdullat gibi isimler değıştirilmiştir. Hız. Ebu Bekir'in (r.a.) Müslüman olmadan önce ki adı, Abdüluzza veya Abdulka'be idi. Hız. Ebu Bekir (r.a.) Müslüman olduktan sonra Hız. Peygamber (s.a.v.) O'nun ismini "Abdullah" olarak³²² değışirmiştir. Osmanlı zamanında meydana gelen ihtidalarda da isim değışikliği yoğun bir şekilde yaşanırken günümüzde ki mühtedilerin bir kısmı ismini değıştirirken bir kısmı ismini kullanmaya devam etmektedir.

İhtida sonrası kişide meydana gelen değışikliklerden biride sünnet olmadır. Hız. İbrahim Peygamber'e kadar dayandırılan sünnet ile ilgili Kur'an-ı Kerim'de bir bahis geçmemesi, sünnete farklı bakış açılarına neden olmuştur. Hız. Peygamber'in (s.a.v.) rivayetleri, sünnetin geleneksel olarak hâlâ devam etmesinde etkili olduğu muhakkaktır, zira Hız. Peygamber (s.a.v.)³²³; "Dört şey vardır ki Peygamberlerin sünnetlerindedir: Sünnet olmak, güzel koku sürmek, misvak kullanmak ve evlenmek". "Doğuştan insan ruhuna yakışan hususlardan bazıları şunlardır; ağzı su ile yıkayıp çalkalamak, burnuna su çekmek ve temizlemek, bıyıkları kesmek veya kısaltmak, vücut kıllarını temizlemek, sünnet olmak".³²⁴

Fakat İslam topraklarında sünnete hassasiyetle yaklaşılmamasına rağmen ikinci halife Hız. Ömer (r.a.) devrinde, mühtedilere sünnet olmaları yönünde bir zorlamada bulunulmadığı ve halkın iradesine bırakıldığı anlaşılmaktadır. "Hız. Muhammed'in (s.a.v.), insanların sünnet edilmeleriyle uğraşmak için değil, onları İslam'a davet etmek için Allah (c.c.) tarafından gönderildiğini" dile getiren Hız. Ömer (r.a.), bir rivayete göre

³²¹ Çetin, *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri (1472-1909)*, s. 57-58; Diğer isimler ise; Hamza, Emine, İbrahim, İlyas, İsmail, Hatice, Süleyman, Osman, Ayşe, Kasım, İskender, Hızır, Nagöz, Karagöz, Mahmud, Davud, Abdullah, Hayriye, Yakup olarak zikredilmektedir.

³²² *ehlisunnetbuyukleri*, "Eshab-I Kiram: Hazreti Ebu Bekr-i Sıddık", Kaynak:<http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Hayatlar/EshabiKiram/Detay/HAZRETI-EBU-BEKR-I-SIDDIK/761> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2014).

³²³ Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida*, s. 118.

³²⁴ Buhari, *Libas*, 51, 63, 64.

mühtedilerden sünnet olmalarının talep edilmeyeceğini ilan etmiştir.³²⁵ Hz. Ömer (r.a.) burada mühtedilerin Müslümanlığının şekli benzeme değil de dinî layıkıyla öğrenip yaşayabilmeleri için böyle bir uygulamada bulunmuş olabileceğini düşünebiliriz.

Osmanlılarda ise, mühtedilerin sünnet olmaları gerektiği kanun ile sabittir. Bu husus, Tevki'i Abdurrahman Paşa Kanunnamesinde, "Kanun-ı Nev-Müslim" ibaresiyle şu şekilde yer almaktadır: "Divan-ı Hümayunda Vezir-i Azam huzurunda bir kâfir Müslüman olmak murad itse fi'l-hâl telkin-i şehâdet olunub bir kabza akçe ihsan ve kisvesi için defterdara ferman buyurulduktan sonra bir çavuş götürüb miri cerrahlardan Divanda ol gün nöbetçi olan cenaha teslim. Cerrahdahi heman ol mahalde kuşe-i mu'ayyenesine götürüb sünnet ider ve miri cerrahlardan biri her gün nöbetle Divan-ı Hümayunda ve Sadr-ı Azam Sarayında beklemek kanun-ı kadimdir." Bu kanunnameden anlaşıldığına göre, gayrimüslimler Müslüman oldukları takdirde sünnet edilmektedirler.³²⁶ Günümüzde mühtedi erkeklerin sünnet olmaları hususunda kesin bilgi sahibi değiliz. Ancak sünnet olan mühtedilerin yanında olamayanlarının da bulunduğunu düşünmekteyiz.

İhtida eden mühtedinin hayatındaki kişisel değişikliklerden biri de evlilik hayatıyla alakalıdır. Ortaylı, ihtidanın sadece fertle alakalı bir olay olduğunu ebeveyni, eşi ve evlatları bağlamadığını³²⁷ belirtir, fakat doğurduğu sonuçlardan aile etkilenmektedir. Zira ihtida eden kadın olursa gayrimüslim eşinden ayrılması gerekir. Eğer erkek ihtida ettiyse evliliğine devam edebilmektedir. Devam eden evlilikte kadının ihtidası mümkün olmakla birlikte etmeden de evliliklerini sürdürülebilirler.

Osmanlı döneminde ihtida eden bir bayanın Müslüman bir erkekle evlendirildiğini belirten Aslan, bunun sebebinin İslam'ı kabullerinden sonra hayatlarını biraz daha kolaylaştırmak ve yeni girdikleri İslam toplumuna daha çabuk uyum sağlamaları şeklinde³²⁸ açıklamıştır.

Kişinin ihtidasıyla değişikliğin olduğu konulardan bir diğeri de hukuki statüdeki farklılaşmadır. İslam hukukunda gayrimüslimlerin vatandaşlık sözleşmeleri tek taraflı

³²⁵ Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 139.

³²⁶ Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 140.

³²⁷ İlber Ortaylı, *"Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değiştirme Olayları"*, Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Ankara 1994, ss. 481-487.

³²⁸ Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida*, s. 117.

bağlayıcı akit olarak kabul edilir, daimi bir statüyü ifade eder ve yönetim yetkisinin dışında değerlendirilir. Vatandaşlık anlaşması gereği, gayrimüslimlerin harici ve dâhili tehlikelere karşı can, namus, çocuk ve mal güvenliklerinin sağlanması ve korunması, Müslümanların garantörlüğündedir. Kul hakları kapsamındaki bütün konularda din, dil, ırk, milliyet, cinsiyet ve makam ayrımı yapılmaz ve eşit hukuki hükümler uygulanır.³²⁹

Ancak gayrimüslim ihtida ettiği zaman hukuki muamelede değişiklik olmaktadır. Çünkü hukuki açıdan Müslüman ve gayrimüslim arasında fark vardır ve bu farka göre de muamele edilir. Bir gayrimüslim ihtida ettiğinde, hukuki açıdan bir Müslüman ile eşit haklara sahip olmakta ve onun faydalandığı her türlü haktan faydalanabilmedeydi. Mesela, Müslüman mahkemelerinde davaları görülebilmekte, Müslümanların girdiği her yere rahatlıkla girebilmekte, mahkemede şahitliğine itibar gösterilmekte, istediği yerde ikamet edebilmekte, yüksek evler inşa edebilmekte, Müslümanlar gibi giyinebilmekte, köle ve cariye satın alabilmekte, haraç, cizye ve ispence vergileri yerine artık resm-i dönüm, öşür ve zekât vermekteydiler. Kısaca, artık Müslüman olduğu için İslam dininin bütün kurallarını yerine getirmekle yükümlü hale gelirler.³³⁰

Mühtedinin yeni dininin getirdiği bir diğer değişiklikte kılık-kıyafette olmaktadır. Mühtedi İslam dinine girdiği andan itibaren emirleri yerine getirir. Bu emirlerden bir tanesi de örtünme üzerinedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) "Kadın buluğ çağına erince elleri ve yüzü dışında başka yerlerinin başkasına görünmesi helâl olmaz"³³¹ diye buyurmuşlardır. İslam dini örtünme hakkında kadın ve erkek için şu sınırları getirmiştir: Kadın için avret yani örtülmesi gereken yerler, yüz, el ve ayak dışındaki bütün vücuttur. Erkek için avret, göbek ile diz kapağının arasındır.³³² Mühtedi kadın ihtidasından sonra kılık-kıyafetinde oluşan değişiklik ile İslami çevrede daha hızlı benimsenir ve ihtidası dışarıdan da anlaşılır.

³²⁹ Ahmet Güneş, "İslam Hukuku'nda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2008, Sayı: 11, ss. 262-263, s. 262.

³³⁰ Çolak, *XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 146.

³³¹ Ebu Davud, *Libas*, 31.

³³² Bu konuda biraz daha ihtiyatlı davranan Hanefiler diz kapaklarını da avret olarak kabul ederken, diğer üç mezhep, diz kapaklarını avret saymazlar.

Görüldüğü gibi ihtida sonrası yeni Müslümanın hayatında büyük değişiklikler meydana gelmektedir. Mühtedi en büyük değişikliği zaten dinini değiştirme fikrine karar vermesiyle gerçekleştirmiştir. Ondan sonra oluşan değişiklikler yeni dinin getirileridir. İhtida sonrası yeni Müslümanda oluşan en büyük değişiklik şüphesiz yeni dininin eğitimi ve uygulamasıdır. Bu konuyu son bölümde ele alacağımız için burada ayrıntılarına girmiyoruz.

3.2.2. İnsanların Mühtedilere Davranışları

İhtida sonucu hayatları eskisine göre oldukça farklılaşan mühtedileri bekleyen en önemli sorun, eski çevrelerinin kendilerini anlamaları ve kabullenmeleri sorunudur. Çoğu zaman mühtedi ile eski çevresi arasında bir "çatışma" ortaya çıkabilmektedir. Genellikle bu tarz din değiştirmeler kişinin yakın çevresi tarafından kabullenilmez ve değişik seviyelerde tepkilere yol açar. Bu durumda din değiştiren kişi ya çevresini değiştirecek, ya çevresiyle uzlaşacak, ya da çevresini kendi değerlerine göre şekillendirmek için sürekli mücadele içerisine girerek yeni kimliğini korumaya çalışacaktır."³³³

İhtida üzerinde dönemseldenceleme yapan Çolak, tarihte cereyan eden olayları o dönemin şartlarını dikkate alarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade eder. Osmanlı döneminde (16. Yüzyıl) meydana gelen bir ihtidanın neticesinde mühtediye kararından ötürü eski dindaşlarının saygı göstermeyeceğini belirtir. Bunun sebebi olarak dinin insanlar için hayli önemli bir kurum olması, insanların yaşantılarına nüfuz etmesi ve içlerinden kayıp vermek istemeyeceklerini belirtir.³³⁴

İnanan insanlardan bazıları, inandığı dinin dışında başka dine geçişleri hoş karşılamamaktadır. Zira dindaşı kendi güzel, doğru ve güvenilir dinini bırakıp kendisinin doğru olmadığına inandığı bir dinî kabul etmiştir. Bu konuda Fransa'da günümüzdeki ihtidalar hakkında detaylı bir araştırma yapan Top'un tespitleri dikkat çekicidir. Yaptığı röportajlar neticesinde şu sonuçlara varmıştır; Mühtediler genelde ihtida etme kararlarını ailelerine söylememektedirler. Bu durum aile tarafından fark edildiğinde genelde büyük tepkilere neden olmuştur. Aile öncelikle bunun geçici bir şey

³³³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 311.

³³⁴ Çolak, *XVI Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri*, s. 146.

olduğunu düşünür. Kararının geçici olmadığını görünce evden uzaklaştırma ya da kovma şeklinde tepkiler göstermiştir.³³⁵

Mühtediler ise bu duruma sabrederek dinî yaşantılarının gereklerini yerine getirmeye devam etmişlerdir. Örneğin, mühtedinin aynı sofrada domuz eti yememesi, içki içmemesi ailelerin dikkatlerini çekmiştir. Yine aynı şekilde namaz vazifesini yerine getirmek ailesiyle aynı ortamı paylaşan mühtedi için zorluklar oluşturmuştur. Başörtüsü örtmek isteyenler için ise bu bazen bir faciaya dönüşebilmiştir. Belirli bir süre bu hayata dayanabilen mühtediler daha sonra ailelerinden ve yaşadıkları çevreden ayrılma ihtiyacı hissederek daha çok Müslüman arkadaşlarının içinde bir çevre oluşturmuşlardır. Ardından Müslüman bir kişi ile evliliği tercih ederek manevi ve sosyal hayatını sürdürmeye çalışmışlardır.³³⁶

Top, araştırmasında ailelerin İslam'a karşı olan önyargılarına göre gösterdikleri tepkilerde çeşitlilik olduğunu belirtir. Bazı ailelerin Fransa'daki Arapların iyi bir imaj taşımadıkları için Müslüman olmayı Arap olmakla eş değerde tuttuğunu ve bu yüzden ihtida olayına aşırı derecede tepkiler gösterdiklerini, Müslüman olmayı bir örgüte üye olma gibi algılayan ailelerin varlığını, mühtedinin vazgeçmesi için çeşitli baskılarda bulduklarını ifade etmektedir.³³⁷ Bütün bu tepkilerin yanı sıra Müslüman olma fikrini tasvip etmemekle birlikte çok tepki göstermeyip, saygı duyan ailelerin de olduğunu, bunda ailenin çocuğunun Müslüman olduktan sonra anne babasına olan saygının daha çok artmış olmasından kaynaklandığını belirtmiştir.³³⁸

Mühtedi sadece ailesiyle değil arkadaş çevresiyle de sıkıntı yaşayabilmektedir. Ancak eski çevresi ile ilişkilerini devam ettiren mühtedilerin olması da mümkündür. Hatta ne ailesi ne de arkadaş çevresiyle sıkıntı yaşamadan özgür bir birey olarak yeni dinini yaşayan mühtedilerinde olduğu kanısındayız. Mühtedilere tepkiler sadece eski çevreden değil yeni çevreden de gelmekte olup yeni çevrenin tepkileri ise, oldukça olumlu olmuştur.³³⁹

³³⁵ Nuriye Top, *İhtida Hadiselerinde Tasavvuf Kültürünün Rolü-Fransa Örneği*, (Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2007, s. 149.

³³⁶ A.g.t., s. 149.

³³⁷ A.g.t., s. 149.

³³⁸ Top, *İhtida Hadiselerinde Tasavvuf Kültürünün Rolü*, s. 149.

³³⁹ Aslan, *Tanzimat Döneminde İhtida*, s. 157.

Netice itibariyle diyebiliriz ki mensup olduğu dinî değiştirmeye karar veren bireyi hem olumlu hem olumsuz tepkiler beklemektedir. Mühtedilere eski dönemlerde olan tepkiler biraz daha ağır olurken, günümüzde fikir özgürlüğü ve karara saygı gösterme davranışları önemsendiği için tepkiler eski dönemlere nazaran daha azdır ve çevrelerinde kolay benimsenirler.

DÖRDÜCÜ BÖLÜM

4. İHTİDA VE DİN EĞİTİMİ

Tebliğ ve irşad peygamberlere risaletlerinin gereği olarak Allah (c.c.) tarafından verilen temel görevlerindedir. Peygamberlerin vasıfları olarak belirtilen sıdk, emanet, fetanet ve ismet gibi nitelikler bir anlamda onların kişilik özellikleri iken tebliğ ve irşad peygamberlerin nübüvvet vasıflarının gereğidir.³⁴⁰ Bakara Suresi'nde geçtiği şekliyle Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim'in dilinden: "Ey Rabbimiz! Onlara içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder..."³⁴¹, buyrulmuş peygamberlerin tebliğ ve irşad görevlerine dikkat çekilmektedir. Buradan anlaşılmaktadır ki, peygamberlerin görevi "tebliğ", "talimi" ve "tezkiye"dir.³⁴²

Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisinin Hz. İbrahim'in duasında işaret ettiği kişilerden olduğunu ifade ederek³⁴³ "Şüphesiz ben muallim olarak gönderildim."³⁴⁴ buyurmaktadır. Bu ifadeleriyle Hz. Peygamber (s.a.v.) kendisinin tebliğ ve irşad görevlerinin olduğunu vurgulamaktadır. Yine Hz. Peygamber (s.a.v.), "Âlimler peygamberlerin varisleridir."³⁴⁵ buyurarak peygamberlerin görevleri olan tebliğ, talim ve tezkiyenin onların varisleri olan âlimlerin de vasfı ve görevi olduğunu belirtmektedir.³⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'in ilk emrinin "oku" olması, ilim öğrenmeye teşvik etmesi ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Sizin en hayırlınız Kur'an-ı Kerim'i öğrenen ve öğrendir."³⁴⁷ ifadesi, özelde Kur'an-ı Kerim öğretimi olmak üzere din eğitimi ve dinî

³⁴⁰ "Rabbinden sana indirilene tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun risâletini tebliğ etmemiş olursun." Mâide, 5/67.

³⁴¹ Bakara, 2/129.

³⁴² Muharrem Çakmak, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım-Seyahate Dayalı Tasavvufî İrşad Metodu", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2009, c. 9, Sayı: 4, ss. 127-148, s. 127.

³⁴³ İbn Hanbel, *el-Müsned*, c. 4, s. 127.

³⁴⁴ Buhari, Edeb, 80; İbn Mace, *Mukaddime*, 17.

³⁴⁵ Buhari, İlim, 10; Müslim, İlim, 1.

³⁴⁶ Çakmak, *a.g.m.*, s. 127.

³⁴⁷ Buhari, *Fezailü'l-Kur'ân*, 21.

ilimleri öğrenme ve öğretmenin yanı sıra dinî tebliğ ve irşadın da teşvik ve referans kaynağı olmuştur.³⁴⁸

Kur'an-ı Kerim ve hadisler ışığında; ihtida sürecinde etkili olan Müslüman davranışları, din eğitiminde tebliğ ve irşad, din görevlisinde bulunması ve bulunmaması gereken vasıflar, verilen din eğitiminin Müslümanlara ve gayrimüslimlere etkisi, İslamiyet'i bilen veya bilmeyen gayrimüslimler üzerindeki etkisi, bu bağlamda din eğitiminin daha verimli hale gelmesi için alınacak tedbirler üzerinde durulacaktır.

4.1. İHTİDA SÜRECİNDE ETKİLİ OLAN MÜSLÜMAN DAVRANIŞLARI

İnsanın en temel meselesi Rabbini bilmek, Rabbini bulmaktır. Allah (c.c.) insanı bunun için yaratmış ve buna ulaşmaya muktedir kılmıştır. İnsanın dünya hayatı bunun sınavıdır. İnsan buna itiraz etse de, onun fitrat derununda kendini aşan böyle bir arayış vardır. Zaten insan da buna odaklanmıştır. Yani “Nereden geldim, nereye gidiyorum?” sorusu insanın en kadim sorusu olmuştur ki, bu sorunun aradığı şey de var oluşun sırrıdır.³⁴⁹

Varoluşun sırrı arandığında ulaşılabilecek nokta bir Yaratıcının varlığıdır. Ya da insan buna varırsa içi durulacak, buna varamadığı ölçüde de içinde arayış süreci devam edecektir. Kur'an-ı Mübin'de ifadesi bulunan “Kalpler ancak Allah'ı zikrederek huzura, doyuma kavuşur.”³⁵⁰ hükmü, insan fitratına yönelik bir ilahî tespittir. Ya Allah'ı bularak O'nunla buluşacak, O'nu şah damarından yakınlığını hissederek itminana erecek, ya da arayışlar içinde çırpınacaktır. Yaratıcı insanı bu noktada boşlukta da bırakmamıştır. Yol işaretçileri göndermiştir. Dinler ve dinlerle birlikte gönderilen peygamberler yol işaretçileridir ve bu yolu insana gösterirler.³⁵¹

Hz. Muhammed (s.a.v.) bu yol göstericilerin sonuncusudur. Hz. Peygamber (s.a.v.) ebedi âleme intikal edince, geride kalan Müslümanlara Kur'an-ı Kerim ve hadisler rehberlik etmiş, kıyamete kadar da edecektir. Müslüman, Müslüman'ın aynası

³⁴⁸ Çakmak, *a.g.m.*, s. 127.

³⁴⁹ Ahmet Taşgetiren, “Tasavvuf: Bir Tevhid Terbiyesidir”, *Altınoluk Dergisi*, İstanbul Temmuz 2007, Sayı: 257, s. 3.

³⁵⁰ Ra'd, 13/28.

³⁵¹ Taşgetiren, *a.g.m.*, s. 3.

olarak birbirlerine yapması ya da yapmaması gereken şeyleri telkin ederek hayırhahlık yapmışlardır ve yapmaya da devam etmelidirler. Müslümanlar sadece Müslüman'a değil bütün insanlığa ahlâkıyla örnek olmalıdırlar. Müslümanlar peygamberi tebliği, hayatıyla, yaşantısıyla ve Kur'an-ı Kerim ahlâkıyla ahlâklanarak etrafındaki insanlara İslam dinini irşad etmelidirler. Bazen yüzlerce kelimenin bir araya gelip ifade edemediği bir duyguyu, düşüncüyü bir tek hareket anlatabilir. Müslümanlar bu bağlamda davranışlarına dikkat etmelidirler. İnsanlara hal ve hareketleriyle İslam'ı tanıtmalı ve sevdirmelidirler. Maalesef bunun aksi durumu da söz konusudur. İnsanların yaptığı kötü bir davranış İslamiyet'e mal edilebilmektedir. Şu durumda Müslümanlar kişi davranışlarını sergilerken bir kez daha düşünmelidirler. Zira bir davranış ile İslamiyet ya sevilmeğe ya da korkulan, sevilmeyen bir din haline gelmektedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) Müslümanı, insanların elinden ve dilinden emin olduğu³⁵² kimse olarak tanımlamaktadır. Şu halde Müslüman etrafındakilere zarar vermeyen, varlığıyla güven telkin eden insandır. Müslüman insan, Kur'an Kerim ahlâkı ile ahlaklanmalıdır ki ihtidalara vesile olsun. Müslüman bir insanın en belirgin özellikleri, güvenilir, adaletli, hoşgörölü, yardımsever, merhametli, şefkatli olmasıdır.

4.1.1. Güvenilir Olmak

Bir insanın güvenilir olması demek; kendisine yüklenen sorumluluk ve emanetleri yerine getirip koruyan, ihanet etmeyen, ahdine vefa gösteren, sözü özü bir ve dosdoğru olan, kimseye zararı dokunmayan, başkalarına güven veren kimse demektir. İslam insana ve insan ilişkilerine büyük önem verir. Zaten İslam dini de insanların hem bu dünyada hem de ahirette mutlu olmaları için gelmiştir. Bunun için İslam insanların adalet, barış ve mutluluğuna yönelik prensipler getirmiştir. İnsan güvenilirliği kadar itibar görür. Güvenilmeyen insanlar toplum tarafından dışlanırlar.³⁵³

Hiç şüphe yok ki bir Müslüman'ın en belirgin özelliklerinden bir tanesi güvenilir ve dürüst olmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) ve bütün peygamberler bu özellikleriyle tanınırlar. Hatta peygamberlerde bulunması gerekli sıfatlardan birisi

³⁵² Timizi, İman, 12; Nesai, İman, 8.

³⁵³ Mehmet Eser, "Müslüman Güvenilir İnsandır", Kaynak: <http://www.mehmeteser.net/?Syf=22&Mkl=93461> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2015).

dürüst, diğeri de güvenilir olmaktır. Peygamberler gönderildikleri toplumlara önce bu özelliklerini hatırlatarak: "Haberiniz olsun ki ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim"³⁵⁴ demişlerdir. Yüce Allah (c.c.), peygamberlerini güvenilir kişilerden seçmiş ve gönderildikleri toplumlar tarafından da, emin kişiler olarak tanınmışlardır. Nitekim Mekkeliler, Hz. Peygamber'e (s.a.v.), daha peygamber olmadan önce , "el-Emin" sıfatını vermişlerdir.³⁵⁵ İnsanlar O'nun (s.a.v.) dürüstlüğüne ve güvenilir olduğuna inanmasalardı, inançlarından, adetlerinden vazgeçerek ona tabi olmazlardı.

Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Hatice (r.anhâ) ile peygamberliğinden uzun bir zaman önce evlenmiş ve onunla yirmi beş sene yaşamıştır. Kendisine ilk vahiy geldiği zaman, Hz. Hatice (r.anhâ) O'na (s.a.v.) fevkalade bir destek vermiştir, O'nu rahatlatmış, müjdelemiştir. Hz. Hatice (r.anhâ) O'na (s.a.v.) şöyle demiştir:

"Müjdeler olsun, sen sözün doğrusunu söylersin, emanete riayet edersin, akrabana ilgilenirsin, güzel ve iyi ahlâklısın. Sebat et. Vallahi ben, senin, bu ümmetin Peygamberi olacağını umarım. Hiç korkma! Allah (c.c.) seni hiçbir zaman utandırmaz, üzüntüye uğratmaz. Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten âciz olanların yükünü taşırsın. Yoksula, kimsenin veremediğini verir, kazandıramadığını kazandırırın, misafirleri ağırlarsın, uğradıkları musibet ve felâketlerde halka yardım edersin."³⁵⁶

Güvenirliğin dürüstlüğü'nün timsali Hz. Peygamber (s.a.v.) hicret için yola çıkacağı zaman Hz. Ali'ye (r.a.) "Ben Medine'ye gidiyorum. Sen bu gece benim yatağında yat, hırkamı üstüne ört. Müşrikler beni yatıyor sansınlar, onlara bir şey sezdirme. Sabahleyin şu emanetleri sahiplerine ver."³⁵⁷ der. O (s.a.v.) en zor zamanda dahi emanete ihanet etmemiştir.

"Önce en yakın akrabana uyar."³⁵⁸ mealinde ki ayet-i celile inince Hz. Peygamber (s.a.v.) Safa Tepesine çıkararak:

³⁵⁴ Şuara, 26/107.

³⁵⁵ Eser, a.g.m.

³⁵⁶ Hüseyin Algül, *Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed*, TDV Yayını, Ankara 1994, s. 29.

³⁵⁷ İrfan Yücel, *Peygamberimizin Hayatı*, DİB Yayını, Ankara 1998, s. 91-92.

³⁵⁸ Şuara, 26/214.

- "Ey Kureyş topluluğu, size şu dağın eteğinde veya şu vadide düşman süvarisi var. Üzerinize baskın yapacak desem, bana inanır mısınız?" diye sordu. Hepsi bir ağızdan:

- "Evet, inanırız, çünkü şimdiye kadar senden hiç yalan duymadık, sen yalan söylemezsin..." dediler. O zaman Hz. Peygamber (s.a.v.):

- "O halde ben size, önümüzde şiddetli bir azap günü bulunduğunu, Allah'a (c.c.) inanıp, O'na kulluk etmeyenlerin bu büyük azaba uğrayacaklarını haber veriyorum. Yemin ederim ki, Allah'tan (c.c.) başka ibadete layık tanrı yoktur. Ben de Allah'ın (c.c.) size ve bütün insanlara gönderdiği peygamberiyim."³⁵⁹ Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tebliğ öncesi inanmayanları en çok etkileyen özelliği Muhammed-ül emin, güvenilir ve dürüst olmasıdır. Etrafına güven veren insan sevilir ve o insan ile ilişkiler kurulur. Gayrimüslim ile aynı ortamı paylaşan Müslümanın dikkat etmesi gereken ilk husus bu olsa gerek. Çünkü her insan güvenilir insan ile iletişim kurmak ister.

Güvenilir olma öyle kapsamlı bir kelimedir ki bir Müslümanda sadece bu özelliğin olması birçok güzel davranışı da beraberinde getirir. Güvenilir insan doğru sözlüdür yalan konuşmaz, işinde konuşmasında hile olmaz, emanete ihanet etmez, kimsenin hakkını yemez, karşısındakinin iyiliğini ister, hayırlı akıl verir. Bu özellikleri üzerinde taşıyan Müslümanın ahlâkı bu kadar güzelken, karşısındaki insanın etkilenmemesi ya da ihtidasına vesile olmaması mümkün değildir.

4.1.2. Adaletli Olmak

“Adalet, halkın huzuru ve düzeni, idarecilerin süsü ve güzelliğidir.”

Hz. Ali (r.a.)

İslam inancına göre, insanlar arası ilişkileri tanzim etmede en çok üzerinde durulan kavram, hiç şüphesiz "adalet" kavramıdır. Hakkı teslim etmek ve hakka hukuka riayet etmek demek olan adalet, insanların haklarına saygı göstermek, herkese layık olduğu ve hak ettiğinin karşılığını vermek gibi erdemleri içeren ahlaki, hukuki, felsefi, dinî ve aynı zamanda evrensel bir değerdir. Bu nedenle adalet, İslam medeniyetinde

³⁵⁹ Yücel, *Peygamberimizin Hayatı*, s. 54.

toplumsal hayatın esası ve mülkün temeli sayılmıştır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerde, Allah'ın (c.c.) adaletle hükmettiği, adaleti emrettiği ve adaletle davranmak gerektiğine dair çok sayıda ilahî mesaj yer almaktadır.³⁶⁰ Bu mesajlar, toplumsal yaşantıda sosyal barışı sağlamak için adalet ilkesinin mutlaka hâkim kılınması gerektiğine vurgu yapmaktadır.³⁶¹

Bir kimsenin iyi ahlâk sahibi olması için adil olması gerekir. Diğer insanlara kanunen verilmiş olan haklara riayet etmeyen, haksız yere bu nimetleri kendine alan veya yakınlarına veren kişi, adalete uymayan bir kişidir. Böyle bir kişi adil olmadığı gibi, zulüm eder ve ahlâk kurallarına da uymadığı için ahlâklı da değildir. Bir insan tutum ve davranışlarında adaletli değilse, onun dindarlığından ve ahlaklılığından söz etmek mümkün değildir. İslamiyet adalet mefhumu üzerinde sağlam ve mutlu bir toplum kurulması için hassasiyetle durmaktadır.³⁶²

Allah Resulü (s.a.v.) peygamberlik öncesinde ve sonrasında hep adalete dikkat etmiş Müslüman gayrimüslim ayırımı yapmadan yaratılmış mahlûkata adalet ile yaklaşmıştır.

³⁶⁰ "Şüphesiz Allah, adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor." (Nahl, 16/90) "Ey iman edenler! Allah için hakkı titizlikle ayakta tutan, adalet ile şahitlik eden kimseler olun. Bir topluma olan kininiz sizi adaletsizliğe itmesin. Adil olun. Bu, Allah'a karşı gelmekten sakınmaya daha yakındır. Allah'a karşı gelmekten sakının." (Maide, 5/8) "Ona dedik ki: "Ey Davud! Gerçekten biz seni yeryüzünde halife yaptık. İnsanlar arasında adâletle hüküm ver. Nefis arzusuna uyma, yoksa seni Allah'ın yolundan saptırır."(Sâd, 38/26) "Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın." (Nisâ, 4/135) "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor. Doğrusu Allah, bununla size ne güzel öğüt veriyor! Şüphesiz ki Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." (Nisâ, 4/58) Ayrıca bk. 42/15; 5/42 2/282; 6/115; 7/29, 159, 181; 42/15; 57/25; 60/8. "Kim Müslümanların kadılık hizmetini talep edip elde etse, sonra adaleti zulmüne galebe çalsa Cennete girer. Zulmü adaletine galebe çalsa, ateş onundur." (Ebu Davud, Akdiye 2) "Kadı zulmetmedikçe, Allah Teâlâ hazretleri onunla birlikte (yardımcısıdır). Zulme yer verdiği zaman onu terk eder, artık şeytan onunla beraber olur." (Tirmizi, Ahkâm 4) "Kıyamet günü hak sahiplerine haklarını mutlaka eda edeceksiniz. Öyle ki kabış (boynuzsuz) koyun için, boynuzlu koyundan kısas alınacak, taşa (niye bir başka) taş üzerine yüklenip kaldığından; adamın adamı niye yaraladığından sorulacak." (Müslim, Birr 6; Tirmizi, Kıyamet 2) "Kim (gasben başkasının) arazisine bir karış haksız tecavüz ederse yedi kat yerin dibine kadar boynuna dolandırılarak cezalandırılır." (Buhari, Bedü'l-Halk 2, Mezalim 13; Müslim, Müsakat, 142).

³⁶¹ Osman Güner, "Adalet: İslam'da Sosyal Adâlet ve Dayanışma Erdemi", *Köprü Dergisi*, Güz 2005, Sayı: 92.

³⁶² İsmet Kayaoğlu, "İslam'da Adalet Mefhumu", *AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1985, Sayı: 27 ss. 201-206.

"Adaletsizlikten kendinizi koruyunuz. Çünkü o, Hesap Günü'nde zulme denktir."³⁶³ Bir başka hadis-i şerifte: "Ey insanlar, sizden evvelkileri şu halleri mahvetti: İçlerinden sivrilmiş biri hırsızlık yapınca onu serbest bıraktılar. Aynı işi, zayıflarından biri yapınca onu cezalandırdılar. Allah'a (c.c.) yemin ederim ki, hırsızlığı yapan Muhammed'in kızı Fatıma dahi olsa, elini mutlaka keserim"³⁶⁴ buyurur.

Medine'ye hicretten sonra yapılan Medine Vesikasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) insanlara adalet ile yaklaşımı dikkat çekmektedir. Sözleşmenin 16. ve 17. maddelerinde deniliyor ki: "Yahudilerden bize tabi olanlar, zulme uğramayacaklar, düşmanlarına yardım edilmeyecek ve böylelikle yardım ve eşitliğe hak kazanacaklardır." "Müminler arasında barış da tekdir. Hiç bir mümin Allah (c.c.) yolunda savaşırken diğer müminlerin dışında bir barış anlaşması akdedemez; barış ancak topyekûn ve adalet esasları üzere yapılacaktır."³⁶⁵ Bu ifadelerden anlaşıldığına göre, Müslümanlar ve gayrimüslimler birlikte bir toplum oluşturmuşlar ve birbirlerine karşı yardımlaşma, dayanışma ve adalet ile yükümlü kılınmışlardı. Aynı şekilde Hz. Peygamber (s.a.v.), gayrimüslimlerle akdettiği bütün anlaşmalarda da bu ilkeye sadakat gösterip adaletle hükmetmiş, haksızlık yapmamış, zulmetmemiş, haddi aşmamış, gerektiğinde onlarla yardımlaşmış ve dayanışma içerisinde olmuştur.³⁶⁶

Görüldüğü gibi İslam medeniyeti, toplumda adaletin, iyiliklerin ve güzelliklerin hâkim kılınabilmesi için sadece Müslümanlar arasında değil, aynı zamanda herhangi bir inanç ayrımı yapmaksızın genel olarak insanlar arasında karşılıklı yardımlaşma, dayanışma ve adalet ilkesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.³⁶⁷ Ancak özellikle Müslümanlar arasında gerçekleştirilmesi öngörülen bu ilke, esasen "kardeşlik" anlayışının bir gereğidir. Nasıl ki, aynı ana-babanın evladı olan kardeşler, ailenin güçlenmesi ve geleceğe daha güvenle bakabilmeleri için birbirleriyle yardımlaşmaları gerekiyorsa; aynı şekilde Kur'an-ı Kerim'in birbirlerini kardeş olarak gördüğü³⁶⁸ müminlerin de gerektiğinde yardımlaşmaları ve dayanışmaları bir

³⁶³ Es-Suyuti, *el-Camiu's-Sağir min Ehadisil-Beşirin-Nezsir*, c. 1, s. 8.

³⁶⁴ Tirmizi, *Hudud*, 6.

³⁶⁵ Hamidullah, *el-Vesâiki's-Siyâsiyye*, s. 3.

³⁶⁶ Güner, "Adalet: İslam'da Sosyal Adâlet ve Dayanışma Erdemi", s. 203.

³⁶⁷ Mâide, 5/2.

³⁶⁸ Hucurât, 49/10; "Mü'minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah'a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin."; hadis için ayrıca bkz.: "Müslüman Müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez, onu tehlikede yalnız bırakmaz. Kim, kardeşinin ihtiyacını görürse Allah da onun ihtiyacını görür. Kim bir Müslümanı bir sıkıntıdan kurtarırsa, Allah da o sebeple onu

zorunluluktur. Bu yaklaşım tarzı, İslam'ın öngördüğü dindarlık anlayışının bir gereğidir. Dindar insan, hem bireysel mutluluğu ve hem de toplumsal adaletin sağlanması için Allah'ın kendisine verdiği imkânlardan, nimetlerden, kabiliyetinden ve servetinden vs. başkalarını da faydalandıran, bunları başkalarıyla paylaşan insandır. Bu maksatla yaptığı eylemler, bir anlamda onun dindarlık düzeyini göstermektedir.³⁶⁹

İslam tarihinde adalet denince akla ilk gelen ve lakabı da bu özelliğini destekler nitelikte olan Hz. Ömer Faruk'tur. Onun hayatına baktığımızda Müslüman bir kimsenin adaletle ne kadar hassasiyetle yaklaşması gerektiğini görmekteyiz. Bu özelliğini görmemiz açısından şu hadise oldukça dikkat çekicidir.

Hz. Ömer (r.a.) eşitlik mefhumunu hâkimlerin fikrine adeta nakşetmek için büyük gayret sarf ederdi. Bir defasında halife Ömer (r.a.) ile anlaşmazlığa düşen Hz. Ubeyd bin Ka'b (r.a.), onun aleyhine dava açmıştı. Hz. Zeyd bin Sabit (r.a.) yapılan duruşmada hâkim idi. Duruşmaya gelen Hz. Ömer'e (r.a.) Hz. Zeyd'in (r.a.) saygı göstererek yerinden kalkması üzerine Hz. Ömer (r.a.) "bu senin ilk adaletsizliğinin diyerek, Hz. Ubeyd'in (r.a.) yanında oturdu. Hz. Ubeyd'in (r.a.) delili yoktu. Hz. Ömer (r.a.) de iddiayı reddettiği için adet üzere davacı, Hz. Ömer'in (r.a.) yemin etmesini istedi. Dava edilenin Emir-ül-müminin makamında olması hasebiyle Hz. Zeyd (r.a.), Hz. Ubeyd'den (r.a.) bu hakkından feragat etmesini rica etti. Bu defa taraf tutmaya canı sıkılan Hz. Ömer (r.a.), Hz. Zeyd'e (r.a.) hitaben: "Eğer senin nazarında Hz. Ömer (r.a.) ile herhangi bir adam eşit değilse hâkimlik makamına layık değilsin" dedi.³⁷⁰

Hz. Ömer (r.a.) vefat edeceği zaman kendisinden sonraki halifeye gayrimüslimlerin haklarına riayet etmesini vasiyet ediyor ve şöyle diyordu: "Benden sonra halife olacak şahsa "Resulullah'ın (s.a.v.) zimmeti altında bulunan milletlerin ahitlerine riayet etmesini, onları zulüm ve haksızlıktan korumasını, güçlerinin fevkinde bir vergi koymamasını" vasiyet ediyorum."³⁷¹ diyerek herkese adaletli davranılmasını istemiştir. Müslüman insan peygamberin ve ashabının davranışlarını örnek alarak

Kıyamet gününün sıkıntısından kurtarır. Kim bir Müslümanı(ın ayıbını) örterse, Allah da kıyamet günü (onun ayıbını) örter." Buhari, Mezalim 3; Müslim, Birr, 5

³⁶⁹ Güner, "Adalet: İslam'da Sosyal Adâlet ve Dayanışma Erdemi", s. 203.

³⁷⁰ Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, (Çev. Talip Yaşar Alp), Hikmet-Dava-Çağ Yayınları, İstanbul 1975, c. 2, s. 94.

³⁷¹ Mehmet Mahfuz Söylemez, "İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2010, Sayı: 22, ss. 99-124.

hayatına tatbik eder. Müslümanların bu davranışlarından birçok gayrimüslim de etkilenmiştir.

4.1.3. Hoşgörülü ve Affedici Olmak

İslam dini hoşgörü ve sevgi dinidir. Bu yüzden Müslüman, kin ve nefretten uzak sevgi ve hoşgörü ile insanlara muamele eder. Müslüman hoşgörülü olduğu sürece affedici özelliği ön plana çıkar. İnsanların kalbini gereksiz yere kırmaz, yapılan hataları ayıplamaz, ifşa etmez. Nitekim Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de "Sen af yolunu benimse."³⁷² ayetiyle affediciliği ve hoşgörüğü tavsiye etmiştir.

İslam tarihine bakıldığında Müslümanların, Kur'an-ı Kerim ahlâkının bu önemli özelliğini sosyal yaşama nasıl geçirdikleri çok açık bir şekilde görülür. Müslümanlar ulaştıkları her noktada, hatalı uygulamaları ortadan kaldırarak hür ve hoşgörülü bir ortam oluşturmuştur. Din, dil ve kültür bakımından birbirine taban tabana zıt olan halkların aynı çatı altında barış ve huzur içerisinde yaşamalarını sağlamış, kendisine tabi olanlara da büyük bir ilim, zenginlik ve üstünlük kazandırmıştır. Nitekim büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını yüzyıllarca devam ettirebilmesindeki en önemli nedenlerden biri, İslam'ın getirdiği hoşgörü ve anlayış ortamının yaşanması olmuştur. Asırlardır hoşgörülü ve şefkatli yapılarıyla tanınmış olan Müslümanlar, her zaman dönemlerinin en merhametli ve en adil kişileri olmuşlardır. Bu çok uluslu yapı içerisindeki tüm etnik gruplar, yıllarca mensubu oldukları dinlerini özgürce yaşamışlar, üstelik dinlerini ve kültürlerini yaşayabilecekleri tüm imkânlarla da sahip olmuşlardır.³⁷³

Gerçek anlamda Müslümanlara mahsus olan hoşgörü, ancak Kur'an-ı Kerim'in emrettiği doğrultuda uygulandığında tüm dünyaya barış ve esenlik getirir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "İyilikle kötülük eşit olmaz. Sen, en güzel bir tarzda (kötülüğü) uzaklaştır; o zaman, (görürsün ki) seninle onun arasında düşmanlık bulunan kimse sanki sıcak bir dost (un) oluvermiştir."³⁷⁴ ayeti ile bu özelliğe dikkat çekilmiştir.

³⁷² Araf, 7/199.

³⁷³ *sorularlaislamiyet*, "İslam'ın Sevgi, Barış ve Hoşgörü Dinî Olduğuna Dair Örnekler Verir Misiniz?"
Kaynak: <http://m.sorularlaislamiyet.com/index.php?oku=15226> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2015).

³⁷⁴ Fussilet, 41/34.

Ebu Hüreyre (r.a.) anlatıyor:

Bedevinin biri, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mescidinin içinde küçük abdestini bozdu. Mescitte bulunanlar kızdılar, bağıştılar ve yerlerinden kalkıp adamın üzerine yürümeye başladılar. Nerdeyse adamı döveceklerdi... Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara şu emri verdi: "Onu bırakın. İdrarını yaptığı yere bir kova su dökün ve temizleyin. Sizler kolaylaştırıcı olarak gönderildiniz, zorlaştırıcı olarak değil."³⁷⁵

Sevgi ve hoşgörü dininin son peygamberi Hz. Muhammed (s.a.v.) hayatının her anında bütün insanlara hoşgörü ile muamele etmiştir. Bu yüzde İslamiyet çok kısa bir sürede hızla yayılmış ve tarihte Müslümanlar, karşısındaki insanlara hoşgörülü davrandıkça gayrimüslimlerin ihtidalarına vesile olmuşlardır.

4.1.4. Yardımlaşma

"Zen merde, civan pire, kemantire muhtaç.

Ebnay-ı beşer, hâsılı birbirine muhtaç."

(Kadın erkeğe, genç ihtiyara, yay oka muhtaç. Kısacası insanlar birbirine muhtaç)

"Rabbinin rahmetini onlar mı bölüyorlar? Dünya hayatında insanların geçimlerini aralarında dağıtan biziz. Birini diğerine iş gördürmesi için kimini kiminden zengin kıldık. Rabbinin rahmeti onların topladıkları yığınlardan hayırlıdır."³⁷⁶

Allah (c.c.) insanları aynı şekilde yaratmamıştır. Zayıfı, güçlüsü, fakiri, zengini, akıllısı ve mecnunu her şey birbirine muhtaç, bir bütün olarak yaratılmıştır. Fakir rızkını temin etmek için zengin işine muhtaçken, zengin işinin yapılması için ihtiyaç sahibinin kendi işinde çalışmasına muhtaçtır. İnsanların birbirlerine muhtaç olmaları yardımlaşmayı beraberinde getirir.

Müslümanların gayrimüslimler ile yardımlaşma konusunda Allah (c.c.) şöyle buyuruyor: "Allah, din uğrunda sizinle savaşmayan, sizi yurdunuzdan çıkarmayan kimselere iyilik yapmanızı ve onlara karşı adil davranmanızı yasaklamaz."³⁷⁷ Bu ayet

³⁷⁵ Zebidi, *Sahih-i Buhari Muhtasarı*, c. 1, s. 165; Müslim, Taharet, 100; Buhari, Vudü, 58.

³⁷⁶ Zuhuf, 43/32.

³⁷⁷ Mümtehine, 60/8.

ile ilgili Hamdi Yazır şu yorumu yapmaktadır:³⁷⁸ “ Kendileri hangi milletten olurlarsa olsunlar size, dininiz hakkında sataşmayan, dininizin hukukuna, ahkâmına dokunmak kastıyla harp etmeyen ve sizi öldürmeye kalkışmayanlar; sizi yurdunuzdan çıkarmayanlar, yani gerek kendi girişimleriyle ve gerek başkalarına yardım etmek suretiyle olsun bu iki sıfattan hiçbirisi ile vasıflanmayan ve size karşı ne din harbi ne de vatan harbi yapmayanlara adaletle davranmaktan Allah (c.c.) sizi alıkoymaz.”³⁷⁹

Bu hususta Hz. Peygamber’in (s.a.v.) uygulamaları kaynaklarda yer almaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber (s.a.v.), yoğun bir kuraklığın yaşandığı hicretin 5. yılda Mekkeli fakirlere dağıtılmak üzere beş yüz dinar göndermiştir.³⁸⁰ Hz. Peygamber (s.a.v.), fakirlere dağıtılmak üzere Ebu Süfyan’a gönderdiği bu parayı ulaştırmada Amr bin Ümeyye’yi görevlendirmiştir.³⁸¹ Ayrıca Ebu Süfyan’a bol miktarda Medine hurması yollayarak karşılığında onun bir türlü satamadığı derileri satın almıştır.³⁸² Yine bu dönemde Hz. Peygamber (s.a.v), Vadi’l-Kura’da Ariyd oğulları Yahudilerine o bölgenin hurma mahsulünden her yıl verilmek üzere geçimlik temin etmiştir. Ayrıca bu husus, kendilerine verilen, yazılı belgeyle de tescil edilmiştir.³⁸³ İslam kültürünün bir müessesesi olan vakıflarda, hiçbir inanç ayrımı yapılmaksızın hizmet sunulurdu.³⁸⁴

Aynı şekilde Hz. Ömer (r.a.) de ihtiyaç sahibi gayrimüslimlere yardım etmeye devam etmiştir. Örneğin, Hz. Ömer (r.a.), dilenmekte olan yaşlı ve kör bir Yahudi’yi görünce ona: “Seni bu duruma düşüren nedir?” diye sordu. Yahudi de “Ödemekte olduğum cizye, ihtiyaç ve yaşlılık” diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer (r.a.), Yahudi’yi elinden tutarak evine götürüp ona bir şeyler vermiş, sonra da ona maaş bağlanması için devlet hazinesine göndererek hazine görevlisine şu talimatı vermiştir: “Bu adama ve buna benzer durumda olanlara bakınız. Vallahi biz bunlara insafli davranmalıyız. Zira gençliğinde bu kişiden cizye aldık. İhtiyarlığında ise bunu böyle perişan bir halde bırakmamız doğru değildir. Bundan sonra da Tevbe süresi 60.

³⁷⁸ Ali Aslan Topçuoğlu, “Gayrimüslimlerle Sosyal İlişkiler Hakkında İslam Hukuku Açısından Bazı Mülâhazalar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Kış 2010, c. 3, Sayı: 10, ss. 584-596, s. 592.

³⁷⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dinî Kur’an Dili*, Feza Yayıncılık, İstanbul 1992, c. VI, s. 549.

³⁸⁰ Serahsi, *Şerhu Siyeri’l- Kebir*, c. 1, s. 96.

³⁸¹ Mustafa Fayda, “Amr b. Ümeyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 3, ss. 94-95.

³⁸² Muhammed Hamidullah, “Hudeybiye Antlaşması”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 18, ss. 297-299, s. 298.

³⁸³ İbn Sa’d, *Tabakatu’l-Kübra*, c. 1, s. 279; Hamidullah, *el-Vesâiki’s-Siyâsiyye*, s. 73.

³⁸⁴ Topçuoğlu, “Gayrimüslimlerle Sosyal İlişkiler”, s. 592.

ayetindeki, “Sadakalar Allah’tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere... mahsustur” ifadesi için şöyle demiştir: “Bu ayette geçen “fukara” kelimesinden maksat, Müslümanlar arasında bulunan fakir Müslümanlar, “mesakin”den maksat ise ehl-i kitaptan olan Yahudi ve Hıristiyan fakirlerdir.³⁸⁵ Bu bilgilerden hareketle İslam’da, Müslümanlarla sosyal ilişki içinde olan gayrimüslimlere hediye vermek, para yardımı yapmak, onların haklarına riayet etmek, onlara karşı insafı ve adaletli davranmak yönünde engelleyici bir hüküm yoktur.³⁸⁶

Yine gayrimüslimlerle bir arada yaşamanın ve yardımlaşmanın yasak olmadığını gösteren şu örnek de dikkat çekicidir. Hz. Ebu Bekir'in (r.a.) kızı Hz. Esmâ (r.anhâ) kâfir olan annesine iyilikte bulunmak istediği zaman Hz. Peygamber (s.a.v.) ona şöyle buyurmuştur: "Evet. Git annene iyilikte bulun."³⁸⁷

Hz. İbn-i Abbas (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Bütün ilahî dinlerin fakirlerine sadaka verin.”³⁸⁸

İslam, inananlara her zaman paylaşmayı ve yardımlaşmayı tavsiye eder. Zira her varlıklı Müslüman, Yüce Allah'ın (c.c.) "... ve mallarında muhtaç ve mahrumların hakkı vardır"³⁸⁹ şeklindeki buyruğunu bilmeli ve inanmalıdır. İslam’da her Müslüman kendisinden, ailesinden, çevresinden ve toplumdan sorumludur. Müslüman kişi, bunlara karşı görevlerini tam olarak yerine getirmese dünyada ve ahiret de sorumlu olacaktır.³⁹⁰

Müslüman, hayatında bu hassasiyete dikkat ettiği zaman, her hangi bir menfaat amaçlı olmayan bu yardımlaşmadan etkilenen gayrimüslimin ihtidası için zemin hazırlamış olur. Müslüman, Allah'ın (c.c.) emirleri doğrultusunda yaşadığı sürece imrenilecek ve örnek alınacak bir ahlâka sahip olacaktır.

³⁸⁵ Yakub b. İbrahim el-Ensari Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, Matbaatu Selefiyye ve Mektebetuha, Kahire 1392, s. 136.

³⁸⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Mealisi Âlisi ve Tefsiri*, İstanbul 1966, c. 8, s. 3696.

³⁸⁷ Buhari, Cum'a, 2410.

³⁸⁸ Afif Abdulfettah Tabbare, *Ruh-ud Din-il İslami*, 10. Bsk., Beyrut, 1973, s. 276.

³⁸⁹ Zâriyât, 51/19

³⁹⁰ *dinibil*, “İslam'ın Paylaşmaya Verdiği Önem”, Kaynak: <http://dinibil.com/default.asp?L=TR&mid=1554> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2015).

4.1.5. Merhamet ve Şefkat

İslam dini sevgi, şefkat ve merhamet dinidir. Allah (c.c.) yarattığı bütün mahlûkata merhamet eder. Besmele bunun en güzel örneğidir. Besmelede geçen Rahman, Rahim isimleri Allah'ın merhametini gösterir. Rahman ismi yaratılmış bütün mahlûkata, Rahim ismi ise ahiret gününde Müslümanlara yapılacak merhameti ifade eder. Ve yine Allah (c.c.) Kur'an-ı Kerim'de kendisini "merhametlilerin en merhametlisi"³⁹¹ diye tanıtmaktadır.

Merhamet sahibi yüce yaratıcı, yarattığı bütün insanları değerli kılmıştır. "Biz, hakikaten insanoğlunu değerli kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün tuttuk."³⁹² Allah (c.c.) insanlara Müslim gayrimüslim ayırımı olmaksızın sayısız nimet vermiştir. İnsana düşende bu nimetlerin şükrünü eda etmektir. Allah Resulü (s.a.v.) de insanların dinleri, renkleri ve dillerine bakmaksızın değer vermiştir.

Bir gün sahabeden Hz. Akra bin Habis (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) huzurundaydı O sırada, torunlarından Hz. Hasan (r.a.), oynayarak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) yanına geldi. Hz. Peygamber (s.a.v.), Hz. Hasan'ı (r.a.) öptü, bağrına bastı ve dizine oturttu.

Hz. Akra bin Habis (r.a.):

-“Doğrusu benim on çocuğum var. Ama hiçbirini öpmedim”. Bu sözü üzerine Hz. Resulullah (s.a.v.), Hz. Akra'ya (r.a.) doğru baktı ve:

- "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz", diye cevap verdi.³⁹³

Hz. Peygamber (s.a.v.) insana sadece insan olduğu için değer verip hoşgörü ve merhametle yaklaşmıştır. Çünkü bütün insanlar değerlidir. Ve her insan saygı, sevgi ve merhameti hak eder. Yunus Emre'nin de ifade ettiği gibi "Yaratılanı sev Yaratandan ötürü."

³⁹¹ Yusuf, 12/92.

³⁹² İsrâ, 17/70.

³⁹³ Buhari, Edep, 18.

İslam'ın emrettiği Müslüman profili içinde yaşayan kişi etrafına ışık saçan, insanlığın yüz akı ve yaşam umudu olur. Şu durumda her Müslümanın İslamiyet'i doğru bir şekilde öğrenip hayatına geçirmesi gerekir. Müslüman olup İslam dışı yaşam sürdüren insanın, kendisine, dine ve İslam dinini onun davranışlarına bakarak anlamaya çalışan gayrimüslim açısından zararı olur. Müslümanın başka insanlara güzel davranışı gönülleri fethedebilir ve bu durum da ihtida sürecine zemin hazırlar.

4.2. İHTİDAYA ZEMİN HAZIRLAYAN DİN EĞİTİMİ

Günümüz Türkiye'sinde, genel olarak herkes tarafından bilindiği ve akademik-ilmî çalışmalarda da sık sık atıfta bulunulduğu gibi din eğitimi ve öğretimi, kapsam ve alanı itibariyle örgün eğitim ve yaygın eğitim şeklinde belirlenmiştir.³⁹⁴ Birey hayatı boyunca aldığı eğitimin büyük bir kısmını yaygın din eğitimiyle, belirli yaşlarda ise örgün din eğitim ile resmi olarak okullarda alır. Birey aldığı bu yaygın ve örgün din eğitimi ile dini hayatına yön verir. Dolayısıyla bireyin alacağı yaygın ve örgün din eğitimi, doğru, doyurucu ve nitelikli olmalıdır.

4.2.1 Yangın Din Eğitimi

Yaygın din eğitimi; yetişkinlere ve okul dışındakilere dinî bilgiler kazandırmak ve dinî anlayışlarını geliştirerek hayatın dinî boyutunu yorumlamalarına yardımcı olmak³⁹⁵, toplum bireylerine ortak dinî ve milli değerleri aşlamak, dinin kardeşlik, özveri, hoşgörü gibi ilkelerini bireylere kazandırmak üzere değişik mekânlarda yapılan planlı ve programlı etkinliklerin tümüdür.³⁹⁶ Yaygın din eğitimi kapsamında İslam dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek ve din konusunda toplumu aydınlatmak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görevidir.³⁹⁷ Yapılan bu tanıma göre yaygın din eğitimi birimleri ve faaliyet alanlarını şöyle sıralayabiliriz: Aile, Kur'an Kursları, camiler, kitle iletişim araçları, TV, internet, vb.

³⁹⁴ Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, TDV Yayınları, Ankara 1993, s. 56.

³⁹⁵ *A.g.e.*, s. 56.

³⁹⁶ Hüseyin Yılmaz, "Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış", *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2001, c. 5, Sayı: 2, ss. 329-356.

³⁹⁷ Tosun, *a.g.e.*, s. 56.

Yaygın din eğitimi faaliyetleri, din konusunda vatandaşları bilgilendirerek dinî inanç ve yaşantılarının sağlıklı bir şekilde geliştirilmesinde olduğu gibi, batıl inanç ve hurafelerin ıslahında da önemli bir fonksiyona sahiptir.³⁹⁸ Diyanet İşleri Başkanlığı, halkı din konusunda aydınlatma görevini, merkez teşkilatında ilgili kuruluşları, taşra teşkilatında, il ve ilçe müftülükleri ile eğitim merkezi müdürlükleri, yurtdışı teşkilatında ise din hizmetleri müşavirliğine bağlı birimleriyle yerine getirmektedir.³⁹⁹ Eğitim faaliyetlerini planlama, program yapma, uygulama ve değerlendirme işlemleri genellikle Diyanet İşleri Başkanlığı merkez teşkilatı birimlerinde yapılmaktadır.⁴⁰⁰

4.2.1.1. Ailede Din Eğitimi

Ülkemizde din eğitiminin temelleri yaygın eğitimle atılmaktadır. Dünyaya gelen her bireyin ilk eğitim süreci ailede başlamaktadır. Bu yüzden çocuğun çevresindeki insanların din eğitimi önemlidir. Çünkü aileler kendilerinde var olan bilgileri çocuklarına aktarmaktadırlar. İlk olarak ailede başlaya din eğitimi, örgün eğitim öncesine kadar ciddi bir süreçten geçmektedir. Çocuk okulda din eğitimi almaya başlamadan önce resmi ya da gayri resmi yaz Kur'an Kurslarına giderek, dinî bilgisini oluşturmaya başlamaktadır. Okul çağında örgün din eğitimiyle alacağı bilgileri, okul öncesinde öğrendiği bilgiler etkileyecektir. Dinî bilgi temellerinin atıldığı bu süreç çocuk için çok önemlidir, zira gelecekteki yaşantısını belirleyecektir.

İslam dini, Müslümanın sosyal ve dinî hayatını birbirinden ayırmayarak bir bütün olarak yaşanılmasını istemektedir. Müslümanın dinî yaşantısında sergilediği

³⁹⁸ Ahmet Koç, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2001, Sayı: 8, ss. 107-149, s. 149.

³⁹⁹ Fahri Kayadibi, "Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 8, İstanbul 2001, ss. 37-85, s. 54.

⁴⁰⁰ Hayrettin Karaman, "Dünden Bugüne Dinî Tebliğ ve İrşad",
Kaynak: <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0807.htm> (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2015).

1924 tarih ve 429 numaralı kanun bir "Diyanet İşleri Reisliği" kurmakta ve buna "Yüce İslam Dininin itikat ve ibadetleri ile ilgili işleri yürütme ve ibadet yerlerini yönetme" görevini vermektedir. 1965 tarih ve 633 sayılı kanun ise "İslam Dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur" demek suretiyle başkanlığa "halka din eğitim ve öğretimi verme" vazifesini de yüklemiş bulunmaktadır. Başkanlık "Din İşleri Yüksek Kurulu" ve "Dinî Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi", "Yayın Müdürlüğü", ve cami hizmet ve faaliyetleriyle bu görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Bu hizmet ve faaliyetler içinde dergi ve gazete, görüntülü ve görüntüsüz yayınlar, belli günlerde tertip edilen konferans, seminer ve ihtifaller, armağanlı yarışmalar önemli rol oynamaktadır.

tavırlar çok önemlidir. Çünkü birey, Müslüman sıfatıyla hayatını devam ettirir. Burada karşımıza çıkan problem, yapılan kötü davranışların İslamiyet'e ters düşmesi halinde, davranışların bireyin yaptığı hata olarak değil Müslümanın yaptığı hata olarak değerlendirilip İslamiyet adına sıkıntı oluşturacak sonuçlara sebebiyet vermesidir.

Alınan din eğitiminde İslam'ın hoşgörü, sevgi ve barış dinî olduğu yerleştirilmediğinde, insanlara yapılan olumsuz davranışlardan ötürü İslam dininden soğumalar meydana gelebilmektedir. Cem Karaca küçük yaşlarda yaşadığı ve bütün hayatını etkileyen hadiseyi şöyle anlatmaktadır “Yedi yaşlarında camiye gittim. Dizimde ağrı olduğu için bir ayağımı uzatmıştım. Birden yaşlı bir adamın ayağıyla ayağıma vurmasıyla irkildim. Sonra haşin bir ifadeyle “utanmıyor musun, Allah'ın evinde ayağımı uzatmış oturuyorsun, kalk” gibi sözlerine muhatap oldum. Kalktım ve ancak yetmiş sene sonra camiye dönebildim.”⁴⁰¹

Görüldüğü gibi din eğitiminde düşünmeden yapılan küçük hatalar büyük sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yüzden Müslüman her bireyin din eğitimine hassasiyetle yaklaşılması gerekmektedir. Çünkü Müslümanın davranışları başka bir insanın İslamiyet'e karşı düşüncelerini şekillendirebilir. Etkileşimin olumlu ya da olumsuz olması Müslüman kişinin dinî bilgisi ve İslam dinini algılamasıyla alakalıdır. Din eğitiminde algının ve bilginin doğru yerleştirilmesi için eğitiminin ilk başladığı yer olan ailenin din eğitimine hassasiyetle yaklaşılmalı, eğitim doğru, dikkatli ve tam verilmelidir.

Ülkemizde aile içi çocuk eğitiminde annenin çocuğu üzerindeki etkisini düşündüğünde annelerin din eğitiminin çok önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira anne çocuğunu şekillendirmektedir. Doğru ya da yanlış bilgiler, hurafeler, sevgi ve merhamet gibi ilk dini bilgilerin temelleri ailede özellikle anne kanalıyla çocuğa verilmektedir. Bu yüzden kadınların din eğitimine ayrı bir hassasiyet gösterilmelidir.

⁴⁰¹ M. Şevki Aydın, “Din-Düşünce-Yorum; Kaş Yaparken Göz Çıkarmak”, *Diyanet Dergisi*, Ankara Mart 2012, Sayı: 231.

4.2.1.2. Kur'an Kurslarında Din Eğitimi

Yaygın din eğitiminde bireyin ailesinden sonra karşılaştığı ilk dinî sosyal ortam Kur'an Kurslarıdır. Çocuğa İslam'ın özü, içeriği küçük yaşlarda verilmelidir. Hayatlarında ilk defa Kur'an Kursuna veya camiye giden 4-6 yaş gurubu çocukları, ailelerinin dışında ilk dinî eğitimlerini almaya başlamışlardır.

4-6 yaşına kadar anne babası tarafından din eğitimi alan çocuk Kur'an Kursuyla gitmesiyle ilk defa ailesi dışında bir yabancidan eğitim almaya başlar. Çocuğun yaşadığı bu farklılık onun zihninde derin izler bırakır. Öğrendikleri daha kalıcı hale gelir. Çocuğun 4-6 yaşlarında aldığı din eğitimi bundan sonraki hayatını belirleyeceği için çok önemlidir. O yaşlardan itibaren zihninde oluşturacağı Allah (c.c) inancı kendi kişiliğini de belirleyecektir. Kur'an Kurslarında hoşgörü ve sevgi çemberi içinde alacağı din eğitimi çocuğun daha sonraki hayatında etrafındaki insanlara hoşgörü ve sevgi ile bakmasını sağlayacaktır. Korkulan ve cezalandırıcı bir Allah'a (c.c.) inandırılmış çocuk ise ileriki hayatında hoşgörüden uzak cezalandırıcı ve affetmeyen bir zihniyetle hayatını devam ettirebilir. Bu kapsamda Kur'an Kurslarında verilen din eğitiminin çocukların karakterini belirleyeceği unutulmadan ahlaki değerler eğitimi şeklinde verilmelidir.

4.2.1.3. Kitle İletişim Araçları Yoluyla Din Eğitimi

Günümüz Türkiye'sinde yaygın din eğitimi kapsamında eğitim-irşad faaliyetlerini yürüten Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş amacı ve gayesine bakıldığında, görev alanının oldukça geniş olduğu görülmektedir. Ancak din eğitimi ve din hizmeti ihtiyacı ve talebini karşılamada, gerek fiziki mekân ve kadro yetersizliği, gerekse bu hizmete ihtiyaç duyulan yeni görev alanlarının oluşması gibi durumlardan kaynaklanan birtakım imkânsızlıklar ortaya çıkabilmektedir. İşte bu noktada, verimi artırmak için telefon ve bilgisayar destekli din eğitimi ve hizmeti⁴⁰², gibi alternatif hizmet birimleri devreye girmektedir.⁴⁰³

⁴⁰² Aşkın Asan, "Bilgisayar Destekli Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2000, Sayı: 7, ss. 193-206, s. 193.

⁴⁰³ Çakmak, "Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım-Seyahate Dayalı Tasavvufi İrşad Metodu", s. 127.

Bireyin dinî hayatında etkili olan aile ve Kur'an Kurslarının yanı sıra olumlu ya da olumsuz katkı sağlayan unsurlardan bir diğeri kitle iletişim araçlarıdır. Globalleşen ve bir köy haline gelen dünyamızda yaşanan her olay hakkında bilgi anında bütün dünyaya yayılabilmekte, merak edilen konulara ulaşım oldukça rahat olabilmektedir.

TV de dinî içerikli programların varlığı, sunulan bilgiler din öğretiminde önemli bir yere sahiptir. Okuma yönünden dünyada oldukça geri olan toplumumuz için TV de sunulan bu programların önemi büyüktür. Zira okuyarak araştıran bir toplumdaki ziyade izleyerek öğrenen bir toplumun varlığı söz konusudur. Merak edilen her konuya TV ve internet sayesinde kolaylıkla ulaşılabilir. TV ve internet gibi iletişim araçları Müslümanların kendi dinlerini öğrenmelerinde katkısının yanı sıra ihtida hadiselerinin de gerçekleşmesinde etkisi şüphesiz oldukça büyüktür. Günümüzde İslamiyet'in araştırılmasında en çok tercih edilen yöntem internettir diyebiliriz.

Müslümanlar ile ilgili olumlu veya olumsuz haberler dünya milletlerinin dikkatlerini çekmektedir. Meydana gelen hadiseler gayrimüslimlerce araştırılabildiği gibi araştırılmadan da kabul edilebilmektedir. Özellikle son yıllarda Müslüman ülkelerde yaşanan sıkıntılar ve iç karışıklık gibi İslamiyet'e ters düşen hadiseler İslam'ın olumsuz bir şekilde tanıtılmasına sebebiyet vermektedir. İslam'ın barış dininden ziyade savaş ve vahşet dinî olduğu düşüncesi insanların zihinlerine yerleşmektedir. Ancak bütün bu olumsuz haberlere rağmen ihtida hadiseleri devam etmektedir.

Netice itibariyle diyebiliriz ki yaygın din eğitiminde yer alan TV ve internet gibi kitle iletişim araçlarından verilen din eğitiminin düzgün ve dikkatli hazırlanması gerekmektedir. Çünkü hazırlanan program ve haberler büyük kitlelere ulaştığı için yapılan hatalar insanların inançlarını etkileyebilmektedir.

4.2.2. Örgün Din Eğitimi

Örgün eğitim, belli bir yaş gurubundaki bireylere okullarda düzenli olarak yapılan eğitimlerdir. Örgün din eğitimi kurumları okullardır. Bu eğitim kurumları

arasında mesleki din eğitimi yapanlarda bulunmaktadır. Türkiye'deki İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri bu tür eğitim kurumlarıdır.⁴⁰⁴

Türkiye'de din eğitimi adına okul programlarında yer alan zorunlu Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi, herhangi bir dinin eğitimini öngörmemekte; aksine çeşitli dinleri konu edinmektedir. Yani bu, özel olarak İslam din dersi değildir. Bu dersle yönelinen temel amaç, söz konusu dinlerin dindarlarını yetiştirmek değildir. Bu dersle daha çok kültürümüz içindeki dinsel motifleri, dinsel tezahürleri tanıtmak amaçlanmaktadır.⁴⁰⁵

Örgün eğitimde ilk ve orta dereceli okullarda, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri dinler hakkında öğretim yani mezhebe/dine dayalı olmayan yaklaşımla, zorunlu dersler arasında yer almaktadır. Din derslerinin programları diğer tüm dersler gibi Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yapılmaktadır.⁴⁰⁶

Okul çağına gelen çocuk 4. Sınıftan itibaren örgün eğitimin içinde din eğitimini almaya başlar. Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı her okulda verilen Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri, müfredatları gereği dinî kültürün öğretilmesine yöneliktir. 4. sınıfta başlayan din dersleri 12. sınıfa kadar devam etmektedir. Eylül-Haziran ayları arasında örgün eğitimle din eğitimini alan çocuk-geç yaz tatilinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın düzenlediği Kur'an Kursları ile yaygın din eğitimini almaya devam eder.

Ülkemizde doğumdan itibaren bireyin aldığı din eğitimini kısacası şöyle özetleyebiliriz. İlk olarak ailede başlayan din eğitimi, çocuğun 4-6 yaşlarına gelmesiyle Kur'an Kurslarında, ilkokula başlamasıyla da Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleriyle devam eder. Örgün eğitimde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi ile seçmeli derslerle din eğitimini tamamlayan birey, hayatının geri kalan kısmında yaygın din eğitimini; TV, internet, kitap, sohbetler ve camiye gitmek gibi farklı alternatifler ile almaya devam etmektedir.

Görüldüğü gibi din eğitimi bireyin hayatının her safhasında mevcuttur. Bizim için önemli olan hayatın her safhasında verilmekte olan din eğitiminin kitap ve sünnete

⁴⁰⁴ Mehmet Şevki Aydın, Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara Kasım/2008, s. 21.

⁴⁰⁵ A.g.e., s. 22.

⁴⁰⁶ Mehmet Zeki Aydın, "Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye'de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı ve Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)", *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2007, Sayı: 12/2, ss.5-71, s. 44.

uygun, doğru anlatılarak kişinin hayatına tatbik edebilmesi ve bu bağlamda ihtidaya sağlayacağı katkılarıdır. Günümüzde medyadaki haberlere baktığımızda Müslümanlar ile şiddet ve kargaşa kelimeleri beraber zikredilmektedir. Problemlerin yaşandığı toprakların büyük çoğunluğu Müslüman ülkeler içindedir. İslamiyet'in sevgi, barış, hoşgörü ve kardeşlik dinî olduğunu düşündüğümüzde aklımıza "O halde neden Müslümanlar bu halde?" sorusu gelmektedir. İslam dininde hiçbir değişiklik yokken İslam dini mensuplarında meydana gelen olumsuz yöndeki bu değişikliğin sebebi nedir? İşte bütün bu soruların cevabı Müslümanların İslam'ı algılamalarındaki yanlışlık veya İslam dininin yeterince doğru öğretilmemesinden kaynaklanmaktadır. Şu durumda Müslümanlara düşen en önemli görev dinî doğru anlayıp doğru yaşamaktır.

Günümüzde İslamiyet hakkındaki yanlışların düzeltilmesi, İslam dininin doğru anlaşılıp uygulanabilmesi için alınabilecek tedbirleri şöyle sıralaya biliriz;

1-Bireyin ilk dinî eğitiminin ailede başladığını kabul edersek öncelikle din eğitimine ebeveynlerden başlanması gerekmektedir. Bir insanın kendisinin bilmediği bir konuyu başkasına doğru bir şekilde anlatması beklenemez. Dolayısıyla kendisini bilgi yönünden tamamlamış ebeveyn çocuğuna doğru bir eğitim verebilir.

İlk öğrenilen bilgilerin doğru ve tam bilgiler olmasına dikkat edilmelidir. Doğru ya da yanlış olarak hayata yerleştirilen bilgilerin değiştirilmesi veya yanlışlığının kabul edilmesi oldukça güçtür. Bu bilgiler zamanla düzeltilmezse İslam dini yanlış algılanıp, yanlış uygulanır. Böylece İslam dini, içinde barınmayan olumsuz vasıflar ile anılmaya başlar. Bu durumda Müslümanların hayatlarında yaptıkları hatalar artar ve ihtidalar açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir.

2-Din eğitiminin korku temelleri üzerine atılmaması gerekir. Zira İslam dini sevgi, barış ve kardeşlik dinidir. Aksi takdirde korku temelli din eğitimi bireylerde şiddet eğilimine sebebiyet verebilmektedir. Toplumumuzda çocuğun Allah (c.c.) ile tanışması, yaramazlık yaptığı zaman " Allah (c.c.) seni taş eder!", "Allah (c.c.) seni yakar!" şeklindeki cümleler ile olmaktadır. Böyle bir eğitim ile temelleri atılmış bireyin sevgi ve hoşgörü ile etrafındaki insanlara yaklaşması beklenemez. Zira kendisi sevgiye dayalı değil cezalandırıcı, tahammülsüz ve hoşgörüden uzak bir dine inanmaya başlamıştır. Bu inanç bireyin davranışlarına yansır ve böylece hoşgörüsüz, şiddete meyilli, merhametsiz ve sevgiden uzak, İslam diniyle çelişen Müslüman bireyler yetişir.

Bu durumu engelleyebilmek için öncelikle anne-babanın veya ailedeki diğer büyüklerin çocukları Allah (c.c.) ile korkutmaması gerekir. Yaptıkları hatalı davranışlar dine bağlanacaksa “Allah (c.c.) seni taş eder.” yerine “Allah’ımız (c.c.) senin bu davranışından ötürü çok üzüldü.” veya tam tersi durumda “mutlu oldu” cümleleriyle kalbine ve vicdanına dokunmaya çalışılmalıdır.

3-Öğrenilen bilgilerin teoride kalmayıp pratiğe geçirilmesi gerekmektedir. Yalan konuşmanın günah olduğunu öğrenen bireyin bundan sonraki hayatında yalan konuşmamasını sağlayacak eğitim verilmelidir. Bu eğitimin gerçekleşebilmesi için bireyin etrafındaki insanların bu öğretiyi uygulaması gerekmektedir. Özellikle küçük yaşlarda bir çocuğa öğretiliyorsa bilgi yerleşene kadar ödül-ceza yöntemleri uygulanmalıdır. Müslüman bireyler ihtidaya vesile olmak istiyorlarsa İslam dinini hayatına tatbik etmiş örnek alınacak bir hayat yaşamalıdır. İhtida hadiselerinde mühtedilerin ihtida sebeplerinin bir tanesi, özü sözü bir ve yaşayışları düzgün Müslümanlardan etkilenmeleridir.

4-Din içerikli kitapların muhtevaları incelendikten sonra basılmalıdır. Bu kapsamda bir komisyon kurulmalı ve bu komisyon hazırlanmış kitapları hurafelerden ve israiliyyattan uzak kalarak İslam dinine uygunluğunu tespit etmelidir. Komisyonun onayından geçen kitaplar okuyucu ile buluşması sağlamalıdır.

5-Örgün eğitimde din dersi 4. sınıf değil 1. sınıftan itibaren verilmelidir. Verilen din eğitimi karakter eğitimi şeklinde olmalıdır. Sadece İslam dini hakkında bilgilendirme olmamalıdır. Ahlâk ile din ayrı kabul edilmemelidir. Dindar insanın ahlâkının düzgün olmasının zorunlu olduğu unutulmamalıdır. Ahlaki değerleri benimseyen bir toplumun oluşabilmesi için din eğitimi içinde ahlaki değerlere hassasiyetle yaklaşılması gerekmektedir.

6-Örgün eğitimde din kültürü dersleri 2 ayrı ders halinde verilmelidir. Birinde dinî kültür verilirken ikinci derste dinî ibadetler daha hassas verilmelidir. Ülkemizde 4. Sınıftan itibaren verilen Din Kültürü derslerinin muhtevası genel olarak dinî kültürü öğretmeye yöneliktir. Günümüzde İslam dinine mensup olsun ya da olmasın her öğrencinin alması zorunlu bir derstir. Bu zorunluluk ilk başta külfet gibi görünse de Müslüman bir ülkede yaşayan bir insanın davranışlarının anlaşılabilmesi için Din Kültürü dersi verilmelidir. Fakat Din Kültürü derslerinin yanı sıra dinî bilginin daha

yoğun verildiği ikinci bir din dersi de verilmelidir. Bu derste inandığı dinî, doğru bir şekilde hayatına geçirebilecek nitelikte bilgiler verilmelidir.

7-TV ve İnternet üzerinden verilen din içerikli programların denetlenmesi gerekmektedir. Günümüzde özellikle yetişkinlerin din eğitimlerinin TV ve internet gibi kitle iletişim araçları üzerinden devam ettirdiklerini düşünürsek yapılan programların doyurucu ve doğru bilgileri içermesi gerekir.

8-Yetişkin erkekler için Cuma günleri dışında haftanın belli günlerinde dinî doğru öğretmek adına programları düzenlenmelidir. Özellikle yetişkin erkekler dememizin sebebi, erkekler için din içerikli programların çok az olmasıdır. Bayanlar bir yıl boyunca Kur'an Kursuna, sohbetlere, vaazlara giderek din eğitimi alırken erkekler farklı sebeplerden ötürü alamamaktadır.

9-Kur'an Kurslarında verilen din eğitimi programı; Kur'an-ı Kerim okuma, ezber, ilmiyal bilgileri ile sınırlı kalmaktadır. İslamiyet'te asıl olan ahlâklı insan olması gerektiği unutulmamalıdır. Unutulduğu takdirde Müslümanlar ibadetlerini yaparken yalan konuşma, hırsızlık yapma gibi dinin yasaklamış olduğu ahlâk dışı davranışları sergilemekte bir sakınca görmemektedirler. Bunun sebebi olarak da dini öğreten kurumların, din eğitimcilerinin dini sadece ilmiyal bilgileri ile sınırlandırarak öğretmelerinden kaynaklanmaktadır.

10-Yurt dışına gönderilen din görevlilerinin eğitimine dikkat edilmelidir. Hoşgörü, sevgi, esneklik, empati ve kolaylaştırıcı özellikleri ön plana çıkartılarak eğitimden geçirilmelidir.

11-Müslümanlar, din anlayışlarını tekrar gözden geçirmelidir. Neye, niçin inanıyorum? Ve nasıl inanmalıyım? gibi soruların cevapları Müslümanlar tarafından tekrar düşünülmeli ve eğitimler bu bağlamda yeniden yapılandırılmalıdır.

12-Gerçek İslam kimliğine ulaşabilmek için Kur'an ve sünnet ışığı altında, kültürel yaklaşımlardan ve önyargıdan uzak, İslam dini benimsenip yaşanmalıdır. Müslümanlar zamanla Kuran ve sünnetten uzaklaşıp kültürel bağlamda dinî yaşamaya başlamıştır. Bir davranış karşısında kim ne der? düşüncesi ön plana çıkmış, dinen doğru mu? yanlış mı? soruları arka planda kalmıştır. Gerçek İslami kimliğe ulaşmak için Kur'an ve sünnet merkezli eğitim verilmelidir.

13-Dinî anlatım şekli, ötekileştirici ve ayırıcı değil, uzlaştırıcı ve yapıcı olmalıdır. İslam dininde öteki diye bir kavram yoktur. İslam dini hem Müslümanların hem de Müslüman olmayan insanların barış içinde, adil ve paylaşımcı bir şekilde huzurlu yaşamalarını öngörür. Barışın en büyük düşmanı hiç şüphesiz ötekileştirmektir. Verilecek din eğitiminin bu hassasiyete dikkat edilerek verilmesi gerekmektedir. İnsanların kalbini kırmadan, ayırım yapmadan, etrafındaki insanları ötekileştirmeden, ben-sen düşüncesi yerine biz mantığıyla hareket edilmelidir. Verilen din eğitimi bireyin karşısındaki insana saygı duymasını, empati kurabilmesini sağlamalıdır.

14-Din eğitimi bireyin sadece iç dünyasını, ibadetlerini etkileyecek şekilde olmamalıdır. Aynı zamanda dinin toplumsal yönü üzerinde de ağırlıkla durulmalıdır. Dinin bireysel olduğu kadar toplumsal boyutu da vardır. Din ilk olarak bireyi ele alırken, yaşantısını değiştirdiği birey ile düzgün toplumlar elde etmeyi amaçlar. Müslümanın tek başına güzel bir İslami hayat yaşaması yeterli değildir. İbadetlerine dikkat eden Müslüman çevresinde meydana gelen olaylara göz yumuyor, umursamıyorsa İslam dinini yeterince doğru anlamadığındandır. Hâlbuki din insanın diğer insanlarla sağlıklı iletişim kurmasını da ister. Aralarında iletişimin olduğu insanlar sağlıklı toplumları temellendirirler.

Müslüman dinini yaşama adına kendi köşesine çekilemez. İslam dini bireyin toplumdan ayrılıp ferdi yaşamasını istememektedir. Aslında her bireysel ibadetin sosyal etkileri mevcuttur diyebiliriz. Mesela namazı hakkıyla kılan Müslüman “elif gibi dosdoğru” olur. Haksızlık ve zulümden uzak durup etrafına zarar vermez. Orucu hakkıyla tutan Müslüman sadece imsak sahur arası yemek yememeye değil, diliyle eliyle başka insanlara zarar vermemeye de niyet eder. Zekât ve sadaka gibi ibadetlerin amacının içinde toplumun ekonomik durumunu düzenleme vardır. Şu durumda Müslümanın bireysel olarak yaptığı ibadetlerin içinde topluma açılan kapılar vardır diyebiliriz.

15-Eğitimde en önemli etken öğreticidir. Çünkü öğretmen, öğrenci için bir modeldir. Eğitimin hedefleri öğretici tarafından belirlenen yöntemler ile gerçekleştirilmelidir. Din eğitimcisi, çoklu zekâyı göz önüne alarak mümkün mertebe her zekâ çeşidine hitap edecek şekilde, öğreteceği konuya uygun bir program belirleyip

materyal destekli ders anlatmalıdır. Öğrencilerinin ihtiyaçlarına ve anlama şekillerine göre yöntemler belirleyip, öğrencilerini aktif hale getirerek dersi işlemelidir.

16-Dünyada İslamiyet’i az bilen veya hiç bilmeyen insanlar, İslam dini adına çıkan olumsuz haberleri, İslami olaylar şeklinde yorumlayabilmektedirler. İslam dini hakkında fazla bilgisi olmayan bir insan izlediği bu olumsuz olaylar ile dinî bir bütün olarak algılar ve İslam dinini savaş dinî, Müslümanları da savaşçı olarak görülebilir.

Ortaya koydukları vahşetle ismini duyuran IŞİD vb. yaptıklarını İslam adı altında, Müslümanlığın bir gereği olarak! yapmaktadırlar. Hâlbuki İslam dini zulme ve vahşete kesinlikle müsaade etmeyen bir dindir. İslam dinini şiddet, savaş, vahşet dinî olarak gösteren toplulukların, Müslümanlar tarafından dışlanması, âlimler tarafından da İslam’ı temsil etmediklerine dair insanlara bilgi vermesi gerekmektedir.

Müslüman ülkelerdeki dinî liderler bir araya gelerek günümüzde Müslümanların İslamiyet algısının değişme nedenlerini ve çözümlerini ele almalıdırlar. İslam dininin doğru anlaşılıp yaşanılması için alınması gereken tedbirler belirlenip uygulamaya geçirilmelidir. Aksi takdirde İslam dini yanlış anlaşılıp uygulandığı sürece Müslümanların olduğu yerlerde zulüm, haksızlık, öfke ve şiddet hiçbir zaman bitmeyecektir. Bu da İslam dininin yanlış anlatılmasına ve anlaşılmasına sebep olur. İslam’ın yanlış anlaşılması Müslüman davranışlarına bakarak ihtida edecek olanların ihtida süreçlerini olumsuz etkileyebilir. Bu durumun bir an önce düzelebilmesi için önce dinî anlatan insanların düzelmesi ve İslam dinine uygun yaşaması gerekmektedir.

4.3. DİN ÖĞRETİCİSİNİN VASIFLARI

4.3.1. Din Öğreticisinde Bulunması Gereken Vasıflar

Küreselleşme sürecinde dinler ve kültürler birbirlerini yakından incelemeye ve tanımaya başlamışlardır. İslam dini araştırılarak öğrenildiği gibi Müslümanların davranışlarıyla da tanınmaktadır. Müslümanın dinini doğru yaşayabilmesi için öncelikle doğru öğrenmesi gerekir. Yanlış anlaşılan ya da anlatılan din, doğru yaşanılmaz. Müslümanın dinini doğru yaşayabilmesi için din eğitimi alması gereklidir. Şu durumda dinin doğru ya da yanlış algılanması verilen din eğitimiyle alakalıdır diyebiliriz. Eğitimin kalitesi, doğruluğu da öğretmenle alakalıdır.

Din eğitiminin verimli, etkili, uygulanabilir olabilmesi için dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Öğretici bu özellikleri dikkate alarak eğitim vermelidir. Öğretici irşad ve tebliğ faaliyetinde bulunmadan önce Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eğitim metodlarını öğrenmeli, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâkını örnek almalıdır. Zira Allah Resülü (s.a.v.) 610-623 yılları arasında büyük bir devrim gerçekleştirmiştir. Zulmün, haksızlığın ve her türlü fenalığın ileri derecede yaşandığı bir toplum, İslamiyet güneşi ile karanlıktan aydınlığa çıkmıştır. Yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede meydana gelen köklü değişimin en büyük nedeni sahabelerin öğretmeni olan Hz. Peygamber (s.a.v.) idi. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mükemmel ahlâkı ve uyguladığı yöntemler bir araya gelince yirmi üç yılda gökyüzündeki yıldızlara benzettiği örnek şahsiyetler yetişmiştir. Bu durumda din eğitimcisine düşen ilk ve en önemli görev Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ahlâkını ve uyguladığı yöntemleri incelemek olmalıdır. O'nun (s.a.v.) hayatı bize her konuda rehber olduğu gibi eğitim konusunda da örnek olacaktır.

Tezimizin 2. Bölümünde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek ahlâkı ve uyguladığı yöntemlerden bahsetmiştik. Onların ışığında irşad ve tebliğ faaliyetlerinde bulunan din öğreticisinde bulunması gereken vasıfları şöyle belirleyebiliriz.

1-Öğretici, kendini bilgi yönünden yetiştirmeli, her şeyi bildiğini düşünmemeli, bilgilerinin üzerine yenilerini koymalı ve bu durum hiçbir zaman sona ermemelidir.

2-Ne anlatacağını bildiği kadar nasıl anlatacağını da bilmelidir. Bir insanın bilgisinin çok olması Onu iyi bir öğretici yapmaya yetmez. Öğretici ne anlatacağını zaten bilmek zorundadır ama en önemlisi kendinde var olan bilgileri öğrencisine aktarabilme becerisidir. Bunu yaparken de çeşitli yöntem ve teknikler kullanması gerekir.

3-Din eğitimi veren öğreticinin öncelikle diksiyonuna, jest ve mimiklerine dikkat etmesi gerekir. Ses tonunu kullandığı cümlelere göre ayarlamalı, etrafındaki insanların bıkkınlık içine girmeleri engellenmelidir. Muhatabıyla sürekli göz teması kurmalı, öğrencinin ne düşündüğünü ve nasıl tepkiler verdiğini gözlemlemelidir. Öğrencisine ismiyle hitap edip ona değer verdiğini hissettirmelidir. Kırıcı üsluptan veya alaycı ifadelerden uzak durmalıdır. Her öğrenciye ayrı ayrı değerli olduğunu hissettirmelidir. Öğrenci kendisinin dikkate alınmadığını hissederse öğrenmeye dair

isteği kırılır, hocasına olan sevgisi ve saygısında zedelenmeler olabilir. Hâlbuki din eğitimi İslamiyet'in kendisi gibi sevgi temelleri üzerine kurulmalıdır.

4-Öğretmen öncelikle mesleğini sevmeli ve insanlara yararlı olmaya kendini adanmalıdır. İnsan sevmediği işi gönülsüz yapar. Hâlbuki hem dinde, hem eğitimde gönüllülük esastır. İslam dinini anlatan kişi sevgiden uzak kalmaz. Zira İslam dini sevgi dinidir. Kur'an-ı Kerim'in eğitim metodları, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hayatı ve eğitim metodları incelendiği zaman ilk olarak sevgi ve merhametle karşılaşırız. Merhamet sahibi olmayan insan sevmez, sevgiden yoksun olan insanda merhamet edemez. Her işin başı sevgi ve merhamettir. Kur'an-ı Kerim'in ilk sayfasına baktığımızda karşılaştığımız ilk ayet (besmele) sevginin ve merhametin nişanesidir. Sevgiye bu kadar ehemmiyet veren bir din sevgisiz anlatılamaz.

5-Sevgi ve merhamet beraberinde hoşgörü ve tevazuu getirir. Kalbi yumuşak ve naif olan insan anlayışlıdır. Karşısındakini hoş görür, çabuk sinirlenmez. Din öğreticisi aynı zamanda kendini bilen, doğru sözlü olup güven telkin eden adalet sahibi bir insan olmalıdır. İnsanlara güven vermeli ki kişi kalbini öğreticiye açabilsin. İnsanların kalbine, vicdanına dokunabilsin.

6-İyi bir öğretici karşısındakini anlayabilmek için empati kurar. Günümüzde insanların en büyük sıkıntısı anlaşılmamaktır. Bunun sebebi empati eksikliğidir. Bütün Müslümanları tek bir vücuda benzeten Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır. "Müminleri kendi aralarındaki merhametleşmelerinde, sevişmelerinde, yardımlaşmalarında bir vücut gibi görürsün ki vücudun bir organı ağrırsa, vücudunun kalan kısmı uykusuzluk ve humma ile o organ için birbirini çağırır."⁴⁰⁷

7-İrşad ve tebliğ faaliyetinde bulunan öğretici dinî zorlaştırmayan kolaylaştırıcı olmalıdır. Allah Resulü (s.a.v.) ve Hz. Muaz bin Cebel (r.a.) arasında geçen diyalog Müslümanın Müslümana veya başka dinden insanlara yaklaşımını çok güzel ifade etmektedir.

"Sen Ehl-i Kitap bir kavmin yanına gidiyorsun. Onları, bir olan Allah'a (c.c.) iman ve benim de Resulullah olduğuma şehâdete davet et. Eğer bunu kabul ederlerse, onlara, Allah'ın (c.c.) her gün ve gecede beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer

⁴⁰⁷ Buhari, Salat, 88; Mezalim 5; Müslim, Birr 65; Nesai, Zekât, 67.

bunu da kabul ederlerse, Allah'ın kendilerine, zenginlerden alınıp fakirlere verilecek zekâtı farz kıldığını bildir. Eğer, bunu kabul ederlerse, sakın mallarının en kıymetlilerini alma! Mazlumun duasından sakın! Çünkü bu dua ile Allah-u Teala (c.c.) arasında bir perde yoktur."⁴⁰⁸

Hz. Muaz bin Cebel (r.a.) de Hz. Peygamber'den (s.a.v.) bazı tavsiyelerde bulunmasını istedi, "Ya Resulallah! Bana tavsiyelerde bulun." dedi. Hz. Resul-i Ekrem Efendimiz, "Her ne halde ve nerede olursan ol, Allah'tan kork!" buyurdu. Hz. Muaz (r.a.), " Ya Resulallah! Bana biraz daha tavsiyelerde bulun" dedi. Resul-i Ekrem Efendimiz bu sefer, "Günahın arkasından hemen iyilik ve hayır yetiştir ki, onu yok etsin!" Hz. Muaz (r.a.), "Ya Resulallah! Bana tavsiyelerini arttır." diye dileğini tekrarladı. Hz. Peygamber (s.a.v.), "İnsanlara, güzel ahlâk ile muamelede bulun!" buyurdu.⁴⁰⁹ Allah Resülü (s.a.v.) İslam dininin nasıl anlatılacağını şu sözleriyle belirlemiştir. "Kolaylaştırınız! Zorlaştırmayınız! Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz! Birbirinizle anlaşın, iyi geçinin, ihtilafa düşmeyin."⁴¹⁰ buyurdu.

Hadis-i şeriflerden anlaşıldığına göre İslamiyet'i yeni tanıyanlara veya dine yeni girmiş Müslümanlara yönelik davranışların zorlaştırıcı değil, gönülleri yumuşatacak şekilde kolaylaştırıcı olmalıdır.

8-Öğretici yeni mühtedilere dini bilgilerin hepsini birden anlatmamalıdır. Özümseyerek anlamasına ve uygulamasına fırsat verilmelidir. Zira Kur'an-ı Kerim bir gecede inmedi. Muhataplarının anlayıp uygulayabilmesi için tedrici olarak yirmi üç yılda inmiştir.

9-İrşad ve tebliğ faaliyetinde bulunan öğretici insanları ümitsizliğe sevk etmemelidir. Yapılan hatalar ve günahlar karşısında tövbe kapılarının her zaman açık olduğunu anlatıp insanları ümitsizliğe ve ümitsizliğin getirdiği yılgınlık ve boş vermişliğe düşmelerini engellemelidir.

10-Din eğitimcisi her seviyede insan ile karşılaşabilmektedir. Her insanın algısının, zekâ seviyesinin farklı olduğunu hesaba katarak, anlattıklarının öğrenilebilmesi için eğitimde bulunan bütün metod ve yöntemlerden yararlanmalıdır.

⁴⁰⁸ Buhari, Zekât 41, 63; Müslim, İman, 29, 31.

⁴⁰⁹ İbn-i Kesir, *Sire*, c. 4, s. 194-195.

⁴¹⁰ Buhari, c. 3, s. 72.

Bir konuda ne kadar çok yöntem ve materyal kullanırsa anlatılanların akılda kalma, uygulanma ve içselleştirme ihtimali o kadar yükselir. Bu da eğitimde verimi artırır.

11-Öğreticide bulunması gereken bu vasıfların, karşısındaki insanda etkili olması ve istediği sonucu elde edebilmesi için ihlas, samimiyet ve sabır eşliğinde gayret etmelidir. Amaçlarında sabır ve samimiyeti yitirirse istenilen sonuç elde edilemez.

Din öğreticisinde bulunması gereken bu vasıflar kaliteli bir din eğitiminin verilebilmesi içindir. İyi bir din eğitimi, dinini tanıyan ve yaşayan bir Müslüman demektir. Müslümanlar dinî hakkıyla anlayıp yaşasa, Müslümanın yaşadığı her devir, asr-ı saadet devri gibi olur. Müslümanlar olumsuz olaylarla anılmaz. Dünyada İslamiyet'i bilmeyen insanlar Müslümanları terörist ilan etmez. Dolayısıyla iyi bir din eğitimi için iyi bir öğreticinin olması zorunludur.

4.3.2. Din Öğreticisinde Bulunmaması Gereken Vasıflar

On dört asır evvel insanlara İslamiyet'i sözlü ve fiili olarak anlatan Allah Resülü'nün (s.a.v.) mükemmel başarısının altında güzel ahlâkı ve davranışları vardır. İnsanlara güzel davranışlar ile muamelede bulunan Allah Resülü (s.a.v.) kötü davranışlardan uzak durmuş ve Müslümanlarında uzak durmasını istemiştir. Nasıl ki güzel her davranış kalbi yumuşatır, İslamiyet'e ısındırırsa tam tersi durumda da İslamiyet'ten uzaklaşmalar, hatta nefret etmeler meydana gelebilmektedir. İslam dinini tanıtmaya yöntemlerinden en önemlisi Müslümanların davranışlarıdır. Müslüman davranışlarıyla etrafındaki insanlara örnek olan, davranışları vesilesiyle başka insanların kalbini fethedebildir. Müslüman bireylerin İslamiyet'e uygun davranış sergileyebilmesi için dinini güzel yaşayan, tanıtan din eğitimcisinden öğrenmiş olmalıdır. Zira kişi nasıl öğrenirse öğrendiği haliyle hayatına tatbik eder. İslam dinini sevgi, hoşgörü ve merhamet temelleri üzerinde öğrenen Müslüman kaba, katı ve zorba davranışlar sergilemez.

Müslümanların İslam dinini doğru anlayıp yaşayabilmesi için tebliğ ve irşad görevinde bulunan din öğreticisinin şahsında bulunmaması gereken vasıflar vardır. Bu vasıfları Şöyle sıralayabiliriz;

1-İrşad ve tebliğ faaliyetinde bulunan öğreticinin bilgisi zayıf olamaz. Dinî bilgi ve genel kültür yönünden sürekli kendini yenileyip geliştirmesi gerekir. Çünkü insanların ihtiyaçları her geçen gün farklılaşmaktadır. Kendini yenilemeyen din öğreticisi, etrafındaki insanların ihtiyaçlarına karşılık veremez ve onlara ışık tutamaz.

2-Din öğreticisinde bulunmaması gereken başka bir özellik ise kibir, riya, gösteriş, kendini beğenmedir. Din öğreticisi kaba, haşin ve sert tutumlardan uzak durmalıdır. Gönülleri fethetmeye çalışan bir insanın kaba ve sert tutumlu olması düşünülemez. Tarihte özellikle Balkanlar'da “Alperenler” vesilesiyle gerçekleşen ihtidalarda en önemli sebep olarak hoşgörü, merhamet, yumuşak huy ve güler yüzle insanların kalplerinin kazanılmasını gösterebiliriz.

3-İslam dininin kılıç dini olduğunu iddia edenlerin aksine İslam hoşgörü ve sevgi sayesinde yayılmıştır. Şu durumda din öğreticisinin merhametsiz, hoşgörüsüz, anlayışsız ve sabırsız gibi olumsuz vasıflara hayatında yer yoktur.

4-Din öğreticisi işini ciddiye alan, siyasetten uzak bir yaşantısı olmalıdır. Hitap ettiği cemaatinde kendi siyasi görüşlerinin dışında, insanların olması muhtemeldir. Aralarında oluşabilecek gerginlik, dışlanma ve soğuma gibi durumların oluşmaması için dünyevi görüşlerini belirtmemelidir.

5-İslam dini vahye dayalı bir dindir. Allah (c.c.) insanlığa indirdiği kitapları açıklaması, anlatması ve hayatlarıyla bizzat tatbik etmesi için peygamberler göndermiştir. Peygamberler dinî anlatırken insanlara yaklaşımlarına dikkat etmiş, insanları üzecek, dinden soğutacak her türlü davranıştan kaçınmışlardır. Allah Resulü (s.a.v.) Taif de taşlandığı sırada “bilmiyorlar, bilselerdi yapmazlardı”⁴¹¹ diyerek insanlara ne kadar hassasiyetle yaklaştığını bizlere göstermiştir.

6-Hz. Peygamber'in (s.a.v.) davranışları sonraki nesiller için birer yol göstericidir. Peygamberi görevi ifa eden din görevlisi bu açıdan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) inanan veya inanamayan bütün insanlığa yaklaşımına ve onlarla olan diyaloglarına dikkat etmelidir. Allah Resulü'nün (s.a.v.) yaptığı ve kaçındığı davranışları kendi hayatına uygulayabilmelidir.

⁴¹¹ Buhari, Enbiya, 54; Müslim, Cihad, 105.

Din öğreticisi sorumluluğunun farkında olmalı ve her şeyin kendisinde başladığını düşünerek hareket etmelidir. Müslümanın Müslümana iyi ya da kötü davranmasında kendisinin verdiği eğitimin etkili olduğunu, kendisinin ve yetiştirdiği Müslümanların da örnek olacağını bilmelidir. Ayrıca başka dindeki insanların Müslümanların tavırlarına bakarak İslamiyet hakkında bilgi sahibi olacağını bilincinde olmalı, bu bağlamda kendisine çeki düzen vermeli ve eksikliklerini gidermelidir.

4.4. MÜHTEDİLERİN DİN EĞİTİMİ

Allah (c.c.) insanı yarattıktan sonra, kendisini tanıtmak, varlığını ve birliğini anlatmak için kitapları; gönderilen kitapları insanlara anlatmaları, yaşantılarıyla örnek olmaları için de peygamberleri göndermiştir. Allah (c.c.) tarafından hak olarak gönderilen ilk üç kitap, inananları tarafından değiştirilmiştir. Zamanla hak yoldan sapmalar ve fitrattan dönmeler olmuştur. İnanma ihtiyacıyla yaratılan insan, hak dinden muharref dine döndüğü gibi tamamen batıl dinlere de yönelebilmiştir. İnsanlar dinleri değiştirmelerine rağmen ilk insandan itibaren inanca olan ihtiyaçları hep devam etmiştir.

Peygamberlerin sonuncusu olarak gönderilen Hz. Muhammed (s.a.v.) insanları bir olan Allah'a (c.c.) inanmaya davet etmiş ve insanlar zamanla değiştirdikleri, unuttukları İslam inancına dönüş yapmaya başlamışlardır. Allah Resülü (s.a.v.) yirmi üç yıl boyunca insanlara Allah'a (c.c.) inanmaları için İslam dinini anlatmış, İslam dinine girenlere dinî anlayıp yaşayabilmeleri için dinî öğretmiştir. Eski dinlerini bırakıp yeni bir dine inanmaya başlayan insanlar için önemli bir süreç olan dinî öğrenme ve uygulama zamanı başlamıştır. Her türlü kötülüğün zirvesinde olan toplum, peygamberi eğitimden geçerek kendilerinden sonra gelecek nesillere örnek birer şahsiyet olmuşlardır. Allah Resülü'nün (s.a.v.) övgüyle bahsettiği sahabeler deki bu değişimin sebebi aldıkları din eğitimidir.

Tezimizin bu bölümünde ele alacağımız konu günümüzdeki mühtedilerin din eğitimleridir. Her mühtedinin farklı bir ihtida sebebi ve süreci vardır. Yeni seçtiği dinî öğrenecek olan mühtediye din eğitimi verilirken bu durum göz ardı edilmemelidir. Nasıl

bir eğitimin verileceğini belirleyecek husus, ihtida sebebidir. İhtida sebeplerini genel olarak 2 başlık altında incelersek;

1-Araştırma neticesinde ihtida edenler

2-İstediğini elde edebilmek için din engelini kaldırma amaçlı ihtida edenler.

İhtida sebeplerini incelediğimiz zaman karşımıza çıkan mühtedi insanlardan bir kısmı; mensup oldukları dinin kendilerini tatmin etmemesi, aradıkları cevapları dinlerinde bulamamaları, sorularının üzerine cevap yerine yeni soruların eklenmesiyle araştırmaya başlayan, Müslüman arkadaşlarından etkilenerek araştıran, medyada Müslümanlar hakkında duyduğu haberler neticesinde İslamiyet’i merak ederek araştıran, gezme amaçlı Müslüman ülkeleri ziyaret sırasında İslami motiflerden etkilenerek İslam dinini araştırarak Müslüman olan insanlar İslamiyet hakkında ciddi bilgi birikimine sahip olduktan sonra İslam dinini seçmişlerdir. Günümüzde gerçekleşen bilinçli ihtidalar büyük orandadır. Bu şekilde ihtida etmiş mühtedilerin eğitimleri diğer mühtedilerden farklıdır. Çünkü ihtiyaç duydukları bilgi ihtida sebeplerinden dolayı farklılık arz etmektedir.

Araştırmalar neticesiyle Müslüman olmuş mühtedi için şöyle diyebiliriz; Araştırmasını yaptığı zaman süresince zihni İslamlaşmıştır. Kalbide İslam’ı benimseyince dili Kelime-i Şehâdeti getirir ve imanı tahkiki iman seviyesinde Müslüman olur. İmanı tahkiki olunca dinî anlayışı ve yaşayışı mükemmel hale gelir.

Araştırma sonucunda ihtida eden mühtedilere verilecek din eğitiminde öncelik ibadet bilgilerinin teoriden pratiğe geçirilmesi şeklinde olmalıdır. İbadetlerin öğrenilmesi ve uygulanması hususunda kolaylaştırıcılık esas alınarak tek tek öğretilmelidir. Bilgiler bir anda verilmemelidir. Öğretilen bilgi üzerinden uygulanabilmesi için zaman geçmesi, ilk bilgi tam öğrenilip uygulandıktan sonra diğer bilgiye geçilmesi gerekmektedir. Namaz, oruç, hac gibi şekli ve şartı olan ibadetlerin uygulaması kolaydan zora olacak şekilde gösterilerek öğretilmelidir.

Bu süreç zarfında mühtediyi İslam dinini doğru anlayıp yaşayan Müslümanlar yalnız bırakmamalıdır. Din değiştirme gibi önemli bir kararı aldıktan sonra eski dindaşlarını, arkadaş ve aile çevresini (çoğu zaman) geride bıraktığı için yalnızlık

çekebilir. Bu hissin oluşmaması için özellikle din içerikli sosyal aktiviteler ile ilgilenmesi sağlanmalıdır. Bu vesileyle dinî bilgi edinirken yeni bir çevre de edinebilir.

İhtida sebeplerini genel olarak, araştırarak ihtida edenler ve istediğini elde etmek için din engelini ortadan kaldırma amaçlı ihtida eden mühtediler olarak ikiye ayırmıştık. Din engelini ortadan kaldırma amaçlı ihtida eden mühtedilerin durumu ve din eğitimi ile araştırarak İslam dini hakkında ön bilgiyle Müslüman olanlardan daha farklıdır. Öncelikle bu gurup mühtedilerin asıl amaçlarının din değiştirmek olduğunu söyleyemeyiz. Tarih boyunca çıkar amaçlı ihtidalar hep var olmuştur. Evlilik, ekonomik yarar, devlet yönetiminde görev alma, yaşadığı Müslüman çevre tarafından dışlanmama amaçlı ihtidalar gibi. Fakat günümüzde Müslüman ülkelerin ekonomik seviyesini göz önüne alırsak gerçekleşen ihtidaların sebepleri arasında ekonomik refaha ulaşmak için ihtida edenlerin olduğunu düşünmemekteyiz. Aynı şekilde devlet yönetiminde söz sahibi olma, önemli bir memuriyet alma amaçlı ihtidalar Osmanlı Devleti'nde yaygın iken günümüzde bu amaçla ihtidaların olmadığı kanaatindeyiz. Yine başka bir ihtida sebebi olarak karşımıza çıkan, Müslüman çevre tarafından dışlanmamak için yapılan ihtidaların neredeyse hiç olmayacak kadar aza indiğini kabul edebiliriz.

Ülkemize eğitim amaçlı gelen farklı dinlere mensup insanların eğitimleri süresince dinlerini yaşayıp, Müslüman arkadaş çevresiyle de ilişkilerini devam ettirdikleri görülmektedir. Müslüman arkadaşlarından etkilenerek kendi dinini sorgulayan ve İslamiyet'i seçen öğrencileri bu guruba dâhil etmiyoruz. Zira onların ihtida sebepleri dışlanma değil, inandıkları dinin beklentilerini karşılamamasıdır. Evlilik amaçlı ihtidalarda ise durum farklıdır.

Tarihte din engelini ortadan kaldırarak gerçekleştirilmiş evlilikler oldukça fazla olmakla beraber günümüzde hala devam etmektedir. Müslüman bir erkekle evlenen gayrimüslim kadının Müslüman olma zorunluluğu olmamakla beraber günümüzde dinî nikâhın kısılmasından önce çoğunlukla kadınların Müslüman olduğu bilinmektedir. Yine uzun yıllar boyunca Müslüman eşinden ve çevresinden etkilenerek İslam dinini yakından tanıyıp Müslüman olan bayanların varlığı da bilinmektedir. Şu durumda diyebiliriz ki bazen dilde kalan Müslümanlık zamanla içselleşmekte, kişinin yaşantısı haline gelebilmektedir. Ters durumlarında söz konusu olup, evlilik engelini kaldırmak

için yapılan ihtidalar o anda getirilen Kelime-i Şehâdetle sınırlı kalabilmektedir. Bu durum evlilik amaçlı Müslüman olan erkekler içinde geçerlidir.

Araştırarak Müslüman olmuş kişide oluşan ön hazırlık ve din hakkında bilgi, din engelini kaldırmak için Müslüman olmuş mühtedilerde çoğunlukla mevcut değildir. Bu gurup mühtedilere yapılacak ilk ve en önemli şey İslam dinini doğru bir şekilde, hurafelerden uzak, Kur'an-ı Kerim ve sünnet ışığı altında anlatmaktır. Anlatılan İslam dini ile eşinin ve çevresindeki Müslümanların davranışları uyum içinde olmalıdır. Örneğin İslam dininde yalan konuşmanın günah olduğunu anlatan kişinin, yalan konuşan bir insan olması istenilen eğitimin verilememesine sebep olur. İslam dinini ilk olarak etrafındaki Müslümanların davranışlarını örnek alarak öğreneceği ve tanıyacağını düşünürsek Müslümanların davranışlarına daha dikkat etmesi gerekmektedir.

İslam dinini yeni öğrenen mühtediye, İslam dininin sevgi temelli bir din olduğu öğretilmeli ve verilen eğitim korku temelleri üzerine inşa edilmemelidir. Bu da etrafındaki Müslümanların mühtediye sevgi ve hoşgörüsüyle yaklaşmasıyla gerçekleşir.

Hiç bilmediği ve daha önce hiç duymadığı bir dilde ibadet edeceği için kolaylaştırıcılık esas alınmalıdır. İslam'a karşı sevgi oluşturulduktan sonra ibadet kısmına geçilmelidir ki ibadetler külfet haline gelmesin.

Ahlaki esaslar hoşgörü ile anlatılmalıdır. İhtida öncesi kişinin yeni dinin koyduğu emir ve yasaklarla uyuşmayan bir yaşantısı olabilir. Dinin koyduğu emir ve yasaklar mühtedinin hayatına yerleşmesi için hoşgörü çerçevesinde tedrici olarak anlatılmalıdır. Helal, haram kavramlarına Müslüman bir çevrede doğup büyümüş insanlardan daha farklı yaklaşacağı unutulmamalıdır. Örneğin dinin yasaklamış olduğu domuz eti yenmesi fikri karşısında bir Müslüman mide bulantısı ile cevap verirken mühtedi aynı tepkiyi vermeyebilir. Zira ihtida öncesi rahatlıkla tükettiği bir besin olabilir. Böyle bir durumda İslamiyet öncesi hayatı göz önüne alınmalıdır.

İslam dini hakkında bilgi sahibi olmadan ihtida eden mühtedileri İslamiyet'e daha hızlı ısındırmak için çeşitli faaliyetlerde bulunulabilir. Dinimizin de tasvip ettiği hediyeleşme yeni mühtedilerde uygulanabilir. Mühtedi maddi manevi desteklenmelidir. Osmanlı Devletinin ihtida merasimlerinde kiske ve baha verdiği, mühtedinin yeni hayatına daha hızlı uyum sağlaması için evlendirildiklerini daha önceden ifade etmiştik.

Osmanlının uygulamiş olduğu bu politikadan yola çıkarak, mühtedinin civarında bulunan Müslümanların mühtediği yalnız bırakmaması ve beraber vakit geçirmesi ile hem yeni hayatını hem de yeni dinini daha hızlı benimsemesini sağlaya biliriz. Adaptasyon sürecinin hızlanması ve bu süreçte eğitimin devam etmesi için sosyal aktiviteler içinde çeşitli sorumluluklar verilebilir. Yeni dinî ve insanlar için faydalı bir şeyler yaptığını fark edince dinini içselleştirmesi kuvvet kazanabilir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hicret sonrası uyguladığı Ensar - Muhacir kardeşliğini yeni mühtediler için uygulayabiliriz. Dinini Kur'an-ı Kerim ve sünnet ışığı altında yaşayan kardeş Müslüman aile vesilesiyle İslam dinini daha yakından tanıyıp öğrenebilirler.

Mühtedi İslamiyet'i kabul ederek dinî yaşamın kapılarını açar. Fakat tek başına kapıyı açmak yetmemektedir. Yeni dinini, hayatına geçirip yaşantısı haline gelebilmesi için doğru bir din eğitimi alması gerekmektedir. Doğru bir din eğitimi ise İslam dinini doğru anlayıp yaşayan Müslümanlar tarafından anlatılması ile mümkün olabilir. İslam dininin çoğunlukla davranışlar yoluyla öğrenildiği unutulmamalı bu yüzden bütün Müslümanlar İslamiyet'i doğru yaşama gayretinde olmalıdır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Tarih sahnesinde insanoğlunun görülmesiyle başlayan dinî hayat, kıyamete kadar devam edecek bir süreci kapsamaktadır. İnsanların bu süreçte dinî hayatlarını yönlendiren nebiler ve resuller gönderilmiş, yaratılışında akıl ile beraber hür irade ile insanlara doğru yolu seçme imkânı verilmiştir. Peygamberler, kitaplar ve sahifeler ile anlatılan din karşısında her insanın tutumu farklı olmuştur. Kimisi ilahî davete hemen icabet ederken kimisinin benimsemesi uzun sürmüş, kimisi de atalarının dininden dönmeyerek mensup olduğu dinde kalmayı tercih etmiştir.

Gönderilen her peygamber, dinî güzel öğüt ile ümmetinin ihtiyaçlarına göre anlatmıştır. Peygamberlik zincirinin son halkası ahir zaman peygamberi olan Hz. Muhammed (s.a.v.) de dinî ahir zaman insanların ihtiyaçlarına göre anlatmıştır.

610 yılında Hira mağarasında ilk inen ayetler ile başlayan İslam dininin tebliğ süreci yirmi üç yıl boyunca, on üç yıl Mekke’de on yıl da Medine’de devam etmiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) vefatından sonra da devam eden İslamiyet’e davet günümüze kadar devam etmiş kıyamete kadar da devam edecektir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) tebliğ sürecinde farklı metodlar kullanmıştır. Kullandığı bu metodların bazılarını Allah’ın (c.c.) Kur’an-ı Kerim’de belirtmiştir. Hz. Peygamber, (s.a.v.) döneminin şartlarına ve insanların ihtiyaçlarına göre belirleyip uyguladığı bu metodlar vesilesiyle yirmi üç yıl süren tebliğ faaliyetleriyle büyük bir devrim yapmış, insanlığı cahiliye döneminden asr-ı saadete çıkarmıştır. İslami davetin sadece Mekke, Medine ve civar kabilelerle sınırlı kalmaması için dönemin krallarına ve kabile reislerine İslam’a davet mektupları göndermiş ve ayrıca fetihler düzenlemiştir. Fetihlerin varlığı zihinlere oryantalistlerin de iddia ettiği gibi İslam dini kılıç dini midir? sorusunu getirmektedir.

- İslam dini fetihler vesilesi ile farklı coğrafyalarda yayılmıştır ancak insanlar kılıç zoruyla din değiştirmeye zorlanmamıştır. Fetihler vesilesi ile girilen topraklarda Müslümanların yaşantılarından etkilenen insanlar zamanla ihtida etmişlerdir. Bu durum dört halife, Emevi, Abbasi, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiştir.

- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) İslam'ı tebliğ metodlarından biri olan davet mektuplarından hareketle, irşad ve tebliğ faaliyetinde bulunan kişinin herhangi bir olumsuzluk karşısında görevinden vazgeçmemesi gerektiğini anlıyoruz. Müslüman üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirdikten sonra, kişinin ihtidasını takdir-i İlahi'ye bırakmalıdır.
- İhtida süreci her insanda farklı sebeplerle cereyan etmektedir. Kolay bir süreç olmayan ihtida hadisesi, her seferinde farklı sebeplerle mühtediye karar verdirirken, her ihtidanın bir hayat hikâyesi olduğunu söyleyebiliriz. Bu hikâyeyi şekillendiren sebepler her ise seferinde farklılaştırmıştır.
- Tarih boyunca ihtida sebepleri arasında; araştırarak, Müslümanların davranışlarından etkilenecek, çıkarları doğrultusunda ve evlilik amaçlı ihtidalar gerçekleşmiştir. Günümüzde meydana gelen ihtidalar da ise mensup olduğu dinden tatmin olmayarak ihtida eden veya evlilik amaçlı ihtidaların daha yoğun olarak gerçekleştiği kanısındayız.
- Tarihte insanların ihtida sebepleri ne olursa olsun İslam'ın temel kaidelerinin, emirlerinin ve yasaklarının insan fitratına uygun olması İslam dininin yayılmasında en büyük etkidir. Kişi Müslüman olmasıyla tekrar fitratına dönüş yapmaktadır.
- İrşad faaliyetlerinin etkili olup devam edebilmesi ve İslam dininin doğru yaşanıp, doğru anlatılması için dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bu hususların başında doğru bir din eğitiminin verilmesi gelmektedir. Şu durumda diyebiliriz ki ihtidaların gerçekleşebilmesi için öncelikle Müslümanlara doğru ve uygulanabilir bir din eğitimi verilmelidir.
- Günümüzde İslam dini ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) örnek hayatı hakkında Müslümanların yeterince bilgi sahibi olmadığı kanaatindeyiz. Bu dini bilgi eksikliğini giderecek olan öğreticilerin tam donanımlı ve hassas bir şekilde eğitilmiş olmaları gerekmektedir. Yine öğreticiler tarafından din eğitiminin

muhataplarına daha verimli bir şekilde anlatılabilmesi için Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eğitim metodları mutlaka kullanılmalıdır.

- Tebliğ ve irşad edilen İslam dinini kabul etmede gönüllük esastır. Eğer zorlama neticesinde ihtidalar gerçekleşirse, İslamiyet'in yayılmasından ziyade münafıklık artacaktır.

İslamiyet, Kur'an-ı Kerim ve sünnet ışığı altında hurafelerden uzak, uygulamaya yönelik anlatılmalıdır. İslamiyet'in doğru anlaşılması, öğrenilmesini ve uygulanması sağlanmalı ki gayrimüslimler Müslümanların davranışlarından etkilenebilsin. Şu durumda Müslümanların İslamiyet'i doğru anlayarak yaşayabilmesi için din eğitimi kalitesinin ve materyallerinin artırılması gerekmektedir. Bu noktadan hareketle;

1- Her bireyin din eğitimi ilk olarak ailede başlamaktadır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) de ifade ettiği gibi fitrat üzerine doğan her çocuk zamanla ailesinin dinî hayatını kendi hayatı olarak benimseyecektir. Bu durumda öncelikle her ebeveynin dinî bilgisi doğru ve uygulanabilen bilgilerden oluşmalıdır. Bunun için ailelere, çocuklarımıza din eğitimi nasıl verilmelidir? adı altında doyurucu eğitimler verilmelidir.

2- Anne-babalara dinin doğru öğretilmesi sağlanmalıdır.

3- Okullarda çocuklara dinî kültürün yanında uygulanabilen din eğitimi de verilmelidir.

4- Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de insanlara uyguladığı yöntemleri uygulaması, Allah'ın kendisinden uygulamasını istediği yöntemleri uygulaması, sevgi dinini sevgi temelleriyle anlatması, yaşaması, yaşatması ve muhataplarını çok iyi tanıyıp onlara göre yöntem belirlemesi, tebliğ sürecinde binlerce ihtidaya vesile olmuştur. Dolayısıyla tebliğ ve irşad faaliyetinde bulunan din eğitimcisi kullanacağı yöntemleri belirlerken en önemli rehberi Allah'ın (c.c.) ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kullanmış olduğu yöntem ve metodlar olmalıdır.

5- DİB, Yüksek Din Eğitim Programları ve MEB'in işbirliği ile oluşturulacak ortak kurul vasıtasıyla dinin daha doğru öğrenilmesini ve yaşanmasını sağlayacak kitap ve materyaller neşredilmelidir.

6- TV ve internet gibi kitle iletişim araçlarında yayınlanan dinî içerikli programlar; DİB, Yüksek Din Eğitim Programları ve MEB'in işbirliği ile oluşturulacak ortak kurul tarafından incelenerek, bu programların hurafelerden uzak, Kur'an-ı Kerim ve sünnet ışığı altında izleyiciye ulaştırılması sağlanmalıdır.

7- İslam dininin temeli olan barış, kardeşlik, sevgi ve hoşgörü kavramları üzerinde duran, büyük kitleleri ekrana bağlayan, etki alanı geniş, dizi, film ve reklamlar düzenlenmelidir. Caddelerde ilan panolarını haftalık, aylık olarak değiştirilmek kaydı ile yıl boyunca görsel anlamda insanları etkileyecek kardeşlik, yardımlaşma ve hoşgörü temalı afişler hazırlanmalıdır. Ayrıca gazetelerde insanları etkileyen, insanları sevme, ötekileştirmeme ve birlikte yaşama kültürü ile alakalı hikâyeler yayınlanmalıdır.

8- DİB, dinî program yoğunluğunu sadece kutlu doğum ve Ramazan ayı ile sınırlamamalı, bu programları yılın üç yüz atmış beş gününe yayarak, insanların ömür boyu hassasiyetle yaşamaları gerektiğini hissettirir şekilde çalışmalarını sürdürmelidir. Bu çalışmalar Yüksek Din Eğitim Programları işbirliği ile organize edilmelidir.

9- Dinî değerlere daha hassasiyetle yaklaşılmalı, dinî değerlerin ve bilincin yerleşmesi için uygun ücretler dâhilinde aileler Umre'ye götürülmelidir.

10- Okullarda Ahmet Yesevi, Yunus Emre, Mevlana, Hacı Bayram Veli ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi kültürümüzle dinî bütünleştiren sevgi ve hoşgörü insanlarının hayatları, ders konusu olarak okul hayatı boyunca sınıflar farklılaştıkça anlatılan örnekler farklı olmak kaydıyla her dönem anlatılmalıdır.

11- Yunus Emre'nin "Yaratılanı severim Yardan'dan ötürü" sözü ışığı altında ötekileştirmeme öğretilmelidir.

12- Dinimizin okumaya verdiği önemden hareketle okuyan bilgili bir toplum oluşturmak için insanlar kitap okumaya teşvik edilmelidir.

13- İhtidaya zemin hazırlayan dinî metinler yabancı dile (özellikle İngilizce) çevrilmelidir. İnternette yabancı dilde, insanları etkileyen dini hikâyeler ve ihtida hadiseleri sebepleriyle yayınlanmalıdır.

14- İslam Dinini İngilizce ve diğer dillerde tanıtan TV ve radyo kurulmalıdır.

15- Ülkemizde turistlerin yoğun olarak geldiği İstanbul, İzmir, Bursa, Konya, Nevşehir, Hatay, Mardin gibi şehirlerde müftülüklerin İslam dinini tanıtan pratik dikkat çekici materyaller düzenlenip dağıtılmalıdır.

16- Müslümanlara birlikte yaşama, farklılıklara tahammül etme, farklı inançtaki ve kültürdeki insanlarla iletişim kurabilme öğretilmeli; ötekileştirici olmayan bir toplumun oluşması için İslam dinini insanlara hoşgörü ile yaklaşarak anlatılabileceği öğretilmelidir.

17- Yüksek din eğitim programlarına ihtidayı destekleyen dersler konulmalıdır.

18- DİB'in yurtdışında görevlendirdiği ateşe ve din görevlileri sadece Müslüman Türk vatandaşlarına hizmet sunma amaçlı gönderilmemeli, "Kolanizatör Türk Dervişı" veya Osmanlı dönemindeki "Alperenler" zihniyetiyle bütün insanlığa hizmet etme amaçlı gönderilmelidir.

19- DİB'in yurtdışında görevlendirdiği din görevlileri, düzenlenen her etkinliğe buldukları ülkenin de halkını davet etmeli, bu vesileyle İslamiyet'i ülke halkına sevdirilerek tanıtılmalıdır.

KAYNAKÇA

Acluni, İsmail b. Muhammed el-Cerrahi, (ö. 1162/1748), Keşfü'l-Hafa ve Müzilu'l-İlbas amme'stehera mine'l-Ehadisi ala Elsineti'n-Nas, (thk. Ahmed el-Kalaş), 4. Bsk., Müessesetü'r-Risale, Beyrut 1405, c. 1-2.

Açikel, Ali, Şer'iyye Sicillerine Göre Tokat'ta İhtida Hareketleri (1772-1897), *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2004, c. 11, Sayı: 23, ss. 218-267.

Algül, Hüseyin, Âlemlere Rahmet Hz. Muhammed, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1994.

Altınok, Baki Yaşa, "Ehl-i Beyt ve Türkler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Ankara 2001, Sayı: 18, ss. 205-213.

Armaner, Neda, Din Psikolojisine Giriş, *Ayyıldız Matbaacılık*, Ankara 1980.

Asan, Aşkın, "Bilgisayar Destekli Din Eğitimi", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 2000, Sayı: 7, ss. 193-206.

Aslan, Halide, Tanzimat Döneminde Din Değiştirme Hareketleri (1839-1876), *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, 2010.

Aslan, Halide, Tanzimat Döneminde İhtida (1839-1876), (Basılmamış Doktora Tezi), *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü İslam Tarihi Anabilim Dalı*, Ankara 2008.

Aydın, Mehmet Şevki, Bir Din Eğitimi Kurumu Olarak Kur'an Kursu, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara Kasım/2008.

Aydın, Mehmet Şevki, Din Dersi Öğretmenlerinin Pedagojik Formasyonları Yeterlikleri (Doktora Tezi), *Erciyes Üniversitesi Yayınları*, No: 95, Kayseri 1996.

Aydın, Mehmet Şevki, Din-Düşünce-Yorum; Kaş Yaparken Göz Çıkarmak, *Diyanet Dergisi*, Ankara Mart/2010, Sayı: 231.

Aydın, Mehmet Zeki, Din Öğretiminde Yöntemler, 6. Bsk., *Nobel Yayınları*, 2013.

Aydın, Mehmet Zeki, “Okulda Din Dersi Tartışmaları (Türkiye’de Din Dersinin Tarihi, Teorik Yapısı ve Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması)”, *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2007, Sayı: 12/2, ss.5-71.

Ayhan, İnci, Öğrenme: İnsanlar Yağmur Altında Niçin Başlarını Eğiyor Olabilir?, *TÜBİTAK Bilim ve Teknik Dergisi*, Ekim 2002, Sayı: 419, ss. 92.

Ayverdi, Semiha, Türk Tarihinde Osmanlı Asırları, 3. Bsk., *Damla Yayınları*, İstanbul 1993, c. 1.

Bakırcı, Nedim. Türkan, Hüseyin Kürşat, Tekke ve Zaviyelerin Balkanlar’daki Rolü ve Önemi, *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Bolu 2013, Sayı: 1, ss. 145-160.

Barkan, Ömer Lütfi, İstila Devri Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler, *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1942, Sayı: 2, ss. 279-304.

Baş, Mithat, “Tarihimizde Tarikatlar”, Kaynak: <http://www.orduolay.com/component/k2/item/6841-tarihimizde-tarikatlar.html> (Erişim Tarihi: 13 Aralık 2014).

Başkurt, İrfan, Yaygın Din Eğitimi ve Sosyo-Psikoloji Açısından İhtida Hadisesi (Üsküdar, Kadıköy ve Beyoğlu Örneği), *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2006, Sayı: 14, ss. 173-205.

Bilmen, Ömer Nasuhi, Kur’an-ı Kerim’in Türkçe Mealisi Alisi ve Tefsiri, İstanbul 1966, c. 8, ss. 3696.

Buehler, Arthur F., İslamofobi: Batı’nın “Karanlık Tarafı”nın Bir Yansıması, (Çev. Mehmet Atalay), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 2014, c. 55, Sayı: 1, ss. 123-140.

Buhari, Ebu Abdillah Muhammed İbn İsmail (ö. 256), Sahihu Buhari (1313 Bakısından Ofset), Kahire 1958.

Canan, İbrahim, Hz. Peygamberimizin Sünnetinde Terbiye, 2. Bsk, *Işık Akademi Yayınları*, İstanbul Nisan/2011.

Candan, Feyza, Emeviler Dönemi İhtida Olayları, (Yüksek Lisans Tezi), **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslam Tarihi Bilim Dalı**, Konya 2007.

Çakmak, Muharrem, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodolojik Bir Yaklaşım- Seyahate Dayalı Tasavvufi İrşad Metodu, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Samsun 2009, c. 9, Sayı: 4, ss. 127-148.

Çetin, Osman, Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, 2. Bsk., **Marifet Yayınları: Yaylacık Matbaası**, İstanbul 1990.

Çetin, Osman, Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, **Marifet Yayınları**, İstanbul 1981.

Çetin, Osman, Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909), 2. Bsk., **Türk Tarih Kurumu Yayınları**, Ankara 1999.

Çiçek, Yakup, Hz. Peygamber'in Gayri Müslimlerle İlişkileri, Ağustos, 2014, Kaynak: <http://www.sagduyuhaber.com/haber/transfer-gundemi/yakup-cicekten-ilminin-hakkini-veren-yazi/257.html> (Erişim Tarihi: 22 Kasım 2014).

Çolak, Kamil, XIV-XVI. Yüzyıllarda Balkanlar'da İslamlaşma, (Yüksek Lisans Tezi), **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 1994.

Çolak, Kamil, XVI. Yüzyılda İstanbul'da İhtida Hareketleri, Basılmamış (Doktora Tezi), **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara 2000.

Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, **Aydın Kitabevi Yayınları**, Ankara 1996, c. 2.

dinibil, “İslam'ın Paylaşmaya Verdiği Önem”, Kaynak: <http://dinibil.com/default.asp?L=TR&mid=1554> (Erişim Tarihi: 10 Mart 2015).

Dini Kavramlar Sözlüğü, **Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları**, Ankara 2006, ss. 320-321.

Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), **Çağ Yayınları**, İstanbul 1986.

Duden, Deutsche Duden, Deutsches Universal Wörterbuch, Übertreten ve Übertritt maddeleri, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 2003.

Ebu Davud, Süleyman b. el Eş'as es-Sicistani (ö.275-888), *es-Sunen*, (thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid), yayın yılı tarihsiz, c. 1-4.

Ebu Yusuf, Yakub b. İbrahim el-Ensari, Kitabu'l-Harac, *Matbaatu Selefiyye ve Mektebetuha*, Kahire 1392.

Ebu's-Suud, Mehmed b. Muhyiddin el-İmadi, İrşadü'l-Akli's-Selim ila Mezaya'l-Kur'ani'l-Azim, İstanbul 1890, c. 6.

Ed-Darimi, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman (ö.255-868), es-Sünen, (thk. Huseyn Selim Esed), *Daru'l-Kitabi'l-A'rabi*, I. Bsk., Beyrut 1987, c. 1-2.

ehlisunnetbuyukleri, "Eshab-ı Kiram: Hazreti Ebu Bekr-i Sıddık", Kaynak: <http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Hayatlar/EshabiKiram/Detay/HAZRETI-EBU-BEKR-I-SIDDIK/761> (Erişim Tarihi: 28 Aralık 2014).

Eken, Galip, "Bir Anadolu Osmanlı Şehri Kayseri'de İhtida Hareketleri", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Manisa 1997, Sayı: 1, ss. 85-90.

El-Belazuri, Ahmed b. Yahya (279-892), Ensabu'l Eşraf, (thk. Muhammed Hamidullah), Mısır 1959, c. 1.

El-Belazuri, Ahmed b. Yahya, Fütuhu'l-Büldan (Ülkelerin Fetihleri), (Çev. Mustafa Fayda), *Kültür Bakanlığı Yayınları*, Ankara 2002.

El-Beyhaki, Ahmed b. el-Huseyn Ebu Bekr, Şuabu'l-ıman, (thk. Muhammed Saîd Bisyonu Za'lul, Daru'l-Kutübi'l-İlmiyye), 1. Bsk., Beyrut 1410.

El-Hindi, Ayıyyü'l Mütteki, Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l Akval ve'l Ef'al, (nşr. Muhammed Vahidüzzaman, Haydarabad 1312/1895, c. 1-8.

El-Kurtubi, Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed (ö.671/1272), el-Cami Li Ahkami'l-Kur'an, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut 1985, c. 1-3.

El-Mısri, Cemil Abdullah Muhammed, Deva'ı'l-Fütuhâti'l-İslamiyye ve Deva'ı'l-Müsteşrikîn, Beyrut 1991.

En-Nedvi, Ahmed, Asr-ı Saadet, (Çev. Ali Genceli), *Şamil Yayınevi*, İstanbul 1985, c. 1.

En-Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303-915), es-sunen, 1. Bsm., Mısır 1930, c. 1-7.

Ercan, Yavuz, "Türkiye'de XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki, İctimai ve İktisadi Durumu", *TTK Belleten*, Ankara 1984, c. 47, Sayı: 188, ss. 1119-1149.

Ercan, Yavuz, Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları, *Turhan Kitabevi*, Ankara 2001.

Erdoğan, Kutluay, "Alevîlerde Dedelik Kurumu ve Değişme Olgusu Karşısında Toplum Yapısı", (Alevilik Özel Sayısı II), *Folklor ve Edebiyat Dergisi*, Ankara 2002, Sayı: 30, ss. 121-126.

Eser, Mehmet, "Müslüman Güvenilir İnsandır", Kaynak: <http://www.mehmeteser.net/?Syf=22&Mkl=93461> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2015).

Es-Sabuni, Muhammed Ali, en-Nübüvve ve'l-enbiya (Çev. Hanifi Akın), *Ahsen Yayınları*, İstanbul 2003.

Es-Suyuti, Celaluddin Abdurrahman b. Ebibekr, el-Camiu's-Sağir min Ehadisil-Beşirin-Nezsir, el-Münavi'nin Feydu'l- Kadir şerhi ile birlikte basılmıştır (*offset*), Beyrut 1391.

Et-Tabbara, Afif Abdülfettah, Ruh-ud Din-il İslami, 10. Bsk., Beyrut 1973.

Et-Taberani, Ebu'l-Kasım Süleyman İbn Ahmed İbn Eyüb, el-Mu'cemu's-Sağir, (Ths. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire 1968.

Et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevra (279-892), es-sunen, (thk. Ahmet Muhammed Şakir-Muhammed Fuad Abdalbaki-İbrahim Atve İvad, Yayın yılı tarihsiz, c. 1-10.

Fahrudin Ebu Abdillah Muhammed b. Ömer Razi, (ö. 606/1209), et-Tefsiru'l-Kebir, (Mefatihü'l Gayb), Beyrut 1997, c. 1-16+Fihrist.

Faruki, Muhammed, İslam'ın Yayılmasında Sûfilerin Rolü: Adalet, Hoşgörü ve Merhamet, *Gülistan Dergisi*, Temmuz 2009, Sayı: 103.

Fayda, Mustafa, “Amr b. Ümeyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1991, c. 3, ss. 94-95.

Fayda, Mustafa, “Muhammed”, *TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık*, Ankara 2005, c. 30, ss. 408-423.

Fığlalı, Ethem Ruhi, “Ali”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1989, c. 2, ss. 371-374.

Furkan, Faruk, İslami Şuur: “İslam’a Göre Arkadaşlık Nasıl Olmalı?”, Kaynak: <http://www.arzusucennetolanlar.com/content/isl%C3%A2m%E2%80%99-g%C3%B6re-arkada%C5%9Fl%C4%B1k-nas%C4%B1-olmal%C4%B1> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2014).

Gibbons, Herbert Adams, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, (Çev. Ragıp Hulusi), *Devlet Matbaası*, İstanbul 1928.

Göksoy, İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi, *II. Kutlu Doğum Sempozyumu*, SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 5, Isparta Nisan/1999, ss. 119-138.

Gündüz, Şinasi Peygamberimizin Gayrimüslimlere Bakışı, Ağustos 2007, Kaynak: <http://www.uslanmam.com/dini-bilgiler/121372-peygamber-efendimizin-gayri-muslimlere-bakisi.html> (Erişim Tarihi: 29 Eylül 2014).

Güner, Osman, Adalet: İslam'da Sosyal Adâlet ve Dayanışma Erdemi, *Köprü Dergisi*, Güz, 2005, Sayı: 92, ss. 10.

Güner, Osman, Resulullah'ın Ehli Kitap'la Münasebetleri, *Fecr Yayınları*, Ankara 1997.

Güneş, Ahmet, İslam Hukuku'nda Gayrimüslimlerin Vatandaşlık Statüleri, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Konya 2008, Sayı: 11, ss. 262-263.

Hamidullah, Muhammed, “Hudeybiye Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1998, c. 18, ss. 297-299.

Hamidullah, Muhammed, El-Vesaiku's-Siyasiyye (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri), (Çev. Vecdi Akyüz), *Kitabevi Yayınları*, İstanbul 1997.

Hamidullah, Muhammed, Hazreti Peygamberin Savaşları, 4. Bsk., *Yağmur Yayınları*, İstanbul 1991.

Hamidullah, Muhammed, Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu, (Çev. Mehmet Yazgan), *Beyan Yayınları*, İstanbul 1990.

Hamidullah, Muhammed, İslam Peygamberi/Hayatı ve Faaliyetleri, (Çev. Salih Tuğ), 5. Bsk., *İrfan Yayınevi*, İstanbul 1993, c. 1.

Heon Choul Kim, Din Değiştirmenin Entelektüel Arka Planı, *Işık Yayınları*, İstanbul 2003.

Hitti, Philip K., İslam A Way Of Life, *Minneapolis: University of Minnesota Press*, 1970.

Hitti, Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi, (Çev. Salih Tuğ), *Boğaziçi Yayınları*, İstanbul 1995, c. 2.

Hodgson, Marshall G.S., İslam'ın Serüveni, (Çev. İzzet Akyol vd), *İz Yayıncılık*, İstanbul 1993, c. 1.

Hökelekli, Hayati, “İnzâr”, TDV İslam Ansiklopedisi, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, İstanbul 2000, c. 22, ss. 358-359.

Hökelekli, Hayati, Din Psikolojisi, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*, Ankara 1993.

İbn Hanbel, Ahmed, (ö. 241-855), el-Müsned, Mısır 1313, c. 1-6.

İbn Hişâm, Ebu Muhammed Abdulmelik b. Hişâm, (213/828), es-Siratü'n-Nebeviyye, (thk. Abdüsselam Harun), Kahire 1955.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida ed-Dımaşki İmadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), es-Siretü'n-Nebeviyye, (nşr. Mustafa Abdülvahid), Beyrut 1976.

İbn Kesir, Ebü'l-Fida (774/1372), el-Bidaye ve'n-Nihaye (Büyük İslam Tarihi), Mektebetü'l-Mearif, Beyrut 1966, c. 1.

İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini (275-888), Sunenu İbn Mace, (thk. Muhammed Fuat Abdalbaki), Beyrut 1975, c. 1-2.

İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensari, Lisanu'l-Arab, (nşr. Emin Muhammed 'Abdulvehhab vd.), Beyrut 1999, c. 1.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meniy Ebu Abdillâh el-Basri ez-Zühri, Tabakatu'l-Kübra, Daru Sadır, Beyrut 1405/1985, c. 1-8.

İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebu'l-Hasen Ali İbn Muhammed el-Cezeri (ö. 630/1233), Üsdül'Gabe fi Ma'rifeti's-Sahebe, Kahire 1970, c. 6.

ilimdunyasi, Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı: İslâm'a Davet mektupları, Kaynak: <http://www.ilimdunyasi.com/hz-muhammed-ve-evrensel-mesaji/islama-davet-mektuplari/?wap2> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014).

İshak, Muhammed İbn, (ö. 151/768), Kitabü'l-Mübtedei ve'l-Meb'asi ve'l-Meğazi, (thk: Muhammed Hamidullah), Konya 1981.

İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, "Ömer Bin Abdülaziz (Radıyallahü Anh)", *Türkiye Gazetesi Yayınları*, İstanbul 1985, c. 2, ss. 220-229.

islamishobbetiz, Resulullah'ın İslâm'a Davet Metodu, Ekim 2014, Kaynak: <http://www.islamishobbetiz.com/rasulullahin-islama-davet-metodu/> (Erişim Tarihi: 25 Aralık 2014).

İzzeti, Ebu'l-Fazl, İslâm'ın Yayılış Tarihine Giriş, (Tec. Cahit Koytak), İnsan Yayınları, İstanbul 1984.

James B. Wood, "The Impact of the Wars of Religion: A View of France in 1581," *The Sixteenth Century Journal*, 1984, c. 15, Sayı: 2, ss. 131-168.

Kaçaranoğlu, Duygu, Çin ve Doğu Türkistan'da İslâm'ın Yayılışı, (Yüksek Lisans Tezi), *Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı İslâm Tarihi Bilim Dalı*, Rize 2012.

Kaçaranoğlu, Duygu, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Eğitim Sisteminde Çoklu Zekâ Uygulamaları, Kaynak: <http://www.dersimiz.com/eyazim/Hz-Muhammedin-Sav-Egitim-Sisteminde-Coklu-Zeka-Uygulamalari-125.html> (Erişim Tarihi: 7 Ocak 2015).

Kamen, Henry, "The Economic and Social Consequences of the Thirty Years' War," Past & Present No: 39, April 1968, ss. 44-61.

Karabaşoğlu, Metin, Hidayet: Dine Yöneliş Zamanı; İhtidanın Özel Tarihi, **Köprü Dergisi**, Yaz, 2005, Sayı: 91.

Karadağ, Esra, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında (1800-1850) Anadolu'da İhtida Hareketleri, (Yüksel Lisans Tezi), **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Sivas 2005.

Karaman, Hayrettin, Dünden Bugüne Dinî Tebliğ ve İrşâd, Kaynak: <http://www.hayrettinkaraman.net/kitap/meseleler/0807.htm> (Erişim Tarihi: 5 Ocak 2015).

Karataş, Ali İhsan, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Toplum Hayatı (Bursa Örneği), **Gökkubbe Yayınları**, İstanbul 2009.

Kavaklı, Ali Erkan, En Sevilen Öğretmen Hz. Muhammed'in (s.a.v.): Gönülleri Fetheden Eğitim Metotları 2, **Yenidünya Dergisi**, Ağustos 2014, ss. 2-3.

Kavaklı, Ali Erkan, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Eğitim Metotları Nasıldı, Örnekler Verir misiniz?, Temmuz 2008, Kaynak: <http://www.sorularlailslamiyet.com/article/10005/hz-peygamber-asv-in-egitim-metotlari-nasildi-ornekler-verir-misiniz.html> (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2014).

Kayadibi, Fahri, 'Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Yaygın Din Eğitiminde Yeri ve Fonksiyonu", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2001, Sayı: 8, ss. 37-85.

Kayaoğlu, İsmet, İslam'da Adalet Mefhumu, **AÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Ankara 1985, c. 27, Sayı: 1, ss. 201-206.

Kazancı, Ahmet Lütfi, Peygamber Efendimizin Hitabeti (Hitabet-i Nebeviyye), Doktora Tezi, **Marifet Yayınları**, İstanbul 1980.

Kazıcı, Ziya, Hidayet: Dine Yöneliş Zamanı; Osmanlı Döneminde İhtida, **Köprü Dergisi**, Sayı: 91, Yaz, 2005.

Koç, Ahmet, "Diyanet İşleri Başkanlığı ve Yaygın Din Eğitimi", **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 2001, Sayı: 8, ss. 107-149.

Köse, Ali "İhtida", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2000, c. 21, ss. 554-558.

Köse, Ali, Hidayet: Dine Yöneliş Zamanı; Neden İslam'ı Seçiyorlar?, *Köprü Dergisi*, Sayı: 91, Yaz, 2005.

Kur'an-ı Kerim Meali, 12. Bsk. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara 2006.

Kurt, Ali Osman, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'da Din Değiştirme, *Gökkubbe Yayınları*, İstanbul 2004.

Kurt, Yılmaz, Adana Sancağı'nda Kişi Adları, *AÜDTCFD Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 1991, c. 15, Sayı: 26, ss. 169-252.

Küçük, İbrahim, Sosyal Hayat: Toplum; Dost ve Arkadaş, Kaynak: <http://www.ibrahimcucuk.com/?p=442> (Erişim Tarihi: 12 Aralık 2014).

Lowry, Heat, Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi (1461-1583), *Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi*, İstanbul 1998.

Mantran, Robert, İslam'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıllar), (Çev. İsmet Kayaoğlu), *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, Ankara 1981.

Massimo Livi-Bacci, "The Depopulation of Hispanic America after the Conquest," *Population and Development Review*, 2006, c. 32, Sayı: 2, ss. 199-232.

Münavi, Abdurrauf, Feyzü'l-Kadir Şerhu'l-Camii's-Sağır, Beyrut 1972, c. 2.

Müslim, b. el-Haccac, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyri en-Neysaburi (261-874), *Sahihu Muslim*, (thk. Muhammed Fuat Abdalbaki), 2. Bsm, Mısır 1955, c. 1-5.

Numani, Şibli, Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi, (Çev. Talip Yaşar Alp), *Hikmet-Dava-Çağ Yayınları*, İstanbul 1975, c. 2.

Ocak, Ahmet Yasar, Anadolu Türkleşmesi ve İslamlaşması, *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1991, c. 3, ss. 110-116.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidalarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1981, Sayı: 2, ss. 31-42.

Ocak, Ahmet Yaşar, "Kanuni Sultan Süleyman Devrinde Osmanlı Resmi Düşüncesine Karşı Bir Tepki Hareketi: Oğlan Şeyh İsmail-i Maşuki", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1990, Sayı: 10, ss. 49-58.

Ortaylı, İlber, "Tanzimat Döneminde Tanassur ve Din Değişirme Olayları", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, ss. 481-487.

Öcal, Mustafa, Temel Eğitim ve Orta Öğretimde Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, *TDV Yayınları*, Ankara 1990.

Ömer Bin Abdülazîz (Radıyallahü Anh), İslâm Âlimleri Ansiklopedisi, *Türkiye Gazetesi Yayınları*, İstanbul 1985, c. 2, ss. 220-229.

Önkal, Ahmet, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam San'at, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi (İSTEM)*, Meram/Konya 2003, c. 1, Sayı: 2, ss. 33-68.

Özdemir, Rıfat, Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Siyaseti, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Ankara 1994, Sayı: 5, ss. 259-310.

Özkaya, Yücel, XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, *Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1985.

Öztürk, Levent, "İslam'ın Yayılışında Hicretin Yeri ve Önemi: Habeşistan Hicretleri Örneği ", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sakarya 2001, Sayı: 4, ss. 7-24.

Öztürk, Levent, Asr-ı Saadetten Haçlı Seferlerine Kadar İslam Toplumunda Hıristiyanlar, *İz Yayıncılık*, İstanbul 1998.

Öztürk, Levent, İslam Toplumunda Bir Arada Yaşama Tecrübesi, *İnsan Yayınları*, İstanbul 1995.

Öztürk, Yaşar Nuri, Kur'an'ın Temel Kavramları, 5. Bsk., *Yeni Boyut Yayınları*, İstanbul 1995.

Paşazade, Aşık, Tevarih-i Âl-i Osman (Aşık Paşazade Tarihi), *Matbaa-i Âmire*, İstanbul 1332.

Peker, Hüseyin, Din Psikolojisi, *Sönmez Matbaa ve Yayıncılık*, Samsun 1993.

Peygamberimizin (s.a.v.) Tebliğ Mektupları, (Haz. Harun Yahya), Haziran 2005, Kaynak: [http://www.harunyahya.org/tr/Makaleler/3250/peygamberimiz-\(sav\)-in-teblig-mektuplari](http://www.harunyahya.org/tr/Makaleler/3250/peygamberimiz-(sav)-in-teblig-mektuplari) (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014).

Planhol, X. De, "İslam Toplumu ve Medeniyeti." İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (Çev. Kemal Kahraman), 2. Bsk., *Kitabevi Yayınları*, İstanbul 1997, c. 3.

Potre: Hz Osman (r.a.), *Diyanet Dergisi*, Ankara, Nisan 2002, Sayı: 136, Kaynak: <http://www.diyanetdergisi.com/diyanet-dergisi-40/konu-628.html> (Erişim Tarihi: 18 Kasım 2014).

risalehaber, Sultanahmet'te 'Simultane Hutbe' Dönemi, Kaynak: <http://www.risalehaber.com/sultanahmette-simultane-hutbe-donemi-146460h.htm> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2015).

Saka, Şevki, Kur'an-ı Kerim'in Davet Metodu, *Seha Neşriyat*, İstanbul 1991.

Serahsi, Şemsü'd-Din Ebu Bekr Muhammed İbn Ahmed, Şerhu Siyeri'l- Kebir, Kahire 1971, c. 3.

Sezen, Yümni, "Osmanlı'da Din-Devlet İlişkilerinin Teorik ve Teolojik Bağlarıyla Uyumu", Osmanlı Ansiklopedisi, *Yeni Türkiye Yayınları*, Ankara 1999, c. 6, ss. 43-55.

sonpeygamber, Hz. Muhammed'in Sosyal Hayatı, Hz. Peygamber'in Gayr-i Müslimlere Yönelik Tavır ve Tutumu, Eylül 2009, Kaynak: <http://www.sonpeygamber.info/hz-peygamber-in-gayr-i-muslimlere-yonelik-tavir-ve-tutumu> (Erişim Tarihi: 9 Eylül 2014).

sorularlailamiyet, "İslam'ın Sevgi, Barış ve Hoşgörü Dini Olduğuna Dair Örnekler Verir Misiniz?" Kaynak: <http://m.sorularlailamiyet.com/index.php?oku=15226> (Erişim Tarihi: 17 Mart 2015).

sorularlaislamiyet, Gayri Müslimlerle İlişkilerimiz nasıl olmalıdır?, Eylül 2012, Kaynak: <http://www.sorularlaislamiyet.com/article/13370/gayri-muslimlerle-dostluk-yapmak-yasaklanmis-midir-kur-an-i-kerim-in-bircok-ayetinde-kafirler-museviler-ve-hristiyanlarla-dostluk-yasaklanmistir-gayri-muslimlerle-munasebetlerde-olcu-ne-olmalidir.html> (Erişim Tarihi: 25 Kasım 2014).

Soysaldı, Mehmet, “Faziletli Ameller”, *Hakses Dergisi*, Ankara Şubat 1995, ss. 7-5.

Soysaldı, Mehmet, Araştırma: Hz. Peygamber Nasıl İrşad Etti?; Davette Usul Neden Önemli?, *Gülistan Dergisi*, İstanbul, Nisan/2009, Sayı:100.

Soysaldı, Mehmet, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Toplumunu İslahta Tebliğ Metodu, Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kaynak: <http://web.firat.edu.tr/msoysaldi/hzpeytebligmetodu.pdf> (Erişim Tarihi: 17 Şubat 2015).

Soysaldı, Mehmet, Kur’an’da Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kavramların Analizi, *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara Eylül/2003, c. 39, Sayı: 3, ss. 43-64.

Söylemez, Mehmet Mahfuz, İlk Dönem İslam Toplumunda Gayrimüslimlerin Yeri: Haklar ve Hoşgörü, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2010, Sayı: 22, ss. 99-124.

Svetlana, Luchitskaja, “The Image of Muhammad in Latin Chronography of the Twelfth and Thirteenth Centuries,” *The Journal of Medieval Studies*, 2000, c. 26, Sayı: 2, ss. 115-126.

Şeşen, Ramazan, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları*, Ankara 1985.

Taşgetiren, Ahmet, Tasavvuf: Bir Tevhid Terbiyesidir, *Altınoluk Dergisi*, İstanbul Temmuz/2007, Sayı: 257, ss. 3.

tevhidnesli, Görüşler: Efendimiz Hakkında Kim Ne Dedi, Kaynak: <http://www.tevhidnesli.de/EFEND%26%23304%3BM%26%23304%3BZ-HAKKINDA-K%26%23304%3BM-NE-DED%26%23304%3B-.htm> (Erişim Tarihi: 31 Ağustos 2014).

Top, Nuriye, İhtida Hadiselerinde Tasavvuf Kültürünün Rolü (Fransa Örneği), (Yüksek Lisans Tezi), *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı*, Bursa 2007.

Topçuoğlu, Ali Aslan, Gayrimüslimlerle Sosyal İlişkiler Hakkında İslam Hukuku Açısından Bazı Mülahazalar, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Ordu K1ş/2010, c.3, Sayı:10, ss. 584-596.

Tosun, Cemal, Din ve Kimlik, *TDV Yayınları*, Ankara 1993.

wikipedia, Emevi Halifesi: II. Ömer, Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/II._%C3%96mer (Erişim Tarihi: 19 Ağustos 2015).

Tunç, Ergün, Yaşanmış Tecrübeler Açısından Kur'an'ın İnsanı Etkileme Gücü (Isparta Örneği), (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Isparta 2010.

Turan, Osman, "l' islamisation Dans la Turquie du Moyen Age", *Studia Islamica*, Paris 1959, Sayı: 10, ss. 137-152.

Turan, Osman, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, 4. Bsk., *Boğaziçi Yayınları*, İstanbul 1993.

Turan, Osman, Selçuklular ve İslamiyet, 3. Bsk., *Boğaziçi Yayınları*, İstanbul 1993.

Türer, Osman, "Batı'nın İslam'ı Tanımada Tasavvufun Rolü", *Tasavvuf Kitabı*, (Haz. Cemil Çiftçi), *Kitabevi Yayınları*, İstanbul 2003, ss. 715-742.

Uca, Alaattin, "Türk Toplumunda Ad Verme Geleneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2004, Sayı: 23, ss. 145-150.

Uludağ, Süleyman, İslam'da İrşad, 1. Bsk., *Dergah Yayınları*, İstanbul Ekim/2012.

Üçok, Bahriye, İslam Tarihi, Emeviler-Abbasiler (Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi), 2. Bsk., *Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları*, Ankara 1983, ss. 87-107.

Vaglieri, Laura Veccia, "Raşid Halifeler ve Emevi Halifeleri.", İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti, (Çev. İlhan Kutluer), 2. Bsk., *Kitabevi Yayınları*, İstanbul 1997, c. 1, ss. 71-114.

Yakıt, İsmail, İslam-İman-Mümin-Müslim ve İslam'da 3 H Kuralı, <http://www.kocaeliaydinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=2677> (Erişim Tarihi: 3 Şubat 2015)

Yalçın, Alemdar ve Yılmaz, Hacı, "Kargın Ocaklı Boyu ile İlgili Yeni Belgeler", **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2002, Sayı: 21, ss. 13-89.

Yavaş, Mehmet, Selçuklular Döneminde Müslim-Gayrimüslim Münasebetleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Manisa 2002.

Yazır, Muhammed Hamdi, Hak Dinî Kur'an Dili, *Feza Yayıncılık*, İstanbul 1992, c. 6.

Yılmaz, Hüseyin, 'Yaygın Din Eğitimi Kurumları ve Toplumsal Barış', *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2001, c. 5, Sayı: 2, ss. 329-356.

Yılmaz, Necdet, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sufiler, Devlet ve Ulema (XVII. Yüzyıl), *Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları (OSAV)*, İstanbul 2001.

Yücel, Ahmet, Hz. Muhammed'in Ehl-i Kitap'la Olan İlişkileri, Eylül 2009, Kaynak: <http://www.sonpeygamber.info/hz-muhammed-in-ehl-i-kitap-la-olan-iliskileri> (Erişim Tarihi: 13 Eylül 2014).

Yücel, İrfan, Peygamberimizin Hayatı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara 1998.

Zebidi, Zeynuddin Ahmed b. Ahmed b. Abillatif, Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi ve Şerhi, (Çev. ve şerh: Ahmed Naim), *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, Ankara 1980, c. 1.

